

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२५-२०२६

गृह विभाग

(भाग ५)

तुरुंग

येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे-४११ ००६

२०२५

कार्यक्रम अंदाजपत्रक

२०२५-२०२६

गृह विभाग

(भाग ५)

तुरुंग

गृह विभागाने तयार केलेल्या कार्यक्रम अंदाजपत्रकांची यादी

कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचा क्रमांक		कार्यक्रम अंदाजपत्रकाचे नाव
१	..	गृह विभाग (सर्वसाधारण)
२	..	गृह विभाग (राज्य उत्पादन शुल्क)
३	..	गृह विभाग (परिवहन)
४	..	गृह विभाग (पोलीस)
५	..	गृह विभाग (तुरुंग)

अनुक्रमणिका

कार्यक्रम

	पृष्ठे
तुरुंग	१
वार्षिक योजना सन २०२५-२६ करावयाची कामे (४०५९-सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)	४
(४०७०-प्रशासकीय सेवेवरील भांडवली खर्च)	५
महिलांचे सक्षमीकरण	१३
एकूण अर्थसंकल्पाचा कार्यक्रमनिहाय तपशील (विवरणपत्र 'अ')	१४
एकूण अर्थसंकल्पाचा प्रधान शीर्ष-नि-कार्यक्रमनिहाय तपशील (विवरणपत्र 'ब')	१५
कार्यक्रम १. संचालन व प्रशासन	१६
(अ) महाराष्ट्र राज्य कारागृह कर्मचारी कुटुंब कल्याण निधी	२०
(ब) क्रीडा निधी	२२
(क) बंदी कल्याण निधी	२२
कार्यक्रम २. तुरुंग व तुरुंगनिर्मित वस्तू	२५
(अ) तुरुंग	२५
(ब) तुरुंगनिर्मित वस्तू	२७
(क) शेती विभाग	२७
(१) कैदी ठेवण्याची अधिकृत क्षमता व कैदी संख्या	४२
(२) तुरुंग उद्योग	४८
(३) कैद्यांचा आहार	५१
(४) कारागृह उपहारगृहे	५८
(५) कैद्यांचे कपडे आणि बिस्तरे	५८
(६) कारागृह रुग्णालये	५९
(७) कारागृह कृषी विभाग	५९
(८) येरवडा येथील खुले कारागृह शेती व कारागृह उद्योग	६१
(९) विविध कारागृहांत विक्री केंद्रे उभारण्यात आलेली आहेत.	६२
(अ) येरवडा, ठाणे, नाशिक रोड, नागपूर, कोल्हापूर, छ. संभाजीनगर कारागृह - विक्री भवन	
(ब) नागपूर मध्यवर्ती कारागृह - विक्री भवन	..
(१०) सर्व्हिस सेंटर, कार वॉशिंग, धोबीकाम	६२
(११) खुली कारागृहे व खुल्या वसाहती	६२
(१२) कारागृहाच्या कर्मचाऱ्यांचे शिक्षण व प्रशिक्षण	६३
(१३) किशोर सुधारालय, नाशिक	६३
(१४) कर्मचारी विषयक गोषवारा (विभागीय)	६४
(ड) नवीन तुरुंग (कारागृहांचे) बांधकाम व कार्यालयीन इमारतींचे बांधकाम	६८
कार्यक्रम ३. इतर खर्च (सहायक अनुदान, अंशदान व देणग्या)	६९

(तीन)

तुरुंग

प्रस्तावना

पुनर्वसनासाठी गुन्हेगारांची सुधारणा हे ध्येय ठेवून १८९४ च्या तुरुंग कायदानुसार महाराष्ट्रातील कारागृहांची स्थापना झाली आहे. कारागृहांची स्थापना करण्यामागचा महत्त्वाचा उद्देश म्हणजे अस्तित्वात असलेल्या कायद्याच्या विरुद्ध वर्तन करून गुन्हा करणाऱ्या गुन्हेगारांना समाजाच्या शांतता व स्वास्थ्यतेच्या दृष्टीने काही काळ एकांतवासात ठेवणे हा होय व तदनंतर अशा गुन्हेगारांना सुधारण्यासाठी योजनाबद्ध कार्यक्रम तयार करणे. अशा कार्यक्रमांत साधारणपणे वैचारिक उपदेश, कायद्याचे मार्गदर्शन व शिक्षण इत्यादी बाबींचा समावेश असतो. कैद्यांच्या शिक्षा कालावधीचा उपयोग त्यांच्या वागणुकीत योग्य त्या सुधारणा करून गुन्हेगारी प्रवृत्तीपासून त्याला दूर नेणे याकरिता करावा लागतो.

कारागृह विभागाची कार्ये थोडक्यात खालीलप्रमाणे आहेत :-

१. कैद्यांचा सांभाळ करणे व खालील कायद्यांचे प्रशासन करणे :-

(अ) तुरुंग कायदा, १८९४.

(ब) कैदीविषयक कायदा, १९००.

(क) किशोर सुधारणा कायदा, १९२९.

(ड) कैद्यांचा स्थलांतर विषयक कायदा, १९५०.

२. कैद्यांच्या गुन्हेगारी जीवनाचा व त्याला गुन्हेगारी जीवनाकडे नेणाऱ्या त्यांच्या जीवनातील घटनांचा अभ्यास करणे, तसेच या अभ्यासात कैद्यांची आर्थिक व मानसिक स्थिती, त्यांची कौटुंबिक परिस्थिती, गुन्हेगारी करण्याची पद्धती, त्यांचे शेजाऱ्याबरोबर असलेले संबंध व वागणूक तसेच समाजविघातक व्यक्तींशी त्यांचे असलेले संबंध इत्यादींचा समावेश असतो. त्यांचे सुरुवातीचे वर्तन कसे होते व त्यातून त्याची गुन्हेगारी प्रवृत्ती कशी वाढली याचाही अभ्यास करणे प्राप्त असते.

३. गुन्हेगारांच्या वागणुकीत सुधारणा होईल हे गृहीत धरून त्याला शिक्षण व मार्गदर्शन करणे तसेच हे शिक्षण घेण्यास त्यांचे मन तयार करणे.

४. त्यांना निरनिराळे धंदे, शिक्षण उपलब्ध करून देणे.

५. त्यांची सुटका झाल्यानंतर त्यांचे पुनर्वसन करण्याची योजना आखणे.

थोडक्यात सुरक्षितता, शिस्त, सुधारणा, पुनर्वसन, शिक्षण व कैद्यांचे कल्याण ही कारागृह विभागाची महत्त्वाची कार्ये आहेत.

समग्र कार्यक्रम

अपर पोलीस महासंचालक व कारागृह महानिरीक्षक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे हे कारागृह विभागाचे मुख्य अधिकारी असून हे सर्व कारागृहाबाबत व तालुक्यातील दुय्यम कारागृहाबाबत नियंत्रक अधिकारी आहेत. मुख्यालयामध्ये त्यांना एक कारागृह महानिरीक्षक, कारागृह उपमहानिरीक्षक आणि कर्मचारीवर्ग साहाय्य करतो. शासकीय दृष्टिकोनातून कारागृह विभागाची पाच विभागांमध्ये विभागणी करण्यात आली असून प्रत्येक विभाग एक कारागृह उपमहानिरीक्षक यांच्या नियंत्रणाखाली आहे. प्रत्येक कारागृह हे कारागृह अधीक्षकांच्या नियंत्रणाखाली असते. त्यांना आवश्यक असणारा कार्यकारी, तांत्रिक व लिपिक वर्गीय कर्मचारीवर्ग देणेत येतो.

कारागृहातील कैद्यांची संख्या

दिनांक १ एप्रिल २०२४ रोजी कारागृहातील सिद्धदोष, न्यायाधीन आणि स्थानबद्ध बंद्यांची एकूण संख्या ४१,०८९ होती. त्यांची विभागणी खालीलप्रमाणे आहे :-

	सिद्धदोष कैदी	न्यायाधीन बंदी	स्थानबद्ध बंदी / इतर
पुरुष	७,३०४	३१,६६५	४५२
स्त्री	२४६	१,३९९	९
तृतीयपंथी	१	२०	१
एकूण	७,५५१	३३,०७६	४६२

कारागृहे

काही तुरुंग मुख्यत्वे दीर्घ मुदतीच्या कैद्यांसाठी, काही पौगंडावस्थेतील व काही सराईत गुन्हेगार यांचेसाठी राखून ठेवून विविध प्रकारच्या संस्थांचे जाळे विणण्यात आले आहे. लिंग, वय व शिक्षेची कालमर्यादा, गुन्हांचे स्वरूप याचे आधारावर कैद्यांचे बंदीवासाच्या कालापुरते एकजिनसी गट करण्यात येतात व त्यानुसार कैद्यांची वर्गवारी करण्यात येते. तसेच खुली कारागृहे व कैद्यांसाठी खुल्या वसाहती चालू करून विविध खुल्या संस्थांची पद्धतही कैद्यांच्या वर्गीकरण योजनेमध्ये बसविण्यात आली आहे.

कारागृह रुग्णालय

राज्याच्या सर्व तुरुंगातील कैद्यांना विशिष्ट वैद्यकीय उपचारांची सोय उपलब्ध व्हावी म्हणून जे. जे. हॉस्पिटल, मुंबई येथे एक कारागृह रुग्णालय कैद्यांच्या व स्थानबद्धांच्या देखभालीसाठी उघडण्यात आले आहे.

कारागृहातील शिक्षण

सर्व कारागृहातून शिक्षण ही सक्तीची बाब करण्यात आलेली आहे. तुरुंगातील शैक्षणिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम व्यवस्थित पार पाडण्यासाठी शिक्षकांची जादा पदे निर्माण करण्यात आली आहेत. कैद्यांकरिता पहिली ते दहावीपर्यंत नियमित वर्ग घेण्यात येतात. इयत्ता पहिली ते दहावीपर्यंत शिक्षण घेणाऱ्या कैद्यांसाठी गटनिहाय स्वाध्याय वर्ग आयोजित करण्यात आलेले आहेत. कैद्यांना महाविद्यालयीन शिक्षण घेण्यास प्रोत्साहित केले जाते. तसेच निरनिराळ्या शिक्षण संस्थांमार्फत घेण्यात येणाऱ्या संस्कृत, हिंदी व इंग्रजी परीक्षांना बसण्यासाठी उद्युक्त केले जाते. यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठाच्या सहकार्याने बंधांना परीक्षेस बसण्याची सोय करून परीक्षेचे केंद्रसुद्धा कारागृहात दिले आहेत. तसेच राज्यातील सर्व मध्यवर्ती कारागृहात इंदिरा गांधी मुक्त विद्यापीठाचे केंद्र चालू करण्यात आले असून त्याद्वारे बंधांना उच्च शिक्षणासाठी प्रवृत्त करण्यात येते. तसेच यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिक यांच्याशी कारागृह विभागाचा करार झाला असून त्याद्वारे सर्व कारागृहांना त्याचा लाभ घेण्याबाबत कळविले आहे.

कारागृहातून सुटल्यानंतर बंधांना त्यांच्यासाठी उर्वरित भावी आयुष्यात स्वतःचा व कुटुंबीयांचा उदरनिर्वाह करण्यासाठी व्यावसायिक व तांत्रिक प्रशिक्षण दिले जाते. त्याचप्रमाणे त्यांचेसाठी सामाजिक संस्थेमार्फत प्रवचन, प्रबोधन, व्याख्यान इत्यादी कार्यक्रम आयोजित केले जातात. तसेच योगा, आर्ट ऑफ लिव्हिंग, नैतिक मूल्यशिक्षण, समुपदेशन इत्यादी शिबिरे आयोजित केले जातात. त्यामुळे कारागृह प्रशासनाचा सुधारणा व पुनर्वसन हा उद्देश साध्य होतो.

निरनिराळ्या कारागृहातून सुतारकाम, वस्त्रनिर्माण, शिवणकाम, लोहारकाम, वायरिंग इत्यादी उद्योगांबाबत वर्ग चालविण्यात येऊन व्यावसायिक प्रशिक्षण वर्ग आयोजित केले जातात व हे सर्व संस्थाविषयक कामांशी निगडित असतात. या कामासाठी लागणारी पर्यवेक्षक / निर्देशकाची पदे निर्माण करण्यात आली आहेत.

संगणक प्रशिक्षण

येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथील पुरुष व महिला बंधांना नवजीवन मंडळ, पुणे यांचेमार्फत संगणक प्रशिक्षण देण्यात येते, तसेच अकोला जिल्हा कारागृहातील बंधांना विदर्भ वैधानिक विकास मंडळ, नागपूर यांनी निधी उपलब्ध करून दिला आहे. त्यातून बंधांना संगणक प्रशिक्षण दिले जाते. टाटा कन्सल्टंसी सर्व्हिसेस (टी. सी. एस.) या कंपनीद्वारे 'संगणकावर आधारित साक्षरता' उपक्रम या योजनेद्वारे राज्यातील सर्व मध्यवर्ती कारागृहांमध्ये संगणक संच उपलब्ध करून देऊन कारागृह शिक्षकांना प्रशिक्षित करण्यात आले आहे. त्याद्वारे बंधांना साक्षर केले जाते.

कारागृह उद्योग

कैद्यांची सुधारणा व पुनर्वसन यावर विशेष भर असल्याने कैद्यांचे कैदेतून सुटकेनंतर समाजामध्ये सन्माननीय नागरिक म्हणून पुनर्वसन करण्याचे दृष्टीने त्यांना निरनिराळे व्यवसाय व कला यांचे शिक्षण देण्यासाठी कारागृहामध्ये उद्योग सुरू करण्यात आले आहेत. कारागृहातील सर्व उद्योग वस्तुतः उत्पादन-नि-प्रशिक्षण पद्धतीच्या धर्तीवर आहेत. कैद्यांना ते ज्या उद्योगामध्ये काम करतात त्या उद्योगाचे प्रात्यक्षिक व सिद्धान्तातील ज्ञान मिळते. निरनिराळ्या व्यवसायाबाबत कैद्यांना जे ज्ञान मिळते ते त्यांना कारागृहातून सुटल्यावर आपली उपजीविका करण्यासाठी उपयोगी पडावे अशी अपेक्षा आहे.

सन २०२३-२०२४ मध्ये कारागृहातील उद्योगाचे एकूण उत्पादन रुपये १७,४७,४४,७८२ होते.

सन २०२३-२०२४ निरनिराळ्या उद्योगांमध्ये दररोज सरासरी १,०५८ बंदी काम करतात. या बंधांना शासनाने ठरवून दिलेल्या सुधारित दराने मजुरी मिळते. आधुनिक साधनसामग्रीच्या साहाय्याने कारागृह उद्योगाचे नूतनीकरण करण्याचे शासनाने मान्य केले आहे. कारागृह उद्योगाचे आधुनिकीकरण योजनेअंतर्गत विकास करण्यात येतो. जास्तीत जास्त बंधांना रोजगार देणेकरिता जॉबवर्क पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

बंधांना देण्यात येणाऱ्या मजुरीच्या दरात शासन निर्णय क्रमांक जेएलई-१०१३/७२६/प्र.क्र.-१८५/तुरुंग-१, दिनांक २० ऑगस्ट २०१४ कार्या. परिपत्रक कक्ष १०/८७२५, दिनांक १४-०८-२०२३ नुसार वाढ करण्यात आली आहे. त्यानुसार कुशल बंधांना रुपये ७४, अर्धकुशल बंधांना रुपये ६७ व अकुशल बंधांना रुपये ५३ तसेच खुली वसाहतीसाठी रुपये ९४ नुसार प्रतिदिन वेतन देण्यात येते.

कारागृहातील शेती

कारागृहात शेती हे कारागृह विभागाचे दुसरे महत्त्वाचे कार्य आहे. भाज्या व अन्नधान्याच्या गरजांच्या बाबतीत कारागृह स्वयंपूर्ण असावा यासाठी शास्त्रीय पायावर कारागृहाच्या शेतमळ्याची पुनर्रचना व विकास याकडे जास्त लक्ष पुरविण्यात येत आहे. इतर अनुषंगिक अशी (अन्नधान्य, फळे, भाजी इत्यादींसारखी) उत्पादने ही कारागृह विभागाच्या शेतकी उपविभागातील एकूण उत्पादनात बरीचशी भर घालतात. सन २०२३-२०२४ मध्ये कारागृहातील शेतीचे एकूण उत्पन्न रुपये ४,५५,५३,८९० होते.

किशोर सुधारालय

नाशिक येथे एक किशोर सुधारालय शाळा असून तेथे बाल गुन्हेगारांच्या फायद्यासाठी व्यवसाय प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करण्यात आलेले आहेत. इयत्ता दहावीपर्यंतचे नेहमीचे शैक्षणिक वर्ग चालविले जातात. ज्या बाल गुन्हेगारांना पुढील उच्च शिक्षण घ्यावयाचे असेल त्यांना आवश्यक त्या सवलती दिल्या जातात. हिंदी, उर्दू इत्यादी भाषांचे वर्ग चालविले जातात. औद्योगिक प्रशिक्षणाकडे प्रवृत्ती असणाऱ्या विद्यार्थ्यांना स्थानिक औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेत पाठविले जाते. औद्योगिक प्रशिक्षण संस्थेकडे प्रशिक्षणासाठी बाल गुन्हेगार पाठविण्याचे पद्धतीचे परिणाम उत्साहवर्धक आहेत. नाशिक सुधारालय येथे सध्या ८ किशोर बंदी बंदिस्त आहेत.

खुली कारागृहे

खुल्या कारागृहाकडील बंधांची अतिशय काटेकोरपणे निवड केली जाते. त्याकरिता अपर पोलीस महासंचालक व कारागृह महानिरीक्षक किंवा त्यांचे प्रतिनिधी, कारागृह अधीक्षक व कारागृह उपमहानिरीक्षक यांची एक समिती नेमली आहे व ती समिती त्या बंधांची निवड करते. खुल्या कारागृहात निवड करण्यासाठी बंधांचे अभिलेख चांगले असणे आवश्यक आहे व बंधांची कोणतेही काम करण्याची तयारी असावी लागते.

खुल्या वसाहती

बंदांचा सामाजिक व व्यावहारिक दृष्टिकोन डोळ्यासमोर ठेवून पुनर्वसनाचे उद्देशाने जन्मठेपेची व दीर्घ मुदतीची शिक्षा झालेल्या बंदांना बंद कारागृहातील विविध योजनांचा लाभ घेतल्यानंतर शासनाने निवड करून शिक्षा स्थगित केलेल्या बंदांना खुल्या वसाहतीत पाठविण्यात येते. त्याठिकाणी त्यांना त्यांच्या कुटुंबीयांसमवेत राहता येते. त्याठिकाणी त्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना काम दिले जाते. त्या बदल्यात त्यांना मजुरी दिली जाते. बंदांच्या जीवनामध्ये सुधारणा होण्यासाठी सन १९३९ मध्ये स्वतंत्रपूर खुली वसाहत ही संस्था आटपाडी येथे सुरू करण्यात आली.

(११) खुली कारागृहे व खुल्या वसाहती

सध्याच्या कालानुसार सर्वसाधारणपणे सुधार प्रशासनाचा व मुख्यत्वेकरून कारागृह पद्धतीचा मुख्य हेतू हा आहे की, कारागृहातून सुटणारे कैदी हे शिस्तबद्ध नागरिक म्हणून बाहेर पडावेत व त्यांचा समाजास उपयोग व्हावा. सर्व गुन्हेगारांच्या वागणुकीमध्येसुद्धा मानवी वागणुकीचा अंश असतो. या वाढत्या जाणीवेतून जगातील समाजशास्त्रज्ञांनी जाणले आहे की, गुन्हेगारांच्या समस्यांची उकल कारागृहाच्या भिंतीआड होत नाही. विविध श्रेणीच्या कोठ्यांच्या खुल्या कारागृहांची वाढ, विविध कार्यक्रम व शिस्तीवर भर हे गुन्हे व गुन्हेगारीच्या इतर प्रश्नांवर एक नवे उत्तर आहे.

खुले कारागृह, पैठण

सन १९६८ मध्ये छ. संभाजीनगर जिल्ह्यामध्ये पैठण येथे खुले जिल्हा कारागृह सुरू केले आहे. जे कैदी प्रामाणिकपणे व जबाबदारीने कारागृहात काम करतात व ज्यांची वर्तणूक चांगली आहे, अशा कैद्यांची या कारागृहासाठी महाराष्ट्र कारागृह नियमावली, १९७९ मधील तरतुदीनुसार निवड केली जाते. याकरिता कारागृह अधीक्षक व उपमहानिरीक्षक यांची एक समिती नेमली आहे व ती या कैद्यांची निवड करते. येथील कैद्यांना शेतमळ्यावर काम दिले जाते. तसेच सुधारित शेती करण्याचे शिक्षण दिले जाते. कारागृहातून सुटल्यानंतर त्यांच्या पुनर्वसनाच्या दृष्टीने व समाजात उत्तम उपयुक्त नागरिक म्हणून राहण्यास या शिक्षणाचा उपयोग होतो. या कारागृहाची क्षमता ६५० बंदी ठेवण्याची आहे व सध्या सरासरी ५४६ बंदी आहेत. तसेच सन २०१३ मध्ये विसापूर, नाशिकरोड, नागपूर, अमरावती, कोल्हापूर येथे प्रत्येकी ५० बंदी क्षमता व सन २०१५ मध्ये गडचिरोली येथे ७५ बंदी क्षमतेचे व ठाणे येथे २५ बंदी क्षमतेचे खुले कारागृह कार्यान्वित झाले आहे. तसेच माहे ऑक्टोबर २०१५ मध्ये ५० बंदी क्षमतेचे अकोला महिला खुले कारागृह देखील कार्यान्वित झाले आहे. तसेच सन २०१८ मध्ये प्रत्येकी १५ बंदी क्षमतेची सहा खुले कारागृह वर्धा, यवतमाळ, लातूर, धुळे, सिंधुदुर्ग व रत्नागिरी या ठिकाणी कार्यान्वित झाली आहेत.

महिला खुले कारागृह ५० बंदीक्षमतेचे

भारतातीलच नव्हे तर जगातील पहिले महिला खुले कारागृह दिनांक १४ मार्च २०१० रोजी येरवडा, पुणे येथे सुरू करण्यात आले असून राज्यातील कारागृहातील ५७ इच्छुक महिला बंदांची निवड करून त्यांना येरवडा येथे वर्ग करण्यात आले आहे. सदर महिला बंदी कारागृहाच्या शेती विभागात काम करतात, तसेच सदर महिला बंदांना कारागृहातून मुक्त झाल्यानंतर कारागृहाबाहेर अर्थार्जनाचे साधन म्हणून कारागृह प्रशासन व अशासकीय संस्थेद्वारे लघुउद्योगाचे प्रशिक्षण दिले जात असते. त्यामध्ये पापड बनविणे, खडू व मेणबत्या इत्यादी उद्योगाचे प्रशिक्षण दिले जाते.

खुल्या वसाहती

कैद्यांचे सामाजिक व व्यावहारिक पुनर्वसनाचे उराशी बाळगलेल्या ध्येयाकडे पुढचे पाऊल टाकण्याच्या उद्देशाने, जन्मठेपेची वा दीर्घ मुदतीची शिक्षा झालेल्या कैद्यांना बंद कारागृहातील विविध कार्यक्रमाचा कमाल लाभ घेतल्यानंतर दोन व तीन वर्षांपर्यंत पॅरोलवर सोडण्यात येते व त्यांना या वसाहतीत राहू दिले जाते. या वसाहतीत त्यांना त्यांच्या कुटुंबीयांना राहण्यासाठी आणता येते. कैद्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना काम दिले जाते व त्यांना चालू बाजारभावाने मजुरी दिली जाते. प्रशासनामध्ये ठोस सुधारणा होण्याच्या दृष्टीने स्वतंत्रपूर वसाहत, आटपाडी येथे १९३९ मध्ये सुरू करण्यात आली. आटपाडी येथे २८ बंदी ठेवण्याची सोय असून सन २०२३-२०२४ मध्ये ०७ (सात) बंदी होते.

व्हीडिओ कॉन्फरन्सिंग

उद्देश

न्यायालयामार्फत न्यायाधीन बंदास न्यायालयीन कोठडी ही सर्वसाधारणपणे १५ दिवसांकरिता मंजूर केली जाते व त्यानंतर त्याला पुन्हा पोलीस पथक मागणी करून न्यायालयात हजर करावे लागते.

पोलीस विभागाकडे असणाऱ्या अपुऱ्या मनुष्य बळामुळे न्यायालयात नियत दिनांकास बंदास हजर करणे शक्य होत नाही. महाराष्ट्रातील सर्व कारागृहांत एका कोणत्याही वेळी अंदाजे २५ ते ३० हजार न्यायाधीन बंदी बंदिस्त असतात. यामध्ये विविध गुंड टोळीचे खतरनाक गुंड, नक्षलवादी व सुरक्षा संदर्भात बंदी बंदिस्त असतात. त्यांना न्यायालयात हजर करताना कडक सुरक्षा द्यावी लागते. एवढे करून देखील गुंड टोळीचे बंदी त्यांचे बाहेरील साक्षीदारांचेमार्फत योजना करून पळून जाण्याचा प्रयत्न करतात अथवा अशा बंदांना त्यांचेविरुद्ध टोळीचे गुंडांकडून जिवाला धोका पोहचण्याची शक्यता असते.

या सर्व अडचणींवर उपाय म्हणून मुंबई कारागृहात व तेथील जिल्हा महानगर दंडाधिकारी यांचे न्यायालयात व्हीडिओ कॉन्फरन्सिंगद्वारे न्यायाधीन बंदी हजर ठेवण्याची यंत्रणा अंमलात आणली. याद्वारे न्यायाधीन बंदांना कारागृहाबाहेर न नेता वरील यंत्रणेच्या माध्यमातून न्यायालयापुढे (ही यंत्रणा बसवून) हजर ठेवण्यात येते.

फौजदारी दंडसंहिता, १९७३ मधील कलम १६७ मध्ये महाराष्ट्र राज्यापुरती सुधारणा करून त्यात व्हीडिओ कॉन्फरन्सिंगद्वारे न्यायाधीन बंदी हजर ठेवण्याची तरतूद करण्यात आली आहे.

अंमलबजावणी

सदर यंत्रणेची यशस्वीरित्या चाचणी मुंबई मध्यवर्ती कारागृह व न्यायालयात झाल्यानंतर भायखळा, ठाणे, छ. संभाजीनगर मध्यवर्ती कारागृह, नागपूर मध्यवर्ती कारागृह, नाशिक रोड मध्यवर्ती कारागृह, अमरावती मध्यवर्ती कारागृह, येरवडा कारागृहात व इतर १७ न्यायालयांमध्ये तसेच मध्यवर्ती कारागृह येरवडा, कोल्हापूर याठिकाणी व्हीडिओ कॉन्फरन्सिंग या माध्यमाद्वारे सन २०२४-२०२५ मध्ये जानेवारी ते माहे सप्टेंबर अखेर १०,५६,९०० न्यायाधीन बंधांना न्यायालयासमोर हजर ठेवण्यात आले आहे.

प्रस्तावित

सन २०२४-२०२५ या वित्तीय वर्षात १६६ नग वेबबेस व्ही. सी. युनिट यंत्रणा न्यायालयांना पुरविण्यात आल्या आहेत. तसेच सन २०२५-२६ या वित्तीय वर्षात १७.५३ कोटीकरिता १५९ नग वेबबेस व्ही सी युनिट यंत्रणा न्यायालयांना पुरविणे प्रस्तावित आहेत.

बांधकाम विभाग

कारागृह विभागामधील बांधकामे ही कारागृह सुधारणा योजना, वार्षिक योजना व केंद्रीय वित्त आयोगांतर्गत उपलब्ध होणाऱ्या अनुदानामधून केली जातात. त्याचा तपशील खालीलप्रमाणे :---

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे

अ. क्र.	कामाचे नाव
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च लेखाशिर्षांतर्गतची कामे)	
तपशील	
(१)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथील कारागृह कर्मचारी यांचेकरिता प्रकार २ ची ७८ शासकीय निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(२)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथे १५० बंदी क्षमतेचे खुले कारागृहाचे बांधकाम करणे.
(३)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह परिसरात G + १ च्या एकूण ०५ बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(४)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह परिसरात ओव्हरहेड वॉटर टँक व बोअरवेलचे बांधकाम करणे.
(५)	नाशिक रोड मध्यवर्ती कारागृह येथे अंतर्गत रस्ता, तटरक्षक भिंत व इतर अनुषंगिक कामे करणे.
(६)	नाशिक रोड मध्यवर्ती कारागृह येथील कारागृह, तसेच इतर इमारतींना वॉटरपुफिंग व दुरुस्ती करणे.
(७)	नाशिक येथे स्वतंत्र प्रादेशिक कार्यालयासाठी कारागृह परिसरातील जागेवर प्रशासकीय इमारत व अधिकारी / कर्मचारी यांचेसाठी २५ निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(८)	काउमनि नाशिक विभाग, नाशिक यांचे कार्यालयासाठी विश्रामगृहाचे बांधकाम करणे.
(९)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे अद्यावत G + १ अभिलेख कक्षाचे बांधकाम करणे.
(१०)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे वैद्यकीय अधिकारी व मानसोपचार तज्ज्ञ यांचेकरिता नवीन कक्ष व ओपीडी कक्षाचे बांधकाम करणे.
(११)	येरवडा महिला कारागृह येथे वैद्यकीय अधिकारी यांचेकरिता नवीन कक्ष, ओपीडी कक्ष व औषध भांडाराचे बांधकाम करणे.
(१२)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृहासाठी G + ३ प्रशासकीय इमारत बांधणे.
(१३)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे मुख्य तटभिंतीस नेट / जाळी बसविणे.
(१४)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे बंधांकरिता सांस्कृतिक हॉलचे बांधकाम करणे.
(१५)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथील अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता टाईप-II ची २५ व टाईप-III ची २५ अशा ५० निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(१६)	परभणी जिल्हा कारागृह येथील अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता नवीन ५३ शासकीय निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(१७)	अकोला जिल्हा कारागृह येथील जागेवर स्वतंत्र महिला खुले कारागृहाकरिता बंदी बॅरेक, स्वयंपाकगृह, स्वच्छतागृह व स्नानगृहे इत्यादी बांधकाम करणे.
(१८)	कारागृह उपमहानिरीक्षक, पूर्व विभाग, नागपूर यांचे शासकीय निवासस्थानाचे नूतनीकरण करणे.
(१९)	काउमनि., पूवि, नागपूर कार्यालयातील कर्मचारी यांचेकरिता २८ शासकीय निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(२०)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथे नवीन कोर्ट रूमचे बांधकाम करणे.
(२१)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथील व्हीडिओ कॉन्फरन्स कक्षाचे विस्तारीकरण करणे.

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे-चालू
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)-चालू

अ. क्र.	कामाचे नाव
	तपशील-चालू
(२२)	चंद्रपूर जिल्हा कारागृह येथे तृतीयपंथी बंधांसाठी स्वतंत्र सेल (विभक्त) बांधकाम करणे.
(२३)	चंद्रपूर जिल्हा कारागृह येथे टाईप-III ची ०२ शासकीय निवासस्थाने बांधकाम करणे.
(२४)	चंद्रपूर जिल्हा कारागृह येथे टाईप-V ची ०१ शासकीय निवासस्थाने बांधकाम करणे.
(२५)	चंद्रपूर जिल्हा कारागृह येथे पुरुष बंधांसाठी १०० बंदी क्षमतेच्या G+१ बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(२६)	चंद्रपूर जिल्हा कारागृह येथे अंतर्गत सिमेंट रस्ता व कारागृह परिसरात नालीचे बांधकाम करणे.
(२७)	चंद्रपूर जिल्हा कारागृह येथे टाईप-II ची २४ शासकीय निवासस्थाने बांधकाम करणे.
(२८)	रत्नागिरी विशेष कारागृह येथील परिसरामध्ये अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता टाईप-१ ची ४३, टाईप-२ ची १३, टाईप-३ ची २, व टाईप-४ ची ३ शासकीय निवासस्थाने बांधकाम करणे.
(२९)	ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील नवीन जेल विभागातील बॅरेक क्रमांक ०१ व ०२ ची दुरुस्ती व नूतनीकरण करणे.
(३०)	ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील नवीन जेल विभागातील बॅरेक क्रमांक ०३ व ०४ ची दुरुस्ती व नूतनीकरण करणे.
(३१)	ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील नवीन जेल विभागातील बॅरेक क्रमांक ०५ व ०६ ची दुरुस्ती व नूतनीकरण करणे.
(३२)	ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील नवीन जेल विभागातील बॅरेक क्रमांक ०७ व ०८ ची दुरुस्ती व नूतनीकरण करणे.
(३३)	ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील अस्तित्वातील महिला बॅरेक क्रमांक ०१ चे विस्तारीकरण करून नवीन बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(३४)	ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील अस्तित्वातील महिला बॅरेक क्रमांक ०२ चे विस्तारीकरण करून नवीन बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(३५)	ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील व्ही.सी. रूमच्या मागील बाजूस नवीन ६ आर.सी.सी. बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(३६)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथे ४ नवीन वॉच टॉवरचे बांधकाम करणे.
(३७)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथे लायब्ररी इमारतीचे G+१ चे बांधकाम करणे.
(३८)	भायखळा जिल्हा कारागृह येथे मुख्य प्रवेशद्वारालगत बाहेरील बाजूने मुंबई जिल्हा महिला कारागृह अधीक्षक कार्यालय, वरिष्ठ तुरुंग अधिकारी कार्यालय, तसेच महिला बंधांसाठी मुलाखत कक्ष असे G+१ इमारतीचे बांधकाम करणे.
(३९)	भायखळा जिल्हा कारागृह येथील आवारामध्ये नवीन धान्य गोदाम, उपहारगृह गोदाम, तसेच अभिलेख कक्ष इमारतीचे G+१ बांधकाम करणे.
(४०)	नांदेड जिल्हा कारागृह येथे टाईप-२ निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(४१)	भंडारा जिल्हा कारागृह येथे अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता टाईप-२, ३ व ५ ची शासकीय निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(४२)	सांगली जिल्हा कारागृह येथे बॅरेक क्रमांक ३ च्या बाजूला नवीन बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(४३)	सोलापूर जिल्हा कारागृह येथे G+१ च्या ४ बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(४४)	सोलापूर जिल्हा कारागृह येथे ०१ लाख लिटर पिण्याच्या पाण्याची टाकी बांधणे.
(४५)	सोलापूर जिल्हा कारागृह येथे ५४ शासकीय निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(४६)	छत्रपती संभाजीनगर मध्यवर्ती कारागृह येथे गट क्रमांक १९८ मध्ये संरक्षण भिंतीचे बांधकाम करणे.
(४७)	छत्रपती संभाजीनगर मध्यवर्ती कारागृह येथे १०० बंधांसाठी खुले कारागृह, नवीन बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(४८)	छत्रपती संभाजीनगर मध्यवर्ती कारागृह येथे १० तृतीयपंथी बंधांसाठी नवीन बॅरेक बांधणे.
(४९)	कोल्हापूर मध्यवर्ती कारागृह येथील अधिकारी / कर्मचारी निवासस्थानांभोवती ७ फूट उंच संरक्षण भित्त बांधणे.
(५०)	कोल्हापूर मध्यवर्ती कारागृह येथील मुख्य तटभिंतीस बाहेरील बाजूने ३२ फूट उंचीची आर.सी.सी. भित्त बांधणे.
(५१)	कोल्हापूर मध्यवर्ती कारागृह येथे टाईप-२ ची ३० निवासस्थाने बांधणे.
(५२)	कोल्हापूर मध्यवर्ती कारागृह येथे टाईप-३ ची २०० निवासस्थाने बांधणे.
(५३)	कोल्हापूर मध्यवर्ती कारागृह परिसरात १५० बंदी क्षमतेचे स्वतंत्र खुले कारागृहाचे बांधकाम करणे.

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे-चालू
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)-चालू

अ. क्र.

कामाचे नाव

तपशील-चालू

- (५४) धाराशिव जिल्हा कारागृह येथे कर्मचारी यांच्याकरिता निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
- (५५) धाराशिव जिल्हा कारागृह येथे अधिकारी यांच्याकरिता निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
- (५६) यवतमाळ जिल्हा कारागृह येथे २०० बंदी क्षमतेचे ४ बॅरेकचे बांधकाम करणे.
- (५७) धुळे जिल्हा कारागृह येथील अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता ११२ शासकीय निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
- (५८) धुळे जिल्हा कारागृहास प्रशासकीय इमारत, बॅरेक, पाण्याची टाकी, अधिकारी कार्यालय, स्टोअर रूमचे बांधकाम करणे.
- (५९) धुळे जिल्हा कारागृहाचे आतील नवा तुरुंग, तपोवन व दवाखाना विभागात दुमजली बॅरेकचे बांधकाम करणे.
- (६०) धुळे जिल्हा कारागृह येथे फायर फायटिंग सिस्टिम व फायर अलार्म बसविणे.
- (६१) बीड जिल्हा कारागृह येथे टाईप-२ निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
- (६२) बीड जिल्हा कारागृह येथे टाईप-१ निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
- (६३) वाशिम जिल्हा कारागृह येथे बॅरेकचे बांधकाम करणे.
- (६४) कल्याण जिल्हा कारागृह येथे नवीन १२ बॅरेक्सचे बांधकाम करणे.
- (६५) कल्याण जिल्हा कारागृह येथे मुख्य तटभितीचे बांधकाम करणे.
- (६६) अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथील बॅरेकची किरकोळ दुरुस्ती करणे.
- (६७) अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथील शासकीय निवासस्थानांची दुरुस्ती करणे.
- (६८) नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथील चेंकिंग हॉलचे नूतनीकरण करणे.
- (६९) नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथील निरीक्षक मनोरे या ठिकाणी दुरुस्ती व नूतनीकरण करणे.
- (७०) नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे ई-मुलाखत कक्ष बांधणे.
- (७१) नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे कारागृह, तसेच कारागृह वसाहतीमध्ये पिण्याच्या पाण्याची पाईपलाईन दुरुस्त करणे.
- (७२) नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथील अतिसुरक्षा विभागाचे विभाजन करणे.
- (७३) नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे सीसीटीव्ही कंट्रोल रूम बांधणे.
- (७४) येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथील 'बी' यार्ड, टिळक यार्ड, तसेच हॉस्पिटल सेप्रेट क्रमांक ०७ येथे सिलिंग फॅन व विद्युतीकरण करणे.
- (७५) येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथील 'बी' यार्ड, टिळक यार्ड व हॉस्पिटल सेप्रेट क्रमांक ०७ येथे सिलिंग फॅन बसविणे.
- (७६) येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथील 'बी' यार्ड, टिळक यार्ड व हॉस्पिटल सेप्रेट क्रमांक ०७ येथे वॉल फॅन बसविणे.
- (७७) येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे ०५ नग हायमास्ट पोल बसविणे.
- (७८) कारागृह उपमहानिरीक्षक, पूर्व विभाग, नागपूर येथे पार्किंग शेडचे बांधकाम करणे.
- (७९) कारागृह उपमहानिरीक्षक, पूर्व विभाग, नागपूर येथे कार्यालयाच्या मुख्य इमारतीमध्ये लिफ्ट बसविणे.
- (८०) कारागृह उपमहानिरीक्षक, पूर्व विभाग, नागपूर यांचे नवीन कार्यालयासाठी फायर फायटिंग अ‍ॅरेंजमेंट करणे.
- (८१) कारागृह उपमहानिरीक्षक, पूर्व विभाग, नागपूर येथे कार्यालयाच्या मुख्य इमारतीवर सोलर सिस्टिम बसविणे.
- (८२) नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथील बंधांच्या बॅरेककरिता १५० नग सिलिंग फॅन पुरवठा करणेबाबत.
- (८३) ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील हॉस्पिटल बॅरेकशेजारी नवीन बॅरेकचे बांधकाम करणे.
- (८४) ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील अतिसुरक्षा विभागाचे मागील मोकळ्या जागेमध्ये नव्याने जेल कोर्टचे बांधकाम करणे.
- (८५) ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील प्रवेश कक्ष विभागात शौचालय आणि स्नानगृहाची दुरुस्ती करणे.
- (८६) ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथे मुख्य गेटजवळ बंधांचे नातेवाईकांसाठी अद्यावत प्रतीक्षालयाचे बांधकाम करणे.
- (८७) ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथे मुख्य गेटजवळील उद्योग विक्री केंद्राची दुरुस्ती करणे.

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे-चालू
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)-चालू

अ. क्र.	कामाचे नाव
	तपशील-चालू
(८८)	ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथे प्रवेशकक्ष विभागातील विभक्त कोठड्यांची दुरुस्ती करणे.
(८९)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील अधिकारी निवासस्थानात अंतर्गत सिमेंट गिलावा करणे, रंगकाम करणे, तसेच खिडक्यांचे नूतनीकरण करणे.
(९०)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील अधिकारी निवासस्थानातील स्वयंपाक ओट्याचे नूतनीकरण करणे, हवामान छप्पर व खिडक्यांची दुरुस्ती करणे.
(९१)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील अधिकारी निवासस्थानातील खिडक्यांचे नूतनीकरण करणे.
(९२)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील अधिकारी क्वॉटर्स इमारतीची गटारलाईन दुरुस्ती व पेव्हर ब्लॉक बसविणे.
(९३)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील जमादार क्वॉटर्स इमारतीची दुरुस्ती व पेव्हर ब्लॉक / चेकर्स टाईल्स बसविणे.
(९४)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील अधीक्षक बंगल्याचे नूतनीकरण करणे.
(९५)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथे कार्यालय परिसरात जनरेटरचे कनेक्शन देणे, तसेच जुने विद्युतसंच बदलणे.
(९६)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथे बॅरेक क्रमांक ०१ ते ०६ मध्ये जनरेटरचे कनेक्शन देणे.
(९७)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथे बॅरेक क्रमांक ०७ ते १२ मध्ये जनरेटरचे कनेक्शन देणे.
(९८)	मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील जमादार क्वॉटर्स, निवासस्थानांच्या खिडक्यांना स्लायडिंग बसविणे, हवामान छप्पर बसविणे, लादीचे नूतनीकरण करणे, सिमेंट गिलावा, तसेच रंगकाम करणे.
(९९)	भायखळा जिल्हा कारागृह येथे व्ही.सी. युनिट्सचा विस्तार करणेसाठी विद्युतसंच मांडणी करणे.
(१००)	नांदेड जिल्हा कारागृहात विद्युतसंच मांडणी उभारणी करणे.
(१०१)	सांगली जिल्हा कारागृह येथे सर्कल फाटकाच्या बाहेरील बाजूस ई-कोर्टचे बांधकाम करणे.
(१०२)	सांगली जिल्हा कारागृह येथे गार्डरूमच्यावर ३ रुमचे बांधकाम करणे.
(१०३)	सांगली जिल्हा कारागृहास रंगरंगोटी करणे.
(१०४)	सांगली जिल्हा कारागृह येथे बॅरेक क्रमांक ०२ व ०४ ला लोखंडी दरवाजे बसविणे, संपूर्ण कारागृहात ड्रेनेजची झाकणे बसविणे.
(१०५)	सांगली जिल्हा कारागृह येथे स्वयंपाकगृहात लोखंडी जाळी बसविणे.
(१०६)	सांगली जिल्हा कारागृह येथे बॅरेक क्रमांक ०२ व ०४ मध्ये नवीन शौचालयांचे बांधकाम करणे.
(१०७)	सावंतवाडी जिल्हा कारागृह येथे शौचालय, बाथरूमचे बांधकाम, तसेच प्लंबिंगचे काम करणे.
(१०८)	सावंतवाडी जिल्हा कारागृह येथे अद्यावत मुलाखत कक्ष बांधणे.
(१०९)	सावंतवाडी जिल्हा कारागृह येथे व्हिडिओ कॉन्फरसिंग कक्षाचे आधुनिकीकरण करणे.
(११०)	सावंतवाडी जिल्हा कारागृह येथील अधीक्षक कार्यालय, न्याय विभाग, तसेच आस्थापना विभाग इत्यादीचे नूतनीकरण करणे.
(१११)	सातारा जिल्हा कारागृह येथे बंदांसाठी धुण्याच्या कट्ट्याचे बांधकाम करणे.
(११२)	सातारा जिल्हा कारागृह येथे अधीक्षक कार्यालयाकरिता स्वच्छतागृहाचे बांधकाम करणे.
(११३)	किशोर सुधारालय, नाशिक येथील उपप्राचार्य कार्यालयाचे बळकटीकरण करणे.
(११४)	किशोर सुधारालय, नाशिक येथील स्वयंपाकगृहाचे बळकटीकरण करणे.
(११५)	किशोर सुधारालय, नाशिक येथे अंतर्गत रस्ते तयार करणे व पेव्हर ब्लॉक बसविणे.
(११६)	किशोर सुधारालय, नाशिक येथील कर्मचारी निवासस्थानांचे बळकटीकरण करणे.
(११७)	किशोर सुधारालय, नाशिक येथे ग्रीन जिमचे बांधकाम करणे.
(११८)	धुळे जिल्हा कारागृह येथील मुख्य प्रवेशद्वाराचे बांधकाम करणे.
(११९)	धुळे जिल्हा कारागृह येथील दवाखाना विभागातील संसर्ग खोलीची दुरुस्ती करणे.

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे-चालू
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)-चालू

अ. क्र.

कामाचे नाव

तपशील-चालू

- (१२०) धुळे जिल्हा कारागृह येथील दवाखाना विभागातील रुग्ण खोलीची दुरुस्ती करणे.
- (१२१) धुळे जिल्हा कारागृह येथे ०३ निरीक्षण मनोऱ्याचे बांधकाम करणे.
- (१२२) धुळे जिल्हा कारागृह येथील दवाखाना विभाग, तसेच सर्कल विभाग येथे सांडपाणी पाईपलाईन टाकणे.
- (१२३) धुळे जिल्हा कारागृह येथील दवाखाना विभागाच्या संरक्षण भिंतीची उंची वाढवून त्यावर लोखंडी अँगलसह तारेचे कुंपण करणे.
- (१२४) धुळे जिल्हा कारागृह येथील दवाखाना विभागातील बॅरेक क्रमांक ०२ च्या छताची कौले काढून नवीन पत्रे बसविणे.
- (१२५) धुळे जिल्हा कारागृह येथील फरशी कोटामधील दुरुस्ती करणे.
- (१२६) पैठण खुले कारागृह येथील पेरुबाग शेती विभागात बंधांकरिता पत्र्याचे शेड व टॉयलेट ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१२७) पैठण खुले कारागृह येथील विहामानदवा शेती विभागात बंधांकरिता पत्र्याचे शेड व टॉयलेट ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१२८) पैठण खुले कारागृह येथील काटपूर शेती विभागात बंधांकरिता पत्र्याचे शेड व टॉयलेट ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१२९) पैठण खुले कारागृह येथील तिनमोरी शेती विभागात बंधांकरिता पत्र्याचे शेड व टॉयलेट ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१३०) पैठण खुले कारागृह येथील नदीबाग शेती विभागात बंधांकरिता पत्र्याचे शेड व टॉयलेट ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१३१) पैठण खुले कारागृह येथील सोनवाडी शेती विभागात बंधांकरिता पत्र्याचे शेड व टॉयलेट ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१३२) पैठण खुले कारागृह येथील पिंपळवाडी शेती विभागात बंधांकरिता पत्र्याचे शेड व टॉयलेट ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१३३) पैठण खुले कारागृह येथील नवीन शेती विभागात बंधांकरिता पत्र्याचे शेड व टॉयलेट ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१३४) पैठण खुले कारागृह येथे ११ नग विद्युतसंचाचे नूतनीकरण करणे.
- (१३५) बीड जिल्हा कारागृह येथे मनोरंजनासाठी व कॉन्फरसिंगसाठी हॉलचे बांधकाम करणे.
- (१३६) बीड जिल्हा कारागृह येथे बंधांसाठी व्ही.सी. रूमचे बांधकाम करणे.
- (१३७) बीड जिल्हा कारागृह येथे संरक्षण भिंतीचे बांधकाम करणे.
- (१३८) बीड जिल्हा कारागृह येथे कारागृहात अंतर्गत रस्ता तयार करणे. भाग-१.
- (१३९) बीड जिल्हा कारागृह येथे कारागृहात अंतर्गत रस्ता तयार करणे. भाग-२.
- (१४०) बीड जिल्हा कारागृह येथे नवीन पाईपलाईन तयार करणे.
- (१४१) बीड जिल्हा कारागृह येथील कार्यालयाची दुरुस्ती करणे.
- (१४२) बीड जिल्हा कारागृह येथील कर्मचारी वसाहतीमधील ड्रेनेज लाईनची दुरुस्ती करणे.
- (१४३) बीड जिल्हा कारागृह येथे संरक्षण भिंतीचे बांधकाम करणे.
- (१४४) बीड जिल्हा कारागृह येथील मुख्य तटभिंतीस रंगरंगोटी करणे.
- (१४५) बीड जिल्हा कारागृह येथील परिसरात नवीन शौचालय व बाथरूम बनविणे.
- (१४६) बीड जिल्हा कारागृह येथे मेनरोड ते कारागृह असा रस्ता तयार करणे.
- (१४७) बीड जिल्हा कारागृह येथे कारागृहाच्या पूर्व बाजूस कंपाउंड वॉलचे बांधकाम करणे.
- (१४८) बीड जिल्हा कारागृह येथे कारागृह परिसरामध्ये पेव्हिंग ब्लॉक बसविणे.
- (१४९) बीड जिल्हा कारागृह येथे मेनरोड येथे मुख्य प्रवेश द्वारास गेट व कमान करणे.
- (१५०) बीड जिल्हा कारागृह येथे कर्मचारी वसाहतीमध्ये पेव्हिंग ब्लॉक बसविणे.
- (१५१) बीड जिल्हा कारागृह येथे अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता नवीन शौचालय व बाथरूमचे बांधकाम करणे.
- (१५२) बीड जिल्हा कारागृह येथे टाईप-३ निवासस्थानाचे बांधकाम करणे.
- (१५३) बीड जिल्हा कारागृह येथे मुख्य तटभिंतीस पूर्व-पश्चिम बाजूने वॉटरप्रूफ कलर करणे.
- (१५४) बीड जिल्हा कारागृह येथे मुख्य तटभिंतीस दक्षिण-उत्तर बाजूने वॉटरप्रूफ कलर करणे.

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे-चालू
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)-चालू

अ. क्र.

कामाचे नाव

तपशील-चालू

- (१५५) दौलतराव जाधव तुरुंगाधिकारी प्रशिक्षण महाविद्यालय, पुणे येथे परिसरामध्ये स्ट्रीट लाईट बसविणे.
- (१५६) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील अधिकारी / कर्मचारी यांचे निवासस्थानांची दुरुस्ती करणे (शौचालय, पॉलिमर प्लास्टर, कलर, दरवाजे, खिडक्या व छत इत्यादी) (जुलै-२०२३).
- (१५७) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील उपहारगृहाचे नूतनीकरण करणे (जुलै-२०२३).
- (१५८) मुंबई मध्यवर्ती कारागृहातील व्हिडिओ कॉन्फरसिंग कक्षाचे विस्तारीकरण व नूतनीकरण करणे (जुलै-२०२३).
- (१५९) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील मुख्य इमारतीची दुरुस्ती करणे (जिना दुरुस्ती, पॉलिमर प्लास्टर, फरशी व कलर) (जुलै-२०२३).
- (१६०) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील बाथिंग प्लॅटफॉर्मचे नूतनीकरण करणे.
- (१६१) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील मेन ड्रेनेज लाईन बदलणे.
- (१६२) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील अंतर्गत ड्रेनेज लाईनचे नूतनीकरण करणे.
- (१६३) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील सर्कल क्रमांक ०३ मधील शौचालयाचे नूतनीकरण करणे.
- (१६४) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील बॅरेक क्रमांक ०६ मधील शौचालयाचे नूतनीकरण करणे.
- (१६५) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील सर्कल क्रमांक ०७ मधील शौचालयाचे नूतनीकरण करणे.
- (१६६) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील सर्कल क्रमांक ११ मधील शौचालयाचे नूतनीकरण करणे.
- (१६७) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील कोर्ट रुमकरिता फर्निचर साहित्य पुरवठा करणे.
- (१६८) मुंबई मध्यवर्ती कारागृह येथील जमादार क्वॉटर्स इमारतीची गटारलाईन दुरुस्ती व भूमिगत टाकीची दुरुस्ती करणे.
- (१६९) भायखळा जिल्हा कारागृह येथील व्हिडिओ कॉन्फरसिंग रुमचा विस्तार करून त्यावर एक मजला बांधकाम करून त्यामध्ये पोटमाळा करणे (जुलै-२०२३).
- (१७०) भायखळा जिल्हा कारागृह येथील बॅरेकच्या उजव्या बाजूला नवीन शौचालय ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१७१) भायखळा जिल्हा कारागृह येथील बॅरेकच्या डाव्या बाजूला नवीन शौचालय ब्लॉकचे बांधकाम करणे.
- (१७२) भायखळा जिल्हा कारागृह येथील पुरुष विभाग-२ मधील बॅरेक क्रमांक ५ व ६ जवळील व्हरांड्यात लोखंडाचे पार्टिशन करणे.
- (१७३) ठाणे मध्यवर्ती कारागृहाचे संकुलात कारागृह अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता टाईप-३, ४ व ५ ची नवीन शासकीय निवासस्थाने बांधकाम करणे.
- (१७४) ठाणे मध्यवर्ती कारागृहाचे संकुलात कारागृह अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता टाईप-२ ची २४७ नवीन शासकीय निवासस्थाने बांधकाम करणे.
- (१७५) ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथे तृतीयपंथी बंधांसाठी स्वतंत्र सेलचे (विभक्त कोठड्या) बांधकाम करणे.
- (१७६) ठाणे मध्यवर्ती कारागृहातील निवासी / अनिवासी इमारतींचे छतावर ऍसवेस्टॉस शिट्स ऐवजी प्रिकोटेड शिट्स बसविणे (नवीन बाब मार्च-२०२०).
- (१७७) ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथील अधीक्षक बंगला व उपअधीक्षक बंगला १ व २ येथे संरक्षण भिंतीचे बांधकाम करणे.
- (१७८) अलिबाग जिल्हा कारागृह येथील व्हिडिओ कॉन्फरसिंग कक्षामध्ये पार्टिशन, सिंलिंग कलर, तसेच फर्निचर करणे.
- (१७९) अलिबाग जिल्हा कारागृह येथे कारागृह परिसरात ३०,००० लिटर क्षमतेच्या भूमिगत पाण्याच्या टाकीचे बांधकाम करणे.
- (१८०) सावंतवाडी जिल्हा कारागृहाचे इमारतीवर पत्र्याचे शेड करणे.
- (१८१) रत्नागिरी विशेष कारागृह येथील इमारतींचे मजबुतीकरण व नूतनीकरण करणे.
- (१८२) बारामती शहर पोलीस व उपकारागृह इमारतींचे बांधकाम व तदनुषंगिक कामे करणे.
- (१८३) बारामती जिल्हा कारागृह, वर्ग-३ चे बांधकाम, तसेच अधिकारी / कर्मचारी निवासस्थान व इतर बांधकामे.
- (१८४) येरवडा महिला खुले कारागृह येथे १०० महिला बंधांसाठी नवीन बॅरेक्स बांधणे (जुलै-२०२३).

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे-चालू
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)-चालू

अ. क्र.	कामाचे नाव
	तपशील-चालू
(१८५)	येरवडा खुले कारागृह येथे २०० बंधांकरिता ४ नवीन बॅरेक बांधकाम करणे (जुलै-२०२३).
(१८६)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे ८ नवीन बॅरेक, स्वच्छतागृहे व स्नान ओटे बांधणे (G + १ च्या ४ इमारती) (जुलै-२०२३).
(१८७)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथील महिला व पुरुष अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता स्वतंत्र चेंजिंग रूमचे बांधकाम करणे.
(१८८)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे बंधांकरिता Measurement Collection Unit चे बांधकाम करणे.
(१८९)	कारागृह उपमहानिरीक्षक, पश्चिम विभाग, येरवडा, पुणे यांच्या कार्यालयाची दुरुस्ती व नूतनीकरण करणे.
(१९०)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथील सर्कल नंबर १ च्या जवळ २०० बंधांसाठी ०८ बॅरेक, स्वच्छतागृहे, स्नान ओटे व स्वयंपाकगृहाचे बांधकाम करणे.
(१९१)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथील आवारातील अंतर्गत रस्त्यांची दुरुस्ती करणे.
(१९२)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे नवीन ५ लाख लिटर क्षमतेची ओव्हरहेड पाण्याची टाकी बांधणे (जुलै-२०२३).
(१९३)	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे सर्कल क्रमांक ३ च्या मागील बाजूस नवीन अंडरग्राऊंड पाण्याची टाकी बांधणे (जुलै-२०२३).
(१९४)	सातारा जिल्हा कारागृह येथे स्नान ओट्यांचे (बाथिंग प्लॅटफॉर्मचे) बांधकाम करणे.
(१९५)	सातारा जिल्हा कारागृह येथे २० स्वच्छतागृहांचे बांधकाम करणे.
(१९६)	सातारा जिल्हा कारागृह येथे बॅरेक क्रमांक १, १५, ०८ व महिला विभागातील खिडक्यांना लोखंडी जाळी बसविणे.
(१९७)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथील कर्मचाऱ्यांसाठी ६४ (बिल्डिंग क्रमांक १ ते ४) वर्ग-३ (टाईप-२) ची नवीन निवासस्थानांचे बांधकाम (जुलै-२०२३).
(१९८)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथील कर्मचाऱ्यांसाठी ६४ (बिल्डिंग क्रमांक ५ ते ८) वर्ग ३ (टाईप-२) ची नवीन निवासस्थानांचे बांधकाम (जुलै-२०२३).
(१९९)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे २० वर्ग-३ (टाईप-२) व २० वर्ग-२ (टाईप-२) ची नवीन निवासस्थानांचे बांधकाम (जुलै-२०२३).
(२००)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे भूमिगत जलनिःस्सारण वाहिनीची दुरुस्ती करणे (जुलै-२०२३).
(२०१)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे बाहेरील बाजूस संरक्षक भित्त बांधणे (जुलै-२०२३).
(२०२)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे उन्नत सेवा जलाशय पाण्याची टाकी बांधणे (जुलै-२०२३).
(२०३)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग रूमचे बांधकाम करणे (जुलै-२०२३).
(२०४)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे बंधांसाठी मुलाखत कक्षाचे बांधकाम करणे (जुलै-२०२३).
(२०५)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे जनरेटर शेडचे बांधकाम करणे.
(२०६)	नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे बंधांसाठी आयडेंटिफिकेशन रूमचे बांधकाम करणे.
(२०७)	धुळे जिल्हा कारागृह येथील तटभिंतीची उंची वाढविणे.
(२०८)	धुळे जिल्हा कारागृह येथील मुख्य संरक्षण तटभिंतीवर वायु आकाराचे लोखंडी अँगलसह काटेरी जाळीचे कुंपन लावणे, कारागृह परिसरात व मुख्य संरक्षण भिंतीच्या परिघाबाहेर कॉन्क्रीट रस्त्यांचे बांधकाम करणे, कारागृहातील विविध बॅरेक परिसरात कॉन्क्रीटकरण करणे व कारागृहाचे नदीबाग येथील शेतीस संरक्षण भित्त बांधणे इत्यादी.
(२०९)	धुळे जिल्हा कारागृह, तसेच कारागृह कर्मचारी वसाहतीमध्ये पाणीपुरवठा पाईपलाईन करणे.
(२१०)	छत्रपती संभाजीनगर मध्यवर्ती कारागृह येथे अतिरिक्त ३ वॉच टॉवर बांधणे (नोव्हेंबर-२०१८).
(२११)	खुले जिल्हा कारागृह पैठण येथे अनिवासी इमारतीची दुरुस्ती करणे (जुलै-२०२३).
(२१२)	खुले जिल्हा कारागृह पैठण येथे निवासी इमारतीची (बंदी बॅरेक) दुरुस्ती करणे (जुलै-२०२३).

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे-चालू
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)-चालू

अ. क्र.	कामाचे नाव
	तपशील-चालू
(२१३)	पैठण खुले जिल्हा कारागृह येथील महिला व पुरुष अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता प्रत्येकी ०१ चेंजिंग रूमचे बांधकाम करणे.
(२१४)	पैठण खुले जिल्हा कारागृह येथील विहिरीवर कडा टाकून संरक्षण जाळी बसविणे.
(२१५)	पैठण खुले जिल्हा कारागृहास तारेचे कुंपन करणे.
(२१६)	पैठण खुले जिल्हा कारागृहाअंतर्गत जनावरांसाठी गोशाळा शेड उभारणे.
(२१७)	परभणी जिल्हा कारागृह येथे कारागृह परिसरात बंद्यांसाठी शारीरिक मोजमाप खोलीचे बांधकाम करणे.
(२१८)	परभणी जिल्हा कारागृह येथे कारागृहाची दुरुस्ती (पेव्हर ब्लॉक, शेड, नवीन झोंडा व इतर दुरुस्ती) करणे.
(२१९)	बीड जिल्हा कारागृहातील ड्रेनेज लाईन दुरुस्ती करणे व चेंबर पुरविणे.
(२२०)	बीड जिल्हा कारागृह परिसरातील विविध बॅरेकच्या शौचालयाची दुरुस्ती करणे.
(२२१)	बीड जिल्हा कारागृह येथील आवारभिंतीची दुरुस्ती करणे.
(२२२)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथे अधीक्षक कार्यालय व आस्थापना कार्यालयाचे G+१ चे बांधकाम करणे.
(२२३)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथील तुरुंगाधिकारी श्रेणी-१ व २ यांचेकरिता प्रकार ३ चे २० शासकीय निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
(२२४)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथील परिसरामध्ये अधीक्षक यांचेकरिता प्रकार ५ चे ०१ निवासस्थानाचे बांधकाम करणे.
(२२५)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथील बाहेरील परिसराचे आवार भिंतीसह संरक्षण भिंतीचे बांधकाम करणे.
(२२६)	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथे बाह्य रस्ता बांधकाम व कारागृह परिसराचे विद्युतीकरण करणे.
(२२७)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथे सर्व बॅरेकचे नूतनीकरण करणे. (नवीन बाब मार्च-२०२०).
(२२८)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृहात ८ नवीन बॅरेक बांधणे. (नवीन बाब मार्च-२०२०).
(२२९)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथील फाशी यार्ड लगत असलेले वधस्तंभ जुने व ठिसूळ झाले असल्याने तेथे नव्याने वधस्तंभाचे बांधकाम करणे. (नवीन बाब मार्च-२०२२).
(२३०)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथील पाणीपुरवठा व मल:निस्सारण व्यवस्थेमध्ये सुधारणा करणेसाठी करण्यात आलेले अतिरिक्त काम (जुलै-२०२३).
(२३१)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथे तृतीयपंथी बंद्यांकरिता स्वतंत्र सेल, बॅरेकचे बांधकाम करणे.
(२३२)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथे वॉच टॉवर बांधणे.
(२३३)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथे कारागृह परिसरात संरक्षण भिंतीचे बांधकाम करणे.
(२३४)	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह येथे बंद्यांसाठी नवीन मुलाखत कक्षाचे बांधकाम करणे.
(२३५)	कारागृह उपमहानिरीक्षक, पूर्व विभाग, नागपूर यांचे कार्यालयाच्या परिसराभोवती संरक्षण भिंतीचे बांधकाम करणे.
(२३६)	भंडारा जिल्हा कारागृह येथील बाहेरील परिसरातील सुरक्षा भिंतीची उंची वाढवून त्यावर वायु आकाराचे काटेरी वेटोळे बसविणे.
(२३७)	गडचिरोली खुले जिल्हा कारागृह येथे एक बॅरेकचे बांधकाम, कन्सर्टिना वायर कुंपनसह कंपाऊंड वॉलचे बांधकाम, ०४ टेहाळणी मनोरे व रस्त्यालगत प्रकाश व्यवस्था करणे.
(२३८)	बुलढाणा जिल्हा कारागृह येथे ३० बंदी क्षमतेची ०१ पुरुष बंदी बॅरेक, ३० बंदी क्षमतेची ०१ महिला बंदी बॅरेक, वॉच टॉवर व तटभित्त बांधणे.
(२३९)	वाशिम जिल्हा कारागृहातील अधिकारी / कर्मचारी यांचेकरिता टाईप-II चे ३६, टाईप-IV चे ०६, टाईप-V चे ०१ असे एकूण ४३ निवासस्थानांचे बांधकाम (जुलै-२०२३).
(२४०)	यवतमाळ जिल्हा कारागृह येथे महिला बंद्यांसाठी नवीन बॅरेक बांधणे.
(२४१)	यवतमाळ जिल्हा कारागृह येथे स्वयंपाकासाठी G+१ बॅरेकचे बांधकाम करणे (जून-२०१९).

वार्षिक योजना सन २०२५-२६ मध्ये करावयाची कामे-चालू
(४०५९ - सार्वजनिक बांधकामावरील भांडवली खर्च)-चालू

अ. क्र.

कामाचे नाव

४०७० प्रशासकीय सेवेवरील भांडवली खर्च

तपशील

- (२४२) मौजे उमरोली, जिल्हा पालघर येथे नवीन पालघर मध्यवर्ती कारागृहाचे बांधकाम करणे.
- (२४३) नारायणडोह, जिल्हा अहमदनगर येथे ५०० बंदी क्षमतेचे जिल्हा कारागृहाचे बांधकाम करणे.
- (२४४) तळोजा मध्यवर्ती कारागृह येथे नवीन १८२ निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
- (२४५) मौजे कारंजा, जिल्हा गोंदिया येथे ५०० बंदी क्षमतेचे जिल्हा कारागृहाचे बांधकाम करणे.
- (२४६) येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे अस्तित्वातील जागेवर ४०६४ बंदी क्षमतेचे कारागृह व ६३३ निवासस्थानांचे बांधकाम करणे.
- (२४७) ठाणे मध्यवर्ती कारागृह येथे अस्तित्वातील जागेवर नवीन कारागृहाचे बांधकाम करणे.
- (२४८) खेडी शिवार, भुसावळ येथे ३४९ बंदी क्षमतेचे नवीन कारागृह बांधणे.
- (२४९) महाराष्ट्र कारागृह व सुधारसेवा विभागासाठी येरवडा, पुणे येथे नवीन प्रशासकीय इमारत (मुख्यालय) व प्रशिक्षण महाविद्यालयाचे बांधकाम करणे.
- (२५०) मौजे मंडाले, तुर्भे, तालुका कुर्ला, मुंबई येथे नवीन कारागृह बांधणे.
- (२५१) मौजे मानखुर्द, मुंबई येथे नवीन कारागृहाचे बांधकाम करणे.
- (२५२) मौजे बासंबा, जिल्हा हिंगोली येथे ५०० बंदी क्षमतेचे जिल्हा कारागृहाचे बांधकाम करणे.
- (२५३) मुंबई मध्यवर्ती कारागृहातील बंद्यांच्या निवासी इमारतीचे Redesign करून नवीन इमारती बांधणे.
- (२५४) तळोजा मध्यवर्ती कारागृह येथे हॉस्पिटल विभागाचे बांधकाम करणे.

महिलांचे सक्षमीकरण

१. कैद्यांना तुरुंगात ठेवण्यामागे हेतू त्यांच्यात सुधारणा व्हावी व त्यांचे पुनर्वसन होण्याच्या दृष्टीने त्यांना योग्य ते व्यावसायिक शिक्षण द्यावे हा आहे. त्यांना सुशिक्षित करणे व स्वतः कमवून उपजीविका करणे सुलभ होईल अशी मदत देणे हे कैद्यांनी सुटकेनंतर प्रामाणिक जीवन जगणे याकरिता आवश्यक आहे. हा विचार पुढे ठेवून निरनिराळ्या उद्योग शाखा कारागृह विभागात चालू केल्या आहेत. सदरहू संधीचा लाभ बंदी घेत असतात. त्यास स्त्री कैदी अपवाद नाही व सध्या येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे असलेल्या महिला कारागृहात खालील उद्योग शाखेत महिला बंदी शिक्षणाचा लाभ घेत आहेत.

(१) शिवणकाम, (२) विणकाम, (३) नाडीकाम, (४) मेणबत्ती करणे, (५) जॉब वर्क

२. महिला बंधांसाठी शासन आदेश, गृह विभाग क्रमांक ओएनपी-२००३/प्र.क्र. १९४/१०५०/पीआरएस-२, दिनांक १ ऑक्टोबर २००३ नुसार भायखळा जिल्हा कारागृहातील महिला विभागाचे “मुंबई जिल्हा महिला कारागृह” अशी अधिसूचना जारी करून स्वतंत्र महिला कारागृह दिनांक २ ऑक्टोबर २००३ पासून सुरू करण्यात आलेले आहे.

३. कारागृहातील महिला बंधांना त्यांच्या अंगी असलेल्या कलागुणांप्रमाणे शिवणकाम, विणकाम, भरतकाम इत्यादींचे प्रशिक्षण कारागृह विभाग तसेच इतर संस्थांमार्फत देण्यात येते. यामध्ये प्रामुख्याने येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे साईलीला ट्रस्ट, पुणे, नाशिक रोड मध्यवर्ती कारागृह येथे वेदान्त फाउंडेशन, नाशिक, अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथे वऱ्हाड संस्था, अमरावती यांचेमार्फत प्रशिक्षण देण्यात येत आहे. त्यापैकी येरवडा महिला कारागृहातील महिला बंधांसाठी साईलीला ट्रस्ट, पुणे या संस्थेमार्फत ३ महिन्यांच्या प्रशिक्षण कालावधीत महिला बंधांना ५०० रुपये छात्रवृत्ती देण्यात येते.

महाराष्ट्र कारागृह उद्योगातून महिला बंधांना शिवणकाम, विणकाम, जरीकाम, राख्या बनविणे इत्यादी प्रकारचे काम देण्यात येऊन त्यामधून रोजगार उपलब्ध करून देण्यात येतो.

याव्यतिरिक्त जॉबवर्कद्वारे येरवडा महिला कारागृहातील महिला बंधांना मे. माधवदास हरिदास सुगंधी, पुणे यांचेमार्फत अगरबत्ती तयार करण्याचे काम, नाशिक रोड मध्यवर्ती कारागृहातील महिला बंधांना जॉबवर्कद्वारे भारत मिलिंग कंपनी, नाशिक यांचेमार्फत गॅस सिलेंडरचे प्लॅस्टिक सिलिंग पट्टी बनविण्याचे काम, तसेच मुंबई महिला जिल्हा कारागृह येथील महिला बंधांना फ्रीडम फाउंडेशन, मुंबई यांचेमार्फत क्राफ्ट बनविण्याचे काम देण्यात येऊन त्यामधून सदर महिला बंधांना रोजगार उपलब्ध करून दिला जात आहे.

विवरणपत्र 'अ' STATEMENT 'A'
एकूण अर्थसंकल्पाचा कार्यक्रमनिहाय तपशील
Programmewise Details of Total Budget Estimates

(रुपये हजारांत/ Rs. in thousands)

अनु- क्रमांक Sr. No.	तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४ Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५ Budget Estimates 2024-2025	सुधारलेले अंदाज २०२४-२०२५ Revised Estimates 2024-2025	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६ Budget Estimates 2025-2026	Programme
1	2	3	4	5	6	2
1	००१ संचालन व प्रशासन-					001 Direction and Administration---
	दत्तमत	215238	284230	247344	310795	Voted
	भारित	—	—	—	—	Charged
	एकूण	215238	284230	247344	310795	Total
2	१०१ तुरुंग					101 Jail N. I.
	दत्तमत	6584389	6867795	6450859	7379613	Voted
	भारित	—	—	—	—	Charged
	एकूण	6584389	6867795	6450859	7379613	Total
3	१०२ तुरुंगनिर्मित वस्तू-					102 Jail Manufactures---
	दत्तमत	149858	46000	36800	56638	Voted
	भारित	—	—	—	—	Charged
	एकूण	149858	46000	36800	56638	Total
4	२०५६ तुरुंग-					2056 (Jail)---
	दत्तमत वजा वसुली	(--)	3732	—	—	Voted
	भारित	—	—	—	—	Charged
	एकूण	6945753	7198025	6735003	7747046	Total

विवरणपत्र 'ब' STATEMENT 'B'
एकूण अर्थसंकल्पाचा प्रधान शीर्ष-नि-कार्यक्रमनिहाय तपशील
Major Head-cum-Programmewise Details of Budget Estimates

वि (एच) ४१५-३-अ

(रुपये हजारांत/ Rs. in thousands)

अनु- क्रमांक Sr. No.	तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४ Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५ Budget Estimates 2024-2025	सुधारलेले अंदाज २०२४-२०२५ Revised Estimates 2024-2025	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६ Budget Estimates 2025-2026	Programme
1	2	3	4	5	6	2
1	२०५६ तुरुंगा-					2056, Jails—
	भारित ..	—	—	—	—	Charged
	००१ संचालन व प्रशासन ..	215238	284230	247344	310795	001 Direction and Administration.
	दत्तमत ..					
2	१०१ तुरुंगा-	6584389	6867795	6450859	7379613	N. I.
	भारित ..	—	—	—	—	101 Jail
	१०२ तुरुंगानिर्मित वस्तू ..	149858	46000	36800	56638	Charged
	दत्तमत वजा-वसुली ..	3732	—	—	—	102 Jail Manufactures
	एकूण वसुली ..	—	—	—	—	Deduct Recoveries
	एकूण ..	6945753	7198025	6735003	7747046	Total Recoveries
	भारित ..	—	—	—	—	Charged
	दत्तमत ..	6945753	7198025	6735003	7747046	Voted
	एकूण ..२०५६ तुरुंगा-	6945753	7198025	6735003	7747046	Total

कार्यक्रम १

संचालन व प्रशासन

प्रस्तावनात्मक टिप्पणी

अपर पोलीस महासंचालक व कारागृह महानिरीक्षक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे हे खातेप्रमुख असून ते तुरुंग खात्याचे नियंत्रण अधिकारी म्हणून काम पाहतात. त्यांचे अधिकारक्षेत्रात राज्यातील सर्व तुरुंग येतात. त्यांना त्यांचे कार्यालयातील उपमहानिरीक्षक (मुख्यालय), संशोधन अधिकारी, अधीक्षक, तुरुंग उद्योग व अधीक्षक, वस्त्रनिर्माण उद्योग, तंत्र अधिकारी (कारागृह शेती), उपअभियंता लेखापरिक्षण, अर्थसंकल्पकरिता लेखाधिकारी, सहा. लेखाधिकारी हे निरनिराळ्या कामात मदत करतात. याशिवाय लेखाधिकारी, विधी अधिकारी, सांख्यिकी अधिकारी व इतर कर्मचारीवर्गसुद्धा या कामाकरिता नेमलेला आहे.

प्रशासनाच्या सोयीनुसार राज्यातील तुरुंग खात्याची खालील विभागांत विभागणी करण्यात आली आहे :-

प्रादेशिक विभाग	अंतर्भूत जिल्हे
(१) पश्चिम विभाग	.. पुणे, सातारा, सांगली, कोल्हापूर, सोलापूर.
(२) मध्य विभाग	.. छ. संभाजीनगर, नांदेड, परभणी, बीड, धाराशिव, जालना, लातूर, हिंगोली.
(३) पूर्व विभाग	.. नागपूर, भंडारा, चंद्रपूर, वर्धा, अमरावती, अकोला, यवतमाळ, बुलढाणा, गडचिरोली, गोंदिया, वाशिम.
(४) दक्षिण विभाग	.. मुंबई, ठाणे, रायगड, सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी, नवी मुंबई, पालघर.
(५) नाशिक विभाग	.. नाशिक, अहिल्यानगर, धुळे, जळगाव, नंदुरबार.

या विभागाचे प्रमुखपदी कारागृह उपमहानिरीक्षकांची नेमणूक झालेली असून, त्यांना प्रादेशिक खातेप्रमुख म्हणून संबोधित करण्यात आले आहे. त्यांना कारागृह महानिरीक्षक यांनी दिलेली कार्ये व प्रशासकीय अधिकारांपैकी काही अधिकार सन १८९४ च्या तुरुंग कायदा, कलम ५ (२) प्रमाणे प्रदान करण्यात आलेले आहेत. त्या अनुषंगाने ते त्यांच्या अखत्यारीतील तुरुंगाचे निरीक्षण व पर्यवेक्षण करणे, प्रशासन चालविणे व नियंत्रण ठेवणे ही कामे पार पाडतात. त्यांना त्यांच्या अखत्यारीतील दुय्यम कारागृहांचेही निरीक्षण करावे लागते.

तक्ता १
TABLE I

(दोन) वित्तीय आवश्यकता
(II) Financial Requirements

तक्ता १
TABLE I

(रुपये हजारंत /Rs. in thousands)

क्रमांक Sr. No.	तपशील 2	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४ Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५ Budget Estimates 2024-2025	सुधारलेले अंदाज २०२४-२०२५ Revised Estimates 2024-2025	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६ Budget Estimates 2025-2026	Programme
1	2	3	4	5	6	2
अ. कार्याचे वर्गीकरण- ००१ संचालन आणि प्रशासन- (२०५६००२६)						
(००) (०१) कारागृह निरीक्षणालय [अनिवार्य]	{ भारत .. तमत ..	— 215238	— 284230	— 247344	— 310795	A. Activity Classification— 001 Direction and Administration—(20560026) (00) (01) Inspectorate of Prisons } Charge [Committed] } Voted Total 'A' Charge Voted }
एकूण 'अ'	{ भारत .. तमत ..	— 215238	— 284230	— 247344	— 310795	
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण						
(००) (०१) कारागृह निरीक्षणालय- ०१ वेतन .. ०५ बक्षिसे .. ०६ दूरध्वनी, वीज व पाणी .. शुल्क .. १० कंत्राटी सेवा .. ११ देशांतर्गत प्रवास खर्च .. १२ विदेश प्रवास खर्च .. १३ कार्यालयीन खर्च .. १४ भाडेपट्टी व कर .. १७ संगणकावरील खर्च .. १८ सुडुच्या दिवसाची भरपाई.. २१ पुरवठा व सामग्री .. २४ पेट्रोल, तेल व वंगण .. २६ जाहिरात व प्रसिद्धी ..		179132 70 1375 213 808 49 18740 41 5395 698 — 2019 260	238475 100 3605 240 1158 346 27563 1000 837 1000 — 2500 100	205660 100 3245 240 1042 311 24807 900 753 900 — 2250 90	264707 100 3000 336 1193 346 28390 700 862 1000 — 2750 100	A. Objectwise Classification- (00) (01) Inspector of Prison- 01 Salaries 05 Rewards 06 Telephone, Electricity, Water Charges. 10 Contractual Services 11 Domestic Travel Expenses 12 Foreign Travel Expenses 13 Office Expenses 14 Rent, Rates and Taxes 17 Computer Expenses\ 18 Off Day Compensation 21 Supplies and Materials 24 P. O. L. 26 Advertising and Publicity

२७ लहान बांधकामे	—	105	110	27 Minor Works
२८ व्यावसायिक सेवा	262	450	500	28 Professional Services
३१ सहायक अनुदाने	140	140	200	31 Grant-in-aid
४१ गुप्तसेवा	1050	1350	1500	41 Secret Service Expenditure
५१ मोटार वाहने	—	01	01	51 Motor Vehicles
५० इतर खर्च	4986	5000	5000	50 Other charges
				Voted Charge
एकूण 'ब' स्थूल	215238	247344	310795	Total 'B'
				Voted Charged
एकूण	215238	247344	310795	Total
एकूण 'ब' निव्वळ	215238	247344	310795	'B' Net
				Voted Charged
क. वित्त व्यवस्थेची साधने--				C. Source of Finance—
मागणी क्र. प्रधान शीर्ष दत्तमत	—	—	—	Demand Major Head Voted No.
				B-5 2056 Charged
भासित	—	—	—	
एकूण 'क' स्थूल	215238	247344	310795	Total 'C' Gross
				Voted Charged
भासित	—	—	—	
वजा वसुली	—	—	—	Deduct—Recoveries
एकूण 'क' निव्वळ	215238	247344	310795	Total 'C' Net
				Voted Charged
भासित	—	—	—	

बी-५ २०५६

(३) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण

अपर पोलीस महासंचालक व कारागृह महानिरीक्षक व विभागीय कारागृह उपमहानिरीक्षक यांनी केलेल्या निरीक्षण अहवालाबाबतचा तपशील

तक्ता २ TABLE II

निरीक्षण अधिकारी Inspecting Officer	प्रमाणकाप्रमाणे वर्षभरात करावयाच्या निरीक्षणांची संख्या		केलेल्या निरीक्षणांची संख्या No. of Inspections carried out			
	No. of Inspections required to be carried out annually as per norms		2023-2024		2024-2025	
	मध्यवर्ती कारागृह	जिल्हा कारागृह	मध्यवर्ती कारागृह	जिल्हा कारागृह	मध्यवर्ती कारागृह	जिल्हा कारागृह
	Prison	Sub-Jail	Prison	Sub-Jail	Prison	Sub-Jail
1	2	3	4	5	6	7
1. अपर पोलीस महासंचालक व कारागृह महानिरीक्षक Additional D.G. and Inspector General of Prison	8	-	-	-	-	-
2. कारागृह उपमहानिरीक्षक .. नागपूर (पूर्व विभाग) D. I. G. Prisons Nagpur (Eastern Region)	18	31	2	6	-	6
3. कारागृह उपमहानिरीक्षक .. पुणे (पश्चिम विभाग) D. I. G. Prisons Pune (Western Region)	10	56	2	3	-	5
4. कारागृह उपमहानिरीक्षक .. औरंगाबाद (मध्य विभाग) D. I. G. Prisons Aurangabad (Central Region)	10	55	10	21	-	1
5. कारागृह उपमहानिरीक्षक .. मुंबई (दक्षिण विभाग) D. I. G. Prisons Mumbai (South Region)	8	31	2	3	2	5
6. कारागृह उपमहानिरीक्षक .. नाशिक (नाशिक विभाग) D. I. G. Prisons Nashik (Nashik Region)	-	-	-	-	-	1

(अ) महाराष्ट्र राज्य कारागृह कर्मचारी कुटुंब कल्याण निधी

या निधीचा उद्देश कर्मचारी आणि त्यांचे कुटुंबीयांना निकडीच्या आणि आकस्मिकपणे उद्भवणाऱ्या अडचणीचेवेळी पैशाच्या अगर वस्तूच्या स्वरूपात मदत करण्याचा आहे.

हा निधी सन १९५५ साली कर्मचाऱ्यांकडून वर्गणी घेऊन प्रथम उभारण्यात आला. सन १९७४-७५ पासून या निधीला शासनाकडून अंशदान देण्यात येत आहे. सन २००९-२०१० पासून रुपये २५ हजार अंशदान मंजूर करण्यात आले होते. मात्र गृह विभाग शासन निर्णय क्रमांक जे. एच. एम.-१०१२/प्र. क्र. ४५/तुरुंग-२, दिनांक १४ सप्टेंबर २०१५ नुसार सन २०१५-१६ पासून रुपये ३.५० लाख इतके अंशदान मंजूर करण्यास मान्यता दिली आहे.

बक्षिसे व शिष्यवृत्ती

कर्मचारी कुटुंब कल्याण निधीमधून कर्मचाऱ्यांच्या मुलांना शैक्षणिक कारणास्तव बक्षिसे व शिष्यवृत्ती दिल्या जातात. त्यासाठी खालीलप्रमाणे सुधारित निकष ठरविण्यात आलेले आहेत.

एस.एस.सी./बारावी व त्यापुढील शिक्षणासाठी

- (१) कला / वाणिज्य विभाग, प्रथम श्रेणी ६० टक्के व पुढे रुपये २,०००.
विषयात प्रावीण्य मिळाले असल्यास, ७५ टक्के व पुढे रुपये १,०००.
- (२) विज्ञान विभाग, प्रथम श्रेणी ७० टक्के व पुढे रुपये २,०००.
एका विषयात प्रावीण्य, पण ८० टक्क्यांपेक्षा जास्त गुण आवश्यक रुपये १,०००.
- (३) सर्व शैक्षणिक तांत्रिक शाखा, प्रथम श्रेणी ६० टक्के व पुढे रुपये २,०००.
प्रावीण्य असल्यास, वेगळे बक्षीस नाही.

कुटुंब कल्याण निधी

तक्ता ३ TABLE III

	सन Year	आरंभीची शिल्लक Opening Balance	जमा * Receipt	एकूण Total	खर्च Expenditure	शिल्लक Balance
शासनाचे अनुदान व कर्मचाऱ्यांकडून आलेली वर्गणी	रु.	रु. Rs.	रु. Rs.	रु. Rs.	रु. Rs.	रु. Rs.
	2023-2024	39438290	6817170	46255460	1055000	45200460
	2024-2025	45200460	6603673	51804133	2175000	51586633
	2025-2026 (अंदाजे)	51586633	7500000	509086633	3500000	5586633

सन २०२४-२०२५ चे आकडे अंदाजित आहेत.

तक्ता ३-चालू TABLE III-contd.

	2023-2024	2024-2025	2025-2026 (अंदाजे) (Estimated)	
(अ) पुस्तकांचे संच				<i>(a) Set of Books—</i>
(१) विकत घेतलेले संच ...	—	—	—	(1) No. of sets purchased (Books)
(२) लाभ घेणारी मुले ...	—	—	—	(2) No. of students covered
(३) खर्च ...	—	—	—	(3) Expenditure incurred
(ब) अपघातप्रसंगी मदत				<i>(b) Relief in accidents—</i>
(१) मदतीसाठी पात्र असलेली संख्या ...	—	—	—	(1) No. of persons involved for help.
(२) मागणी केलेल्या कर्मचाऱ्यांची संख्या	—	—	—	(2) No. of persons approached for help.
(३) मदत दिलेल्यांची संख्या ...	—	—	—	(3) No. of persons given help
(४) झालेला खर्च ...	—	—	—	(4) Expenditure incurred
(क) (कालपूर्व) आकस्मिक निधन झालेल्यांची संख्या	2	2	—	<i>(c) No. of sudden death / premature death—</i>
(१) मदतीसाठी आलेले अर्ज ...	—	2	—	(1) No. of families approached for help.
(२) मदत दिलेल्यांची संख्या ...	—	2	—	(2) No. of families given help
(३) झालेला खर्च ...	10000	20000	—	(3) Expenditure incurred
(ड) वैद्यकीय मदत				<i>(d) Medical Relief—</i>
(१) मदत मागणाऱ्या व्यक्तींची संख्या...	—	—	—	(1) No. of persons approached for help.
(२) कर्ज दिलेल्यांची संख्या ...	14	09	15	(2) No. of persons granted loan
(३) खर्च ...	3050000	2175000	3500000	(3) Expenditure incurred
(४) कर्ज थकबाकी ...	1496695	2088937	—	(4) Amount of loan overdue of recovery.
(५) वसूल केलेल्या कर्जाची रक्कम ...	1553305	86063	172126	(5) Amount of loan recovered
(६) कर्जाची रक्कम येणे बाकी ...	1496695	2088937	2002874	(6) Amount of loan outstanding
(इ) विद्यार्थ्यांना बक्षिसे व शिष्यवृत्त्या ...	615000	625000	650000	<i>(e) Awards—</i>

कारागृह कर्मचारी भवन

“ कारागृह कर्मचारी भवन ” हे तुरुंग अधिकारी प्रशिक्षण महाविद्यालय, येरवडा, पुणे-६ येथे बांधण्यात आले आहे. यावर रुपये ५०.०० लाख इतका खर्च झालेला आहे. त्याचबरोबर कारागृह कर्मचारी भवनाशेजारीच मंगल कार्यालयाची वास्तू १२० फूट × ६० फूट बांधण्यात आली आहे. तसेच अद्ययावत सुखसोयींनी परिपूर्ण असलेले स्वयंपाकगृह बांधण्यात आले आहे. कारागृह कर्मचाऱ्यांच्या मुलामुलींची लग्ने, मुंज व स्वागत समारंभ व इतर धार्मिक कार्यक्रम करण्यासाठी यांचा वापर होत आहे. तसेच खाजगी व्यक्तींना सदर कार्यालय भाड्याने उपलब्ध करून देण्यात येते. त्यामुळे कारागृह विभागाच्या उत्पन्नात वाढ झाली आहे व त्यातूनच सदर इमारतीच्या देखभालीचा खर्च केला जातो. त्यामुळे शहरी वातावरणात कर्मचाऱ्यांना आधुनिक सुखसोयींनी कमी खर्चात सेवा उपलब्ध झालेली आहे.

महाराष्ट्रातील निरनिराळ्या कारागृहांच्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांना कारागृह महानिरीक्षणालय, पुणे किंवा कारागृह उपमहानिरीक्षक कार्यालय, पुणे-६ येथे किंवा येरवडा कारागृह येथे शासकीय कामासाठी यावे लागते व अशा वेळी शासकीय विश्रामगृहात सोय करणे सुरक्षिततेच्या दृष्टीने गैरसोयीचे होते. यास्तव अतिवरिष्ठ अधिकाऱ्यांच्या निवासाकरिता २ विश्रामकक्ष व इतर कर्मचाऱ्यांकरिता ४ विश्रामकक्ष बांधण्यात आले आहेत.

अशा प्रकारे कारागृह कर्मचाऱ्यांच्या सर्वांगीण विकासाकरिता या वास्तूचा उपयोग होत आहे.

(ब) क्रीडा निधी

तुरुंग खात्यातील कर्मचारी व त्यांच्या कुटुंबीयांसाठी लागणाऱ्या खेळांची निरनिराळी साधने व कार्यक्रम यावरील खर्चाची तरतूद करण्यासाठी हा निधी सन १९५९ साली कर्मचाऱ्यांच्या वर्गणीच्या पैशातून प्रथम उभारण्यात आला. सन १९७४-७५ या वर्षापासून शासनाकडून या निधीस दरवर्षी २०१५-२०१६ करिता रुपये ५,००० चे अंशदान देण्यात येत होते. मात्र गृह विभाग शासन निर्णय क्रमांक जेएचएम-१०१२/प्र. क्र. ४५/तुरुंग-२, दिनांक १४ सप्टेंबर २०१५ नुसार या निधीस दरवर्षी २०१५-१६ पासून २.०० लक्ष चे अंशदान मंजूर करण्यास मान्यता दिलेली आहे. या निधीचा तपशील खालीलप्रमाणे आहे :-

तक्ता ४ TABLE IV

वर्ष	आरंभीची शिल्लक	जमा	एकूण	खर्च	शिल्लक	
	Year	Opening Balance	Receipt	Total	Expenditure	
Balance						
		रुपये	रुपये	रुपये	रुपये	
		Rs.	Rs.	Rs.	Rs.	
शासनाचे अनुदान व कर्मचाऱ्यांकडून आलेली वर्गणी	2023-2024	1835838	711773	2547611	35197	2382113
	2024-2025	2382113	534846	2916959	1500000	1416959
	2025-2026 (अंदाजे)	1416959	655000	2071959	1600000	471959
		(Estimated)				

(क) बंदी कल्याण निधी

कारागृहातील वास्तव्यात कैद्यांना शैक्षणिक, मनोरंजनपर आणि व्यवसाय शिक्षण वगैरे निरनिराळ्या बाबतीत मदत करता यावी या उद्देशाने या निधीची निर्मिती करण्यात आली आहे. तसेच कारागृहातून सुटकेच्या वेळी व्यवसाय करण्यासाठी लागणारी उपकरणे आणि कपडेल्ते विकत घेण्यासाठी कैद्यांना मदत देण्याचाही या निधीचा उद्देश आहे. हा निधी सन १९६१ साली कैद्यांची ऐच्छिक वर्गणी, जनतेकडून मिळालेल्या देणग्या आणि कैद्यांनी केलेल्या करमणुकीच्या कार्यक्रमांद्वारे आलेल्या रकमेतून उभारण्यात आला आहे. तसेच शासन या निधीस अंशदान देते. सन २०१४-२०१५ सालाकरिता शासनाकडून रुपये ६०,००० अंशदान मंजूर करण्यात आले होते. मात्र गृह विभाग शासन निर्णय क्रमांक जेएचएम-१०१२/प्र. क्र. ४५/तुरुंग-२, दिनांक १४ सप्टेंबर २०१५ नुसार या निधीस दरवर्षी २०१५-१६ पासून ४.५० लक्ष चे अंशदान मंजूर करण्यास मान्यता दिलेली आहे.

तक्ता ५ TABLE V

बंदी कल्याण निधी

वर्ष Year	आरंभीची शिल्लक Opening Balance	जमा * Receipt	एकूण Total	खर्च Expenditure	शिल्लक Balance
शासनाचे अनुदान व कर्मचार्यांकडून आलेली वर्गणी	रुपये Rs.	रुपये Rs.	रुपये Rs.	रुपये Rs.	रुपये Rs.
2023-2024	3058797	62775	3121572	25000	3450785
2024-2025	3450785	691859	4142644	45000	4097644
2025-2026 (अंदाजे) (Estimated)	4094644	715000	4812644	60000	4752644

एस. टी. महामंडळ

महाराष्ट्र राज्य मार्ग परिवहन महामंडळाला एस. टी. गाड्यांतून तुरुंग विभागाचे कर्मचारी व कैदी यांची ने-आण करण्याबद्दल रक्कम देण्यात येते. सन १९७४-७५ सालापूर्वी राज्य मार्ग परिवहन मंडळाला त्यांचे बिलाची रक्कम कारागृहाचे अधीक्षक रोख स्वरूपात देत असत. त्यामुळे महामंडळाला सदरचे बिलाचे पैसे वेळेवर मिळण्यास खूप अडचणी येत असत. त्यामुळे शासनाने सदरहू बाबतचे पैसे मुख्यालयाकडून देण्यात यावेत असे ठरविले आहे.

सन २०२३-२०२४ मध्ये रक्कम रुपये ४८,७४,११० इतकी रक्कम देण्यात आलेली आहे.

तक्ता ६ TABLE VI

कारागृह महानिरीक्षणालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे (पदे)

अ. क्र. Sr. No.	पदनाम Designation	विद्यमान वेतन संरचना Pay Structure		सुधारित वेतन मॅट्रीक्समधील वेतन स्तर Pay level in Revised Pay Matrix	पदाची 2024-2025
		वेतनबॅंड Pay Band	ग्रेड वेतन Grade Pay	5	
1	2	3	4	5	6

राजपत्रित

१.	अपर पोलीस महासंचालक व कारागृह महानिरीक्षक	..	संवर्ग पद		१	
२.	विशेष पोलीस महानिरीक्षक (कारागृह) ..		संवर्ग पद		१	
३.	कारागृह उपमहानिरीक्षक	..	१५६००-३९९००	७६००	एस-२५ : ७८८००-२०९२००	१
४.	अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृह	..	३७४००-६७०००	८९००	एस-२९ : १३९९००-२९६६००	०
५.	अति. अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृह	..	१५६००-३९९००	६६००	एस-२३ : ६७७००-२०८७००	१
६.	अधीक्षक, कारागृह वस्त्रोद्योग	..	९३००-३४८००	४४००	एस-१५ : ४९८००-१३२३००	१
७.	संशोधन अधिकारी	..	१५६००-३९९००	५४००	एस-२० : ५६९००-१७७५००	१
८.	विधी अधिकारी	..	९३००-३४८००	४६००	एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१
९.	पोलीस उपअधीक्षक	..	१५६००-३९९००	५४००	एस-२० : ५६९००-१७७५००	१
१०.	पोलीस निरीक्षक	..	९३००-३४८००	५०००	एस-१८ : ४९९००-१५५८००	०

तक्ता ६ TABLE VI--चालू

कारागृह महानिरीक्षणालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे (पदे)--चालू

अ. क्र. Sr. No. 1	पदनाम Designation 2	विद्यमान वेतन संरचना Pay Structure		सुधारित वेतन मॅट्रीक्समधील वेतन स्तर Pay level in Revised Pay Matrix		पदाची 2022-2023 6
		वेतनबॅंड Pay Band 3	ग्रेड वेतन Grade Pay 4	5		
राजपत्रित-- चालू						
११.	उपअभियंता	१५६००-३९१००	५४००	एस-२०	: ५६१००-१७७५००	१
१२.	वरिष्ठ प्रशासन अधिकारी	१५६००-३९१००	५४००	एस-२०	: ५६१००-१७७५००	१
१३.	तंत्र अधिकारी, शेती	९३००-३४८००	४६००	एस-१५	: ४९८००-१३२३००	१
१४.	अधीक्षक, तुरुंग उद्योग	१५६००-३९१००	५४००	एस-२०	: ५६१००-१७७५००	१
१५.	स्वीय सहायक रचना व. कार्यपद्धती अधिकारी	९३००-३४८००	४४००	एस-१५	: ४९८००-१३२३००	२
१६.	सांख्यिकी अधिकारी	९३००-३४८००	४४००	एस-१५	: ४९८००-१३२३००	१
१७.	लेखा अधिकारी	९३००-३४८००	४६००	एस-१६	: ४४९००-१४२४००	१
१८.	स्वीय स. ल. ले. स.	९३००-३४८००	४६००	एस-१६	: ४४९००-१४२४००	१
१९.	सहायक लेखाधिकारी	९३००-३४८००	४४००	एस-१५	: ४९८००-१३२३००	१
एकूण						१८
अराजपत्रित						
२०.	तुरुंग अधिकारी, श्रेणी-१	९३००-३४८००	४४००	एस-१५	: ४९८००-१३२३००	२
२१.	तुरुंग अधिकारी, श्रेणी-२	९३००-३४८००	४३००	एस-१४	: ३८६००-१२२८००	२
२२.	कार्यालयीन अधीक्षक	९३००-३४८००	४३००	एस-१४	: ३८६००-१२२८००	११
२३.	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	९३००-३४८००	४४००	एस-१५	: ४९८००-१३२३००	१
२४.	लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	९३००-३४८००	४३००	एस-१४	: ३८६००-१२२८००	२
२५.	पोलीस उपनिरीक्षक	९३००-३४८००	४३००	एस-१४	: ३८६००-१२२८००	२
२६.	अन्वेषक	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८११००	३
२७.	सांख्यिकी	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८११००	१
२८.	वरिष्ठ लिपिक	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८११००	२१
२९.	लिपिक	५२००-२०२००	१९००	एस-६	: १९९००-६३२००	२४
३०.	कारागृह शिपाई (रक्षक)	५२००-२०२००	२०००	एस-७	: २१७००-६९१००	१५
विशेष वेतन + ५००						
३१.	हवालदार	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८११००	२
३२.	मुख्याध्यापक	९३००-३४८००	४२००	एस-१३	: ३५४००-११२४००	०
एकूण						८७
गट ड						
३३.	दफ्तरबंद	४४४०-७४४०	१६००	एस-३	: १६६००-५२४००	१
३४.	नाईक	४४४०-७४४०	१६००	एस-३	: १६६००-५२४००	१
३५.	शिपाई	४४४०-७४४०	१३००	एस-१	: १५०००-४७६००	५
३६.	झेरोक्स मशिन चालक	४४४०-७४४०	१६००	एस-३	: १६६००-५२४००	१
गट ड पदे--एकूण						०८
एकूण						११३

कार्यक्रम २

तुरुंग व तुरुंगनिर्मित वस्तू

(अ) तुरुंग

संपूर्ण महाराष्ट्र राज्यात ६० तुरुंग असून त्यामध्ये ९ मध्यवर्ती कारागृह, २८ जिल्हा कारागृह, १ किशोर सुधारालय, १९ खुले कारागृह, १ विशेष कारागृह रत्नागिरी, १ महिला कारागृह, १ खुली वसाहत यांचा समावेश होतो.

एकूण क्षमता व सरासरी कैद्यांची संख्या यावरून तुरुंगाचे मध्यवर्ती कारागृह, वर्ग एक, दोन व तीन यामध्ये वर्गीकरण करण्यात आले आहे. मध्यवर्ती कारागृहातील कैद्यांची संख्या साधारणपणे ८०० च्यावर असते. जिल्हा कारागृह वर्ग-१ मध्ये कैद्यांची संख्या ३०१ ते ७९९ च्या दरम्यान असते. जिल्हा कारागृह वर्ग-२ मध्ये कैद्यांची संख्या १५० ते ३०० पर्यंत असते. तर जिल्हा कारागृह वर्ग-३ मध्ये कैद्यांची संख्या ५० ते १५० पर्यंत असते. त्याची वर्गवारी सोबतचे तक्त्यात दर्शविली आहे.

तालुका मुख्यालयाच्या ठिकाणी असणाऱ्या दुय्यम कारागृहांची एकूण संख्या १७१ आहे. यामधील १२८ दुय्यम कारागृह बंद असून, ४३ दुय्यम कारागृह सध्या कार्यरत आहे. या दुय्यम कारागृहांची देखरेख महसूल अधिकाऱ्यांकडून पाहिली जाते; संबंधित जिल्हाधिकारी संबंधितांवर पर्यवेक्षण करतात.

तहसीलदारांना दुय्यम कारागृहाचे अधीक्षक म्हणून संबोधिले जाते व महसूल विभागातील एक लेखनिक दैनंदिन कामाकडे लक्ष देत असतो. या कामामध्ये कैद्यांना दाखल करून घेणे व सोडणे, भोजन, कपडे व अंथरूण-पांघरूण पुरविणे, तसेच कैद्यांना न्यायालयात उपस्थित ठेवणे वगैरे कामांचा समावेश असतो.

तुरुंगात ठेवल्या जाणाऱ्या कैद्यांच्या गुन्हेगारी प्रकारावरून त्या त्या तुरुंगाचे वर्गीकरण केले जाते. हे वर्गीकरण करण्यामागील हेतू गुन्हेगाराच्या गुन्हाचा प्रकार, स्वरूप व गुन्हातील सराईतपणा ह्यांच्या आधारे त्याला कोणत्या प्रकारचे धंदेशिक्षण व अन्य मार्गदर्शन करणे सुलभ होईल ह्यांचा विचार करणे हा आहे.

निर्दावलेले कैदी.--रत्नागिरी जिल्हा कारागृह हे विशेष कारागृह म्हणून संबोधिले असून, इतर कारागृहातून जे कैदी शिस्त पाळत नाहीत अशा कैद्यांना या कारागृहात कडक निगराणी खाली शिस्तीची वागणूक देण्याकरिता ठेवले जाते.

महिला कारागृह.--महिला बंधांसाठी शासन आदेश, गृह विभाग क्रमांक ओएनपी/प्र. क्र. १९४/१०५०/पीआरएस-२, दिनांक १ ऑक्टोबर २००३ नुसार भायखळा जिल्हा कारागृहातील महिला विभाग, मुंबई जिल्हा महिला कारागृह, स्वतंत्र महिला कारागृह, दिनांक २ ऑक्टोबर २००३ पासून सुरू केले आहे. तसेच येरवडा व अकोला कारागृह येथे महिलांसाठी दोन खुले कारागृह कार्यान्वित झाली आहेत.

रुग्णालय तुरुंग.--जे. जे. ग्रुप रुग्णालयातील एक विभाग तुरुंग रुग्णालय म्हणून ठेवला असून, तेथे कैद्यांवर तातडीचे व खास औषधोपचार केले जातात.

बालगुन्हेगार.--जे. गुन्हेगार १८ ते २३ या वयोगटातील असून, किशोर सुधारणा कायद्याच्या कक्षेत अंतर्भूत होत नाहीत, त्यांना धुळे जिल्हा कारागृहात पाठविले जाते. सदर कारागृह हे किशोर बालगुन्हेगारांसाठी म्हणूनच ओळखले जाते.

किशोर सुधारालय.-- वय १६ ते २१ वर्षापर्यंतच्या किशोर गुन्हेगारांना नाशिक येथील किशोर सुधारालयात पाठविणेत येते.

प्रदीर्घ शिक्षा व जन्मठेप भोगणारे.--प्रदीर्घ शिक्षा किंवा जन्मठेप भोगणाऱ्या कैद्यांची जास्तीतजास्त सुरक्षितता ठेवणे आवश्यक असते व त्यांना दीर्घकालीन शिक्षण व त्याप्रमाणे सवलती देणे आवश्यक असते. अशा कैद्यांना साधारणपणे येरवडा, नागपूर, औरंगाबाद, ठाणे कोल्हापूर, नाशिक रोड, अमरावती इत्यादी मध्यवर्ती कारागृहात ठेवण्यात येते.

अल्पशिक्षा भोगणारे.--अल्पशिक्षा भोगण्यासाठी तुरुंगात दाखल होणाऱ्या कैद्यांना विशेष प्रकारचे शिक्षण वगैरे देणे जरूरीचे नसते. म्हणून काही बंधांना जिल्हा कारागृह, वर्ग-१, वर्ग-२ मध्येही ठेवण्यात येते.

न्यायाधीन कैदी.--बहुतेक न्यायाधीन कैदी हे त्या त्या जिल्ह्यात असणाऱ्या मध्यवर्ती कारागृह, वर्ग १, २ अथवा ३ मध्ये दाखल केले जातात. मुंबईमध्ये न्यायाधीन कैद्यांची संख्या मोठ्या प्रमाणात असल्याने, मुंबई मध्यवर्ती कारागृह हे न्यायाधीन कैद्यांकरिता म्हणून राखून ठेवण्यात आले आहे. तसेच भायखळा व कल्याण येथील वर्ग-१ कारागृहसुद्धा मुंबईतील न्यायाधीन कैद्यांकरिताच उपयोगात आणले जाते. क्रिमिनल अपील क्रमांक ११५५/२००५-शिवाजी सातुप्पा गावडे पाटील विरुद्ध महाराष्ट्र शासन मधील दिनांक २२ ऑक्टोबर २००८ मा. उच्च न्यायालय, मुंबई यांचे आदेशान्वये कारागृहात जे न्यायाधीन बंदी जामीनपात्र गुन्हात दाखल झालेले आहेत, अशा न्यायाधीन बंधांना संबंधित न्यायालयासमोर हजर करण्याची कोर्टपेशीची तारीख कोणतीही असो, त्यांना अटक झालेल्या दिनांकापासून ७ दिवसांच्या आत ज्या न्यायालयात त्यांच्या केसेस प्रलंबित आहेत, अशा न्यायालयात जामीन मिळण्यासाठी हजर करावे असे आदेश प्राप्त झालेले असल्याने, कारागृहातील न्यायाधीन बंधांची संख्या बऱ्याच प्रमाणात कमी होईल. व्हि. सी. द्वारे केसची सुनावणी सुरू झाल्यास केसचा जलद निपटारा होईल.

खुली कारागृहे.--चांगली वर्तणूक असलेल्या बंधांचे पुनर्वसन व्यवस्थित व्हावे या दृष्टीकोनातून त्यांना पैठण, औरंगाबाद, येरवडा, मोर्शी, विसापूर, कोल्हापूर, नाशिक रोड, नागपूर, गडचिरोली, अमरावती, यवतमाळ, वर्धा, लातूर, धुळे, सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी, ठाणे, येरवडा महिला, अकोला महिला, जिल्हा येथील खुल्या कारागृहांत पाठविले जाते.

खुल्या वसाहती.--पुनर्वसनाच्या कार्यातील पुढचे पाऊल टाकण्याच्या ध्येयाने खुल्या वसाहतींची स्थापना करण्यात आली आहे. या वसाहतीत कैद्यांना त्यांच्या कुटुंबीयांबरोबर राहण्याची परवानगी असते. या ठिकाणी त्यांना काम करून जीवन जगण्यासाठी पैसे मिळविण्याची सवलत दिलेली आहे. सध्या आटपाडी, जिल्हा सांगली येथे अशी एक वसाहत आहे.

कारागृहाची वर्गवारी	सरासरी कैदी	पश्चिम विभाग, पुणे	मध्य विभाग, छ. संभाजीनगर	पूर्व विभाग, नागपूर	दक्षिण विभाग, मुंबई	नाशिक विभाग
१	२	३	४	५	६	७
मध्यवर्ती कारागृह	८०० व त्यापेक्षा.	(१) येरवडा, पुणे (२) कोल्हापूर	(१) छ. संभाजीनगर	(१) नागपूर (२) अमरावती	(१) मुंबई (२) ठाणे (३) तळोजा, नवी मुंबई.	(१) नाशिक रोड
जिल्हा कारागृह, वर्ग-१	३०१ ते ७९९ पर्यंत	(१) खुले कारागृह, येरवडा, पुणे	(१) खुले कारागृह, पैठण. (२) लातूर.	(१) अकोला (२) भंडारा (३) चंद्रपूर (४) यवतमाळ (५) मोर्शी खुले कारागृह. (६) वर्धा (७) गडचिरोली खुले कारागृह.	(१) कल्याण (२) भायखळा (३) रत्नागिरी विशेष कारागृह. (४) मुंबई महिला जिल्हा कारागृह.	(१) धुळे (२) किशोर सुधारालय, नाशिक.
जिल्हा कारागृह, वर्ग-२	१५० ते ३०० पर्यंत	(१) सातारा (२) सांगली (३) सोलापूर	(१) परभणी (२) बीड (३) नांदेड (४) धाराशिव	(१) बुलढाणा (२) वाशिम	(१) अलिबाग (२) सावंतवाडी	(१) विसापूर खुले कारागृह. (२) अहिल्यानगर (३) जळगाव
जिल्हा कारागृह, वर्ग-३	१५० पेक्षा कमी	(१) कोल्हापूर (शहर) (२) कोल्हापूर खुले कारागृह. (३) स्वतंत्रपूर (खुली वसाहत आटपाडी). (४) येरवडा महिला खुले कारागृह.	(१) लातूर खुले कारागृह.	(१) वर्धा खुले कारागृह. (२) अमरावती खुले कारागृह. (३) नागपूर खुले कारागृह. (४) यवतमाळ खुले कारागृह. (५) अकोला महिला खुले कारागृह.	(१) जे. जे. रुग्णालय कारागृह, मुंबई-८. (२) रत्नागिरी खुले कारागृह. (३) सिंधुदुर्ग जिल्हा खुले कारागृह. (४) ठाणे खुले कारागृह	(४) नाशिक रोड खुले कारागृह. (५) भुसावळ जिल्हा कारागृह. (६) धुळे खुले कारागृह.

टीप.-- शासन, गृह विभाग अधिसूचना क्रमांक एमआयएस-१०८७/६२(१६३)/पीआरएस-२, दिनांक ६ जुलै १९९३ अन्वये भोर, इचलकरंजी, भुसावळ, पुणे, अक्कलकोट व फलटण कारागृह बंद करण्याचे आदेश झालेले होते. तथापि, सदर कारागृह हे पुन्हा सुरू करण्याचे विचाराधीन होते. त्याप्रमाणे शासन निर्णय, एलएनडी/०१९७/५/९३/पीआरएस-२, दिनांक २४ सप्टेंबर २००१ अन्वये सदरहू कारागृहे पुन्हा सुरू करण्यास शासनाने परवानगी दिली आहे. कारागृह बंद करण्यात आल्यानंतर त्या जागांचे वाटप संबंधित जिल्हाधिकारी यांनी इतरत्र केले आहे. उक्त शासन आदेशानुसार बंद झालेल्या जिल्हा कारागृहांपैकी भुसावळ जिल्हा कारागृह, दिनांक २४ सप्टेंबर २००७ पासून पुन्हा सुरू करण्यात आले आहे. उर्वरित जागा, पुन्हा रिक्त करून कारागृहास अद्याप प्राप्त झालेल्या नाहीत.

(ब) तुरुंगनिर्मित वस्तू

१. कैद्यांना कारागृहात ठेवण्यामागील हेतू-त्यांच्यात सुधारणा व्हावी व त्यांचे पुनर्वसन होण्याच्या दृष्टीने त्यांना योग्य ते धंदेशिक्षण द्यावे हा आहे. आधुनिक शास्त्रीय पद्धतीचा उपयोग करून मानसोपचार तज्ज्ञांच्यामार्फत कैद्यांवर योग्य ते संस्कार करून व योग्य ते शिक्षण देऊन आणि व्यवसाय मार्गदर्शन केल्याने, कैद्यांचा जीवनाकडे बघण्याचा दृष्टिकोन बदलणे शक्य होत आहे. गुन्हेगारांचे मन गुन्हापासून परावृत्त करणे व त्यांच्या जीवनात सुधारणा करणे हा उद्देश आहे. गुन्हेगार हा प्रथम माणूस असून नंतर गुन्हेगार आहे याची जाण ठेवणे आवश्यक आहे. हा विचार लक्षात घेता सर्वसाधारणपणे एका विशिष्ट परिस्थितीत किंवा आर्थिक टंचाईच्या संकटात त्यांच्याकडून गुन्हा घडत असतो. अशा परिस्थितीत गुन्हेगारास त्याचा गुन्हा करण्याचे सामाजिक पडसाद समजावून देऊन त्याला सुशिक्षित करणे व स्वतः कमवून उपजीविका करणे सुलभ होईल अशी मदत देणे, हे कैद्यांनी सुटकेनंतर प्रामाणिक जीवन जगावे याकरिता आवश्यक आहे. यामुळे तुरुंग म्हणजे फक्त कोठडी नसून, ते एक संस्कार करण्याचे ठिकाण आहे या दृष्टीने सर्व कारागृहात आधुनिक साधनसामग्रीने अद्ययावत करण्यात येत आहे की, जेणेकरून कैद्यांना “कमवा व शिका” या ध्येयाने सर्व सोयी व सवलती उपलब्ध होतील.

२. कैदी शिक्षा उपभोगीत असताना त्याने काही गुन्हा केला आहे याची बोच त्याच्या मनास देणे शक्यतो टाळण्यात येते. किंबहुना त्याने केलेला गुन्हा विसरणे शक्य व्हावे अशाच तऱ्हेचे वातावरण कारागृहात ठेवण्यात येते. अशा वातावरणात सर्वसाधारणपणे प्रामाणिक जीवन जगण्याकरिता आवश्यक असणाऱ्या सवयी व संस्कार त्याच्या मनावर करता येतात. कारागृहात असणाऱ्या सोयी सवलती व कारागृह कर्मचाऱ्यांची या कैद्यांशी सौदाह वागणूक यावर त्यांचे यश अवलंबून आहे. याशिवाय कारागृह उद्योगात रोजगार वाढविण्याकरिता जॉबवर्क प्रणालीचा स्वीकार करण्यात आला आहे. पीपीपी मोड्युलद्वारे खाजगी संस्था / उद्योजक कारागृहात त्यांचे उद्योग उभारून रोजगार देतात. केवळ वीज, पाणी, बंदी श्रम इत्यादी वसूल करता खाजगी उद्योजकांना आकर्षित करण्यात येत आहे. त्याचा परिणाम म्हणून येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे मे. मिंडासाई, यांच्या सहयोगाने वायरिंग हार्नेसचे उत्पादन घेणे चालू असून सदर प्रकल्प नागपूर व औरंगाबाद मध्यवर्ती कारागृह येथे सुरू करणेबाबत प्रशासन कार्यरत आहे.

३. अमरावती मध्यवर्ती कारागृह येथे एमगिरीच्या सहाय्याने एल.ई.डी. प्रकल्प प्रायोगिक तत्वावर सुरू करण्यात आला असून इतर कारागृहांमध्ये सदर प्रकल्प राबविणे शासनाच्या विचाराधीन आहे.

४. कोल्हापूर मध्यवर्ती कारागृह येथे श्री. करवीर निवासिनी देवीचे लाडू प्रसाद तयार करण्याचा उद्योग सुरू करण्यात आला आहे.

५. वरील सर्व व्यवसाय हे कारागृह उपमहानिरीक्षक (मुख्यालय) यांच्या देखरेखीखाली चालतात. वित्तीय अधिकार नियम पुस्तिका १९७८ भाग दुसरा शासन निर्णय क्रमांक एमआयएस १०१९/प्र. क्र. ५१/२०१९ अर्थसं-१, दिनांक १७ जुलै २०१९ नुसार कारागृह विभागाच्या क्षेत्रीय प्रमुखाच्या वित्तीय अधिकारात वाढ करण्यात आली आहे.

६. सद्या खरेदी अधिकारांचे विकेंद्रीकरण करण्यात आले असून, महाराष्ट्र शासन, उद्योग उर्जा व कामगार विभाग शासन निर्णय क्रमांक भांखस-२०१४/प्र.क्र.८२/भाग-तीन/उद्योग-४, दिनांक १ डिसेंबर २०१६ अन्वये खरेदी प्रक्रिया राबविण्यात येत आहे.

७. येरवडा व नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह येथे यंत्रमाग विभागाद्वारे पैठणी साडी उत्पादन घेण्यात येत असून बंधांना नवीन रोजगार निर्माण झाला आहे.

८. नाशिकरोड मध्यवर्ती कारागृह व मोर्शी खुले कारागृह येथे शाडू मातीपासून पर्यावरण पूरक सुबक गणेश मुर्तीचे उत्पादन घेण्यात येत असून बंधांना नवीन रोजगार निर्माण झाला आहे.

९. जॉबवर्क : येरवडा मध्यवर्ती कारागृह येथे मे. टेरगस लि. यांचेमार्फत चर्मकला विभागात जॉबवर्क सुरू करण्यात आला आहे.

१०. येरवडा खुले जिल्हा कारागृह येथील ३० बंधांना कृषी महाविद्यालय, पुणे शेती क्षेत्रात काम उपलब्ध झालेले आहे.

(क) शेती विभाग

महाराष्ट्रात बहुतेक कारागृहांकडे स्वतःच्या मालकीची शेतजमीन आहे. शेतीमध्ये प्रामुख्याने बंधांसाठी लागणारे अन्नधान्य व भाजीपाला ही पिके घेतली जातात. काही कारागृहांकडे उसाचे पीक, फळ पिके घेतली जाते. कारागृह विभागाकडील शेतीवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी तंत्र अधिकारी (कारागृह शेती) हे पद कारागृह महानिरीक्षक कार्यालयात निर्माण केलेले आहे. तसेच जास्त शेती असणाऱ्या कारागृहांकडे कृषी पर्यवेक्षक व त्यापेक्षा कमी शेती असणाऱ्या कारागृहांकडे कृषी सहायक हे पद निर्माण केले आहे. कृषी पर्यवेक्षक व कृषी सहायक हे त्या त्या कारागृहास शेतीबाबत तांत्रिक मार्गदर्शन करतात. कारागृहातील बंधांकडून शेतीची कामे केली जातात व कारागृहातील कर्मचारी त्यावर देखरेख करतात.

१. कारागृह विभागाचे संगणकीकरण लेखाशीर्ष (२०५६०२०४)

महाराष्ट्र शासन, गृह विभाग, तुरुंग-२ यांचे पत्र दिनांक १७ मार्च २०२१ रोजीच्या पत्रानुसार एन.आय.सी. (NIC) यांनी विकसित केलेली ई-प्रिझन्स (ePrisons) प्रणाली महाराष्ट्रातील सर्व कारागृहात लागू करणेबाबत व ICJS (Interoperable Criminal Justice System) प्रणालीमध्ये कारागृहातील बंधांची माहिती सन्मा. न्यायालयाची ई-कोर्ट्स (eCourts) प्रणाली, पोलीस विभागाची सीसीटीएनएस (CCTNS) प्रणाली, न्यायवैद्यक प्रयोगशाळा यांची ई-फॉरेंसिक (eForensic) प्रणाली व पब्लिक प्रॉसिक्युशन विभागाची प्रणाली यांचेमध्ये आपापसांत माहितीची देवाण-घेवाण सुरू करणेबाबत कार्यवाही करण्याचे आदेश देण्यात आलेले आहेत.

सन्मा. सर्वोच्च न्यायालयाच्या ई-कमिटीमार्फत संनियंत्रण करण्यात येत असलेला ICJS (Interoperable Criminal Justice System) प्रकल्प ज्यामध्ये सन्मा. न्यायालयाचे ई-कोर्ट्स (eCourts) संगणकीकरण प्रकल्प, पोलीस विभागाचा सी.सी.टी.एन.एस. (CCTNS) संगणकीकरण प्रकल्प, कारागृह विभागाची ई-प्रिझन्स (ePrisons) संगणकीकरण प्रकल्प, न्यायवैद्यकीय प्रयोगशाळा यांची ई-फॉरेंसिक (eForensic) प्रणाली व पब्लिक प्रॉसिक्युशन विभागाची संगणकीकरण प्रणाली यांचेमध्ये आपापसांत माहितीची देवाण-घेवाण सुरू करणेबाबत कार्यवाही करण्याचे आदेश देण्यात आलेले आहेत. त्यानुसार महाराष्ट्र शासन, गृह विभाग, तुरुंग-२ यांचे पत्र दिनांक १७ मार्च २०२१ रोजीच्या पत्रानुसार एन.आय.सी. (NIC) यांनी विकसित केलेली ई-प्रिझन्स (ePrisons) प्रणाली महाराष्ट्रातील सर्व कारागृहात लागू करण्यात आलेली आहे.

प्रस्तुत प्रकरणी सन्मा. सर्वोच्च न्यायालयाचे न्यायमूर्ती श्री. उदय ललित यांनी दिनांक २७ मार्च २०२२ रोजी मुंबई मध्यवर्ती कारागृह, तसेच मुंबई जिल्हा महिला कारागृह येथे भेट दिली असता खालीलप्रमाणे पूर्तता करणेबाबत आदेशित केलेले आहे.

“Hon'ble Justice Shri. Uday Lalit expressed great concern about overcrowding at these jails. His lordship told that the matter will be taken up for executive intervention. His lordship expressed resentment regarding the half-finished data entries and incomplete record at e-portal of these jails. His lordship gave necessary instructions and hoped that the data shall be corrected within two months. His lordship expressed a need to have effective use of e-Kiosk with biometric finger identification system to retrieve the real time updated information and case status to the jail inmates.”

या शिवाय मा. उच्च न्यायालय, मुंबई येथे क्रिमिनल जनहित याचिका क्र. ०८/२०२२ नुसार कारागृहातील बंदिस्त बंधांना ई-मुलाखत (ई-प्रिझन्स प्रणालीतील) या सुविधेचे लाभ देणेबाबत People Union for Civil Liberties या NGO मार्फत जनहित याचिका दाखल असून दिनांक ४ मे २०२२ रोजीचे न्यायनिर्णयानुसार पूर्तता करणेकामी, तसेच मा. उच्च न्यायालय, खंडपीठ नागपूर येथील फौजदारी जनहित याचिका क्रमांक ०७/२०१५ नुसार एन.आय.सी. मार्फत विकसित केलेली ई-प्रिझन्स प्रणाली (Software) व कोर्टाची सी.आय.एस. प्रणालीचे (Software) एकत्रीकरण करण्याबाबत वेळोवेळी विचारणा होत आहे.

मा. उच्च न्यायालय, मुंबई, खंडपीठ नागपूर येथे दाखल फौजदारी पी.आय.एल. क्रमांक ०७/२०१५ मधील वेळोवेळी देण्यात आलेल्या आदेशांची पूर्तता करणेकामी व दिनांक १७ नोव्हेंबर २०२१ रोजीच्या न्यायनिर्णयाच्या आदेशानुसार “This petition raises an issue regarding the non-supply of important information in respect of the life spent by prisoner in jail the relatives, to the doctors and also to the concerned Court as required under the provisions made in the Prisons Act, 1894 and the Maharashtra Prison (Death of Prisoners) Rules, 1967. It appears that those provisions which are made in Sections 15 and 17 of the Act of 1894 and also rule 10 of the rules of 1967 are, in particular relevant it also appears that improvement in the maintenance of record in this regard can be made by taking advantage from the digital technology. This is reason why there is prayer made in this petition for directing respondent Nos. 1, 3 and 7 to develop a system an online portal, wherein such data pertaining to life of prisoner while in jail can be store as accessed by the Authorities and the persons at any point of time” पूर्तता करणेकामी कारागृहामध्ये ई-प्रिझन्स संगणकीकरण प्रकल्पाद्वारे माहिती भरण्यात येत आहे. सदर संगणकीकरण प्रकल्प पूर्ण क्षमतेने व परिणामकारकरीत्या वापर होणेसाठी प्रत्येक कारागृहामध्ये / कारागृह कार्यालयामध्ये प्रत्येक अधिकारी / कर्मचारी यांचेकडे सदर संगणकीकरणासाठी डाटा एन्ट्री करणेसाठी, डाटा व्हेरिफाई करण्यासाठी व डाटा रिट्राईव्ह करण्यासाठी संगणक, प्रिंटर, स्कॅनर, फिंगरप्रिन्ट स्कॅनर, वेबकॅम इत्यादी उपकरणांची आवश्यकता आहे.

कारागृहातील बंधांच्या त्यांच्या नातेवाईकांसोबत व वकिलांसोबतच्या प्रत्यक्ष भेटी बंद करून सदर ई-प्रिझन्स संगणकीकरण प्रकल्पाद्वारे बंदी नातेवाईक व वकील मुलाखती या ऑनलाईन सुरू करण्यात आलेल्या आहेत. बंधांच्या नातेवाईकांना व वकिलांना ई-मुलाखत ॲपद्वारे काही दिवस अगोदर मुलाखत आरक्षित करता येऊ शकणार आहेत. यासाठी संगणकीकरण उपकरणे आवश्यक आहेत. सदरील ई-मुलाखत पूर्णक्षमतेने सुरू करण्यासाठी सदरील उपकरणे आवश्यक आहेत.

तसेच मा. केंद्रीय गृह मंत्रालय, नवी दिल्ली यांचेकडून e-Prisons (ICJS) प्रणालीद्वारे कारागृहातील सर्व बंधांची Biometric Attendance System द्वारे हजेरी सुरू करणेबाबत वारंवार विचारणा होत आहे.

यास्तव e-Prisons (ICJS) प्रणाली अत्यंत प्रभावीपणे वापर सुरू होणेकरिता या कार्यालयाकडील पत्र क्र. ११३६६/२०२३ दिनांक २८ नोव्हेंबर २०२३ नुसार राज्यातील सर्व कारागृहांना Local Area Network (LAN) नेटवर्क कार्यान्वित करून घेण्यासाठी अद्ययावत विनिर्देश (Specifications) सह अंदाजित किमतीचा परिपूर्ण प्रस्ताव तात्काळ मुख्यालयास सादर करणेबाबत कळविले होते. त्यानुसार खालीलप्रमाणे कारागृह अधीक्षकांनी मा. कुलगुरू, कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग, पुणे (COEP) टेक्नॉलॉजिकल विद्यापीठ, शिवाजीनगर, पुणे-५. या संस्थेकडून विनिर्देश (Specifications) सह अंदाजित किमतीचा परिपूर्ण प्रस्ताव प्राप्त करून घेऊन या कार्यालयास सादर केलेला आहे. त्यानुसार e-Prisons (ICJS) प्रणालीचा अत्यंत प्रभावीपणे वापर सुरू होणेकरिता खालील तक्त्यातील वस्तूंची राज्यातील कारागृहांसाठी अत्यंत आवश्यकता आहे.

तरी राज्यातील सर्व कारागृहांमध्ये "कारागृह विभागाचे संगणकीकरण" या योजनेतर्गत राज्यातील सर्व कारागृहांना Local Area Network (LAN) नेटवर्क कार्यान्वित करून घेण्यासाठी राज्य शासनाकडून आवश्यक निधी रुपये २५,००,००,००० इतक्या रकमेची सन २०२५-२६ साठी वार्षिक तरतूद करण्यात येत असून प्राप्त होणाऱ्या रकमेनुसार आवश्यक कार्यवाही करण्यात येईल.

**“कारागृह विभागाचे संगणकीकरण” या योजनेतर्गत राज्यातील कारागृहांना
खालीलप्रमाणे “Local Area Network (LAN)” नेटवर्क कार्यान्वित करून यादी**

अ.क्र.	कारागृहांची नावे	तपशील	एकूण अंदाजित किंमत (रु.)	किमतीचा अंदाज
१	२	३	४	५
१	येरवडा महिला खुले कारागृह, पुणे	Local Area Network (LAN)	२५,००,००,०००	मा. कुलगुरू, कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग पुणे, (COEP) टेक्नॉलॉजिकल विद्यापीठ शिवाजीनगर, पुणे-५. या संस्थेकडून विनिर्देश (Specifications) सह अंदाजित किमतीच्या परिपूर्ण प्रस्तावानुसार.
२	कोल्हापूर मध्यवर्ती कारागृह, कळंबा	Local Area Network (LAN)		
३	सोलापूर जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
४	खुली वसाहत, आटपाडी, जि. सांगली	Local Area Network (LAN)		
५	छ. संभाजीनगर मध्यवर्ती, कारागृह	Local Area Network (LAN)		
६	खुले जिल्हा कारागृह, छ. संभाजीनगर	Local Area Network (LAN)		
७	उस्मानाबाद जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
८	नांदेड जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
९	बीड जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
१०	भुसावळ जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
११	जळगाव जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
१२	कल्याण जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
१३	सर जे. जे. हॉस्पिटल प्रिझन वॉर्ड	Local Area Network (LAN)		
१४	भायखळा जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
१५	मुंबई महिला जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
१६	अलिबाग जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
१७	रत्नागिरी विशेष कारागृह	Local Area Network (LAN)		
१८	सावंतवाडी जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
१९	नागपूर मध्यवर्ती कारागृह	Local Area Network (LAN)		
२०	अमरावती मध्यवर्ती कारागृह	Local Area Network (LAN)		
२१	मोर्शी खुले कारागृह	Local Area Network (LAN)		
२२	बुलढाणा जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
२३	वाशिम जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		
२४	यवतमाळ जिल्हा कारागृह	Local Area Network (LAN)		

एकूण अंदाजित किंमत रुपये २५,००,००,०००
(अक्षरी रुपये पंचवीस कोटी फक्त)

२. तुरुंगामधील वैद्यकीय सोयी-सुविधेत वाढ करणे लेखाशीर्ष (२०५६०२१३)

बंद्यांच्या वैद्यकीय सोयी-सुविधेत वाढ करण्याकरिता आवश्यक उपकरणांची माहिती मागविली असता प्राप्त झालेल्या माहितीनुसार एकूण खर्च रुपये ६०,२७,७०,००० पर्यंत जाऊ शकतो. सदरच्या उपरोक्त अंदाजित किंमती या GeM पोर्टलवरून किमतीचा आढावा घेऊन खालील तक्त्याप्रमाणे राज्य शासनाकडून आवश्यक निधी रुपये ६०,२७,७०,००० इतक्या रकमेची सन २०२५-२०२६ या वित्तीय वर्षात तरतूद करण्यात येत असून प्राप्त होणाऱ्या रकमेनुसार आवश्यक कार्यवाही करण्यात येईल.

तुरुंगामधील वैद्यकीय सोयी-सुविधेत वाढ करण्याकरिता आवश्यक उपकरणांचा तपशील

अ.क्र.	उपकरणाचे नाव	नग संख्या	प्रति नग अंदाजित किंमत	एकूण रक्कम रुपये	किमतीचा अंदाज
१	२	३	४	५	६
१	Washing Machine (15 Kg.)	४७८	२,१५,०००	१०,२७,७०,०००	मा. कुलगुरू, कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग, पुणे, (COEP) टेक्नॉलॉजिकल विद्यापीठ, शिवाजीनगर, पुणे-५. या संस्थेकडून विनिर्देश (Specifications) सह अंदाजित किमतीच्या परिपूर्ण प्रस्तावानुसार व गव्हर्नमेंट ई-मार्केटप्लेस (GeM) पोर्टलवरील किमतीच्या आढावानुसार.
२	Solar Water Heater	४५ कारागृहांसाठी.	१,११,००,०००	५०,००,००,०००	
एकूण अंदाजित किंमत रुपये				६०,२७,७०,०००	
(अक्षरी रुपये साठ कोटी सत्तावीस लक्ष सत्तर हजार फक्त)					

३. तुरुंगांतील सुरक्षा व्यवस्थांचे आधुनिकीकरण करणे लेखाशीर्ष (२०५६०२२२)

राज्यातील कारागृहांच्या सुरक्षा व्यवस्थेचे आधुनिकीकरण व बळकटीकरण करणेकरिता “राज्यातील कारागृहातील सुरक्षा व्यवस्थेचे आधुनिकीकरण करणे” या शीर्षाअंतर्गत मा. कुलगुरू, कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग, पुणे, (COEP) टेक्नॉलॉजिकल विद्यापीठ, शिवाजीनगर, पुणे-५. या संस्थेकडून विनिर्देश (Specifications) सह अंदाजित किमतीच्या परिपूर्ण प्रस्तावानुसार कारागृहांच्या सुरक्षा व्यवस्थेचे आधुनिकीकरण करणेकरिता “Security and Surveillance” बाबत आवश्यक निधी रुपये २००,९२,४४,००० (अक्षरी रुपये दोनशे कोटी ब्याणव लक्ष चौव्वेचाळीस हजार फक्त) इतक्या रकमेची सन २०२५-२०२६ या वित्तीय वर्षात तरतूद करण्यात येत असून प्राप्त होणाऱ्या रकमेनुसार आवश्यक कार्यवाही करण्यात येईल.

सुरक्षा व्यवस्थेचे आधुनिकीकरण करण्यासाठी सुरक्षा साधने खरेदी करावयाच्या उपकरणांचा तपशील

अ.क्र.	कारागृहांची नावे	तपशील	एकूण अंदाजित किंमत (रु.)	किमतीचा अंदाज
१	२	३	४	५
१	येरवडा खुले कारागृह, पुणे	CCTV	२०,००,००,०००	मा. कुलगुरू, कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग, पुणे, (COEP) टेक्नॉलॉजिकल विद्यापीठ, शिवाजीनगर, पुणे-५. या संस्थेकडून विनिर्देश (Specifications) सह अंदाजित किमतीच्या परिपूर्ण प्रस्तावानुसार.
२	स्वतंत्रपूर, खुली वसाहत, आटपाडी, जि. सांगली.	CCTV		
३	सोलापूर जिल्हा कारागृह	CCTV		
४	छत्रपती संभाजीनगर मध्यवर्ती कारागृह	CCTV		
५	परभणी जिल्हा कारागृह	CCTV		
६	पैठण खुले जिल्हा कारागृह	CCTV		
७	भुसावळ जिल्हा कारागृह	CCTV		
८	अहमदनगर जिल्हा कारागृह	CCTV		
९	विसापूर खुले कारागृह	CCTV		

तपशील-- चालू

१	२	३	४	५
१०	सर जे. जे. हॉस्पिटल प्रिझन वॉर्ड	CCTV		
११	मोर्शी खुले कारागृह	CCTV		
१२	बुलढाणा जिल्हा कारागृह	CCTV		
१३	अकोला जिल्हा कारागृह	CCTV		
१४	अकोला महिला जिल्हा कारागृह	CCTV		
१५	वाशिम जिल्हा कारागृह	CCTV		
१६	यवतमाळ जिल्हा कारागृह	CCTV		
१७	वर्धा जिल्हा कारागृह	CCTV		
१८	चंद्रपूर जिल्हा कारागृह	CCTV		
१९	भंडारा जिल्हा कारागृह	CCTV		
२०	गडचिरोली खुले कारागृह	CCTV		

एकूण अंदाजित किंमत रुपये २०,००,००,०००
(अक्षरी रुपये वीस कोटी फक्त)

अ.क्र.	उपकरणाचे नाव	नग	प्रति नग अंदाजित किंमत	एकूण अंदाजित रक्कम रुपये	किमतीचा अंदाज
१	२	३	४	५	६
1	Door Frame Metal Detector (DFMD).	45	150000	6750000	मा. कुलगुरू, कॉलेज ऑफ इंजिनिअरिंग पुणे, (COEP)
2	Micro Unmanned Arial Vehicle (UAV) Drone with Camera.	34	1500000	51000000	टेक्नॉलॉजिकल विद्यापीठ, शिवाजीनगर, पुणे-५. या संस्थेकडून कारागृहाचे सुरक्षेव्यवस्थेचे आधुनिकीकरण करणेकरिता "Security and Surveillance" बाबत कारागृहांना सादर केलेल्या अहवालानुसार
3	Diesel Generator Set (30 KVA)	20	1200000	24000000	गव्हर्नमेंट ई-मार्केटप्लेस (GeM)
4	Finger Print Scanner	265	3900	1033500	पोर्टलवरील किमतीच्या आढावानुसार.
5	Optical Fingerprint Sensor	145	3900	565500	
6	Biometric Access System	135	4000	540000	
7	X-Ray Baggage Inspection System (XBIS).	33	4500000	148500000	
8	10 KVA Online UPS With 1 Hrs. Battery Backup.	374	700000	261800000	
9	Video Wall	45	7000000	315000000	
10	Biometric Based Automatic Gate / Access Control.	82		55000	
11	X-Ray Based Full Human Body Scanner.	40	25000000	1000000000	

एकूण अंदाजित किंमत रुपये १८०,९२,४४,०००
(अक्षरी रुपये एकशे ऐंशी कोटी व्याणव लक्ष चौव्वेचाळीस हजार फक्त)

४. तुरुंगांसाठी व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग सुविधा लेखाशीर्ष (२०५६०२४२)

महाराष्ट्र राज्यातील सर्व न्यायालये व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग योजनेअंतर्गत सर्व कारागृहांना जोडण्यात येणार असून त्याकरिता आवश्यक उपकरणे खरेदी करणे गरजेचे आहे. मा. प्रबंधक तथा सेंट्रल प्रोजेक्ट कॉर्डिनेटर, (ई-कोर्ट्स प्रोजेक्ट) उच्च न्यायालय, अपिलेट साईड, मुंबई यांचे कार्यालयाचे No.Spl./Comp./242/2024, dated 2nd July 2024 रोजीच्या पत्रानुसार महाराष्ट्र राज्यातील न्यायालयांना एकूण ३३५ व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग संच विनिर्देशाप्रमाणे पुरवठा करणेबाबत आदेशित करण्यात आलेले आहे.

मा. उच्च न्यायालय, मुंबई यांचे मागणीनुसार महाराष्ट्र राज्यातील न्यायालयांना एकूण ३३५ व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग संच पुरवठा करणे आवश्यक आहे. यास्तव सन २०२५-२०२६ या वित्तीय वर्षात रुपये १७,५३,७८,५४० एवढी रक्कम तरतूद करण्यात येत असून प्राप्त होणाऱ्या रकमेनुसार आवश्यक कार्यवाही करण्यात येईल.

तुरुंगांतील बंधांच्या व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग सुविधेत वाढ करणेसाठी खरेदी करावयाच्या उपकरणांची यादी

अ. क्र.	सन्मा. न्यायालयाकरिता आवश्यक वस्तूंचा तपशील	एकूण नग	एकूण रक्कम
१	२	३	४
१	All in One Computer System	१५९	१३५४२६६६
२	USB Based Microphones cum Speaker with Built-in-Echo Cancellor.	१५९	९३८१०००
३	USB Based PTZ Web Camera for Desktop Based VC System.	१५९	१३९१०९१०
४	Display Unit for VC System with HDMI Cable.	१५९	१३५१५०००
५	UPS for VC System	१५९	१०८१२०००
६	Assistive Listening System	१५९	१८३८९३०४
७	Bluetooth Headset	१५९	३४९८०००
८	Display Screens	५८६	५१२६९१४०
९	Google Meet Licences	२००१	४१०६०५२०

एकूण रुपये १७,५३,७८,५४०

अक्षरी रुपये सतरा कोटी त्रेपण लक्ष अड्ड्याहत्तर हजार पाचशे चाळीस फक्त

तक्ता ७
TABLE VII

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(II) Financial Requirements

तक्ता ७

TABLE VII

(रुपये हजारांत/ Rs. in thousands)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४ Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५ Budget Estimate 2024-2025	सुधारलेले अंदाज २०२४-२०२५ Revised Estimates 2024-2025	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६ Budget Estimate 2025-2026	Particulars
1	2	3	4	5	1
(अ) कार्याचे वर्गीकरण--					<i>A. Activity Classification--</i>
(००) १०१ तुरुंग--					(00) 101 Jail
(००) (०१) मध्यवर्ती तुरुंग भारत ..	2825917	3589383	3207507	3957842	Charged (00) (01) Central Jails —Voted
दत्तमत ..					
(००) (०२) जिल्हा तुरुंग भारत ..	1875661	2249207	2184533	2478260	Charged (00) (02) District Jails—Voted
दत्तमत ..					
(००) (०३) इतर तुरुंग भारत ..	133072	135663	95571	62535	Charged (00) (03) Other Jails
दत्तमत ..					
(००) (०६) कारागृह उद्योगाचा विकास (२०५६००६२)	2746	11500	23000	17000	(00) (06) Development Prison Industry. (20560062)
(००) (१०) कारागृहांतर्गत करण्यात येणाऱ्या शेतीचे आधुनिकीकरण (कार्यक्रम) (२०५६०१०६)	1999	2901	2031	4001	(00) (10) Modernisation of Person Agriculture (Scheme) (20560106)
(००) (१२) स्वेच्छा निर्धीतून बांधकामे.. (२०५६०१७१)	2928	2940	2058	2940	(00) (12) Construction From Discretionary Grant. (20560171)
(००) (१५) कारागृह विभागाचे .. संगणकीकरण (कार्यक्रम) (२०५६०२०४)	377520	58000	46400	60000	(00) (15) Computerisation of Prison Department (Scheme) (20560204)
(००) (१७) तुरुंगातील वैद्यकीय सुविधे मध्ये वाढ करणे (कार्यक्रम) (२०५६०२१३)	51684	28200	56300	40000	(00) (17) Increase in Medical Facilities in Jail (Scheme) (20560213)

(००) (१८) तुरुंगामधील सुरक्षा व्यवस्थांचे आधुनिकीकरण करणे (कार्यक्रम) (२०५६०२२२)	—	—	—	(००) (१८) Modernisation of Security arrangements in Jail (Scheme) (20560222)
५२ यंत्रसामग्री व साधनसामग्री	582824	659600	660032	(52) Machinery and Equipment
(००) (१९) तुरुंगाकरिता व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग सुविधा (कार्यक्रम) (२०५६०२४२)	730038	87000	97000	(००) (१९) Video Conferencing Facility for Jail (Scheme) (20560242)
१३ कार्यालयीन खर्च	—	262378	—	(13) Office Expenses
(००) (२२) ई-प्रिझन प्रणाली कार्यान्वित करणकामी राज्यातील सर्व कारागृहांचे संगणकीकरण करणे (केंद्र हिस्सा १०० टक्के) कार्यक्रम (२०५६०२९६).	—	—	—	(००) (२२) Implementation of E-prisons project aimed at Computerization of the functioning of all prisons (Central share 100 per cent) (Scheme) (20560296).
१७. संगणक खर्च	—	1	1	17. Computer Expenses
३१. सहायक अनुदाने (वेतनेतर)	—	43400	1	31. Grants-in-aid (Non-Salary)
(००) (२३) महाराष्ट्र कारागृह व. सुधार सेवेतील गणवेषधारी अधिकारी व कर्मचारी यांचे-करिता कुटुंब आरोग्य योजना. (अनिवार्य) (२०५६०३०२).	—	—	—	(००) (२३) Kutumb Arogya Yojana for Uniformed Officers & Employees of Maharashtra Jail & Correctional Services (Committed) (20560302).
५०, इतर खर्च	—	—	1	50, Other Charges
भारित	—	—	—	Charged
एकूण --दत्तमत	6584389	6867795	7379613	Voted
एकूण	6584389	6450859	7379613	Total

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(II) Financial Requirements

तक्ता ८

TABLE VIII

(रुपये हजारों/ Rs. in thousands)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५	सुधारलेले अंदाज २०२४-२०२५	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६	Particulars
1	2	3	4	5	1
(अ) उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण--					(A). Objectwise Classification--
(००) (१०१) तुलंग--	..	..	..	..	(00) (101) Jail
(००)(०१) मध्यवर्ती तुलंग (अनि.) (२०५६००३५)	..	..	..	..	(00) (01) I. Central Jails-[Comm.]
०१ वेतन	1949418	2766350	2223150	3070649	01 Salaries (20560035)
०२ मजुरी	65464	76420	68778	80241	02 Wages
०६ दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	90000	90000	140000	90000	06 Telephone, Electricity & Water charges.
१० कंत्राटी सेवा	4572	1	20001	20001	10 Contractual Services
११ देशांतर्गत प्रवास खर्च	11111	5510	4959	5675	11 Domestic Travel Expenses
१३ कार्यालयीन खर्च	6090	6395	6395	6587	13 Office Expenses
१४ भाडोपट्टी व कर	2698	3640	3276	3640	14 Rent, Rates and Taxes
१७ सांणक खर्च	521	730	730	752	17 Computer Expenses
१८ सुड्ड्या विवसाची भरपाई..	12169	12155	12155	12155	18 Of-Day Compensation
१९ आहार खर्च	608199	570000	670000	609900	19 Diet Charge
२१ पुरवठा व सामग्री	29999	25000	25000	25000	21 Supplies and Materials
२२ शस्त्रे व दारूगोळा	—	105	95	105	22 Arms and Ammunition
२४ पेट्रोल, तेल व वांगण	292	364	364	400	24 P. O. L.
२५ पोशाख, राहुटी व भांडारे	4654	11781	11781	11781	25 Clothing Tentage and Stores
२६ जाहिरात व प्रसिद्धी	—	1	1	1	26 Advertising and Publicity
२७ लहान बांधकामे	—	80	56	84	27 Minor Works
२८ व्यावसायिक विशेष सेवा	190	450	405	450	28 Pro. and special Expenses
५० इतर खर्च	40305	20000	20000	20000	50 Other Charges
५२ यंत्रसामग्री व दत्तमत	235	401	361	421	52 Machinery and Voted Equipment
साधनसामग्री भारत	—	—	—	—	Charged
भारत	—	—	—	—	Voted Total
एकूण दत्तमत	2825917	3589383	3207507	3957842	
(००)(०२) जिल्हा तुलंग (अनि.) (२०५६००४४)	..	..	..	..	(00) (02) District Jails-[Comm.]
०१ वेतन	1514129	1862352	1676120	2067210	01 Salaries (20560044)
०२ मजुरी	27548	32201	28981	33811	02 Wages
०६ दूरध्वनी, वीज व पाणी शुल्क	35982	36000	61000	36000	06 Telephone, Electricity & Water charges.
१० कंत्राटी सेवा	449	500	5500	5500	10 Contract Services
११ देशांतर्गत प्रवास खर्च	3412	5000	4500	5150	11 Domestic Travel Expenses

५०

१३ कार्यालयीन खर्च	3129	3675	3308	3785	13 Office Expenses
१४ भाडेपट्टी व कर	3469	6760	6084	6000	14 Rent, Rates and Taxes
१७ संगणक खर्च	841	1179	1061	1214	17 Computer Expenses
१८ सुट्टीच्या दिवसाची भरपाई..	9506	9513	8562	9513	18 Of-Day Compensation
१९ आहार खर्च	243712	252952	352952	270658	19 Diet Charges
२१ पुरवठा व सामग्री	13153	15000	13500	15000	21 Supplies and Materials
२४ पेट्रोल, तेल व वांगण	—	1	1	1	24 P. O. L.
२५ पोशाख, राहटी व भांडारे	7227	10327	9294	10637	25 Clothing, Tentage and Sores
२६ जाहिरात व प्रसिध्दी	—	1	1	1	26 Advertising and Publicity.
२७ लहान बांधकामे	—	13	9	13	27 Minor Works
२८ व्यावसायिक विशेष सेवा	25	50	45	50	28 Pro. and special Expenses
५० इतर खर्च	12847	13000	13000	13000	50 Other Charges
५२ यंत्रसामग्री व दत्तमत	232	683	615	717	52 Machinery and
साधनसामग्री	—	—	—	—	Equipment
एकूण दत्तमत	1875661	2249207	2184533	2478260	Total Voted
भारित	—	—	—	—	Charged

(००) (०३) इतर तुरुंगा--

(२०५६००५३)					(00) (03) Other Jails
०१ वेतन	—	2810	2389	1080	01 Salaries
०६ दूरध्वनी, बीज व पाणी शुल्क	422	500	400	500	06 Telephone, Electricity and Water charges.
१० कंत्राटी सेवा	—	1	1	1	10 Contractual Services
११ देशांतर्गत प्रवास खर्च	995	381	267	200	11 Domestic Travel Expenses
१३ कार्यालयीन खर्च	247	287	230	296	13 Office Expenses
१७ संगणक खर्च	75	105	74	108	17 Computer Expenses
१९ आहार खर्च	131229	131229	91860	60000	19 Diet Charges
५० इतर खर्च	104	350	350	350	50 Other Charges
भारित	—	—	—	—	Voted
एकूण	133072	135663	9571	62535	Total

(००) (०६) कारागृह उद्योगाचा विकास-

(कार्यक्रम) (२०५६००६२)					(00) (06) Development of
५२ यंत्रसामग्री व साधनसामग्री..	2746	11500	23000	17000	Prison Industry-(20560062)
एकूण	2746	11500	23000	17000	(Scheme)
					52 Machinery and Equipments
					Total

तक्ता ९

TABLE IX

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(II) Financial Requirements

(रुपये हजारांत / Rs. in thousands)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५	सुधारलेले अंदाज २०२४-२०२५	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६	Particulars
1	2	3	4	5	1
(००) (१०) कारागृहात करण्यात येणाऱ्या शैतीचे आधुनिकीकरण-(कार्यक्रम) (२०५६०१०६)					(oo) (10) Modernisation Prison Agriculture- (Scheme) (20560106)
१७ संगणक खर्च	—	1	1	1	17 Computer Expenses
५२ यंत्रसामग्री व साधनसामग्री	1999	2900	2030	4000	52 Machinery and Equipment
एकूण ..	1999	2901	2031	4001	Total
(००) (१२) स्वेच्छानिधीतून बांधकाम (२०५६०१७१) (अनिवार्य)					(00) (12) Construction works from discretionary grant. (20560171) [Comm.]
३१ सहायक अनुदाने (वेतनेतर) ..	2928	2940	2058	2940	31 Grant-in aid (Non-salary)
एकूण ..	2928	2940	2058	2940	Total
(००)(१५) कारागृह विभागाचे संगणकीकरण (कार्यक्रम) (२०५६०२०४)					(00) (15) Computerisation of Prison Department (Scheme)(20560204)
१७ संगणक खर्च	377520	58000	46400	60000	17-Computer Expenses
५२ यंत्रसामग्री व साधनसामग्री	—	—	—	—	52-Machinery and Equipment
(००)(१७) तुरुंगातील वैद्यकीय सुविधेमध्ये वाढ करणे (कार्यक्रम) (२०५६०२१३)					(00)(17) Increase in Medical Facilities in Jail (Scheme)(20560213)
५२ यंत्रसामग्री व साधनसामग्री ..	51684	28200	56300	40000	52-Machinery and Equipment
(००)(१८) तुरुंगातील सुरक्षा व्यवस्थांचे आधुनिकीकरण (२०५६०२२२) (कार्यक्रम)					(00)(18) Security in Jail (Scheme)(20560222)

५७

५२ यंत्रसामग्री व साधनसामग्री ..	582824	659600	527680	660032	52- Machinery and Equipment
(००)(१९) तुरुंगाकरिता व्हिडिओ कॉन्फरन्सिंग सुविधा (कार्यक्रम) (२०५६०२४२)	730038	87000	262378	97000	(00)(19) Video Conferencing Facility for Jail (Scheme) (20560242)
१३ कार्यालयीन खर्च ..	—	—	—	—	(13) Office Expenses
(००) (२२) ई-प्रिझन प्रणाली कार्यान्वित्त करणकामी राज्यातील सर्व कारागृहांचे संगणकीकरण करणे (केंद्र हिस्सा १०० टक्के) कार्यक्रम (२०५६०२१६).	—	—	—	—	(00) (22) Implementation of E-prisons project aimed at Computerization of the functioning of all prisons (Central share 100 per cent) (Scheme) (20560296).
१७. संगणक खर्च	—	1	1	1	17. Computer Expenses
३१. सहायक अनुदाने (वेतनेतर)	—	43400	43400	1	31. Grants-in-aid (Non-Salary)
(००) (२३) महाराष्ट्र कारागृह व सुधार सेवेतील गणवेशधारी अधिकारी व कर्मचारी यांचे- करिता कुटुंब आरोग्य योजना. (अनिवार्य) (२०५६०३०२).	—	—	—	—	(00) (23) Kutumb Arogya Yojana for Uniformed Officers & Employees of Maharashtra Jail & Correctional Services (Committed) (20560302).
५०, इतर खर्च	—	—	—	1	50, Other Charges
(क) वित्तव्यवस्थेची साधने--	—	—	—	—	C. Source of Finance—
मागणी क्र. प्रदान शीर्ष	—	—	—	—	Demand No. Major Head
बी-५ २०५६	—	—	—	—	B-5 2056.
एकूण (क) स्थूल ..	—	—	—	—	Total (C) Gross
वजा वसुली ..	—	—	—	—	Deduct--Recoveries
एकूण (क) निव्वळ रत्तमत ..	6584389	6867795	6450859	7379613	Total (C) Net--Voted
भारित ..	—	—	—	—	Charged

तक्ता १०
TABLE X

(रक्कम रुपये हजारान्त/ Amount in thousands)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४ Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्प २०२४-२०२५ Budget Estimate 2024-2025	सुधारलेले अंदाज २०२४-२०२५ Revised Estimates 2024-2025	अर्थसंकल्प २०२५-२०२६ Budget Estimate 2025-2026	Particulars
1	2	3	4	5	1
(अ) कार्याचे वर्गीकरण--					
(००) १०२, तुरुंग निर्मित वस्तू ..	149858	46000	36800	56638	<i>A. Activity Classification-</i>
(००)(००)(०१) तुरुंग उद्योग (कार्यक्रम) (२०५६०१२४)	—	—	—	—	(00) 102, Jail Manufactures (00)(00)(01) Jail Manufactures (Scheme) (2050124)
२१ पुरवठा व सामग्री	149858	46000	36800	56638	21 Supplies and Materials
२९ विक्रेय वस्तूकरिता खरेदी	—	—	—	—	29 Purchase goods for sale
एकूण (अ) ..	149858	46000	36800	56638	Total---A
(ब) उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण--					
(००) १०२, तुरुंग निर्मित वस्तू ..	149858	46000	36800	56638	<i>B. Objectwise Classification-</i>
(००) (०१) तुरुंग उद्योग (कार्यक्रम) (२०५६०१२४)	—	—	—	—	(00) 102 Jail Manufactures (00) (01) Jail Industries (Scheme) (20560124)
२१ पुरवठा व सामग्री	149858	46000	36800	56638	21 Supplies and Materials
२९ विक्रेय वस्तूकरिता खरेदी	—	—	—	—	29 Purchase goods for sale
एकूण (ब) स्थूल	149858	46000	36800	56638	Total (B) Gross
वजा वसुली ..	—	—	—	—	<i>Deduct--Recoveries</i>
एकूण (ब) निव्वाळ ..	149858	46000	36800	56638	Total (B) Net

तक्ता ११
TABLE XI

---

(३) कार्यक्रमाच्या कार्यभाराचा सारांश व वित्तीय आवश्यकतांचे स्पष्टीकरण
(iii) Programme work-load summary and explanation of financial requirements

(१) कैदी ठेवण्याची अधिकृत क्षमता व कैदी संख्या

(ii) ACCOMMODATION AND POPULATION OF JAILS

खालील तक्त्यात प्रत्येक मध्यवर्ती व जिल्हा कारागृहाची कैदी ठेवण्याची अधिकृत क्षमता आणि प्रत्येक कारागृहातील कैद्यांची सरासरी संख्या दाखविण्यात आली आहे. प्रत्येक कारागृह कैद्यांसाठी ठरविलेली प्रमाणित जागा ३.७१ स्क्वेअर मीटर आणि १५.८३ क्युबिक मीटर्स आहे.

The table indicates the authorised accommodation of each Central and District Jail and average number of prisoners confined in each Jail per day etc. Present of space per prisoner in sleeping barracks 3.71 Sq. metres and 15.83 cubic metres.

तक्ता ११ TABLE XI

अ. क्र.	कारागृह	अधिकृत बंदिसंख्या Authorised accommodation						वर्ष अखेरीस म्हणजेच ३१ मार्च रोजी कैदी संख्या (Prisoners population at the end of year i. e. 31st March)					
		पुरुष		स्त्री		एकूण Total	2023-2024		2024-2025		एकूण Total	Prison	
		Male	Female	Male	Female		Male	Female					
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	2
(अ) मध्यवर्ती कारागृह--													
1	अमरावती म. का.	939	34	973	1265	25	-	1290	1328	26	-	1354	Amravati C. P.
2	नागपूर म. का.	1798	142	1940	2854	114	4	2972	2997	120	-	3117	Nagpur C. P.
3	छ. संभाजीनगर म. का.	1153	61	1214	1583	68	1	1652	1662	71	-	1733	Aurangabad C. P.
4	नाशिकरोड म. का.	3118	90	3208	2449	67	-	2516	2571	70	-	2641	Nashikraod C. P.
5	कोल्हापूर म. का.	1755	34	1789	2031	61	2	2094	2133	64	1	2198	Kolhapur C. P.
6	येरवडा म. का.	2526	226	2752	6464	222	5	6691	6787	233	8	7028	Yerawada C. P.
7	मुंबई म. का.	999	-	999	3592	-	-	3592	3772	-	-	3772	Mumbai C. P.
8	ठाणे म. का.	1086	25	1111	4099	138	5	4242	4304	145	10	4459	Thane C. P.
9	तळोजा म. का.	2124	-	2124	2896	-	-	2896	3041	-	-	3041	Taloja C. P.
एकूण		15498	612	16110	27233	695	17	27945	28595	729	19	29343	Total
(ब) जिल्हा कारागृह, वर्ग-१--													
1	अकोला जि. का.	673	22	695	404	11	1	416	424	12	-	436	Akola
2	भंडारा जि. का.	338	5	343	369	2	-	371	387	2	-	389	Bhandara
3	चंद्रपूर जि. का.	415	47	462	684	27	-	711	718	28	-	746	Chandrapur
4	यवतमाळ जि. का.	224	25	249	355	8	-	363	373	8	-	381	Yavatmal
5	मोर्शी खुले का.	330	-	330	178	-	-	178	187	-	-	187	Morshi Open Prison
6	वर्धा जि. का.	243	9	252	443	23	2	468	465	24	1	490	Wardha
7	गडचिरोली खुले का.	125	-	125	68	-	-	68	71	-	-	71	Gadchiroli Open Prison
8	धुळे जि. का.	285	19	304	272	33	-	305	286	35	-	321	Dhule
9	लातूर जि. का.	480	20	500	317	26	-	343	333	27	-	360	Latur

10	किशोर सु. नाशिक	105	-	105	5	-	-	5	-	5	-	5	Borstal School Nashik
11	पेटण खुले का.	650	-	650	596	-	-	596	-	626	-	626	Paithan Open Prison
12	येवडा खुले का.	400	-	400	238	-	-	238	-	250	-	250	Yerwada Open Prison
13	भायखळा जि. का.	200	-	200	408	-	-	408	-	428	-	428	Byculla
14	कल्याण जि. का.	505	35	540	1997	140	-	2137	2097	2244	-	2244	Kalyan
15	रत्नागिरी विशेष का.	243	3	246	191	10	-	201	201	212	-	212	Ratnagiri S. P.
16	मुंबई महिला जि. का.	-	262	262	-	360	1	361	-	378	-	378	Mumbai D. W. P.
	एकूण	5216	447	5663	6525	640	4	7169	6851	672	1	7524	Total

(क) जिल्हा कारागृह, वर्ग-२--

District Prison, Class-II

1	बुलढाणा जि. का.	97	4	101	334	20	-	354	351	21	-	372	Buldhana
2	वाशिम जि. का.	183	17	200	249	12	-	261	261	13	-	274	Washim
3	बीड जि. का.	144	17	161	302	18	-	320	317	19	-	336	Beed
4	जालना जि. का.	526	30	556	170	5	1	176	179	5	1	185	Jalana
5	जळगाव जि. का.	186	14	200	505	-	-	505	530	-	-	530	Jalgaon
6	नांदेड जि. का.	179	35	214	616	17	-	633	647	18	-	665	Nanded
7	नांदुरबार जि. का.	450	50	500	183	15	-	198	192	16	-	208	Nandurbar
8	परभणी जि. का.	240	12	252	327	27	-	354	343	28	1	372	Parbhani
9	धाराशिव जि. का.	242	27	269	269	10	-	279	282	11	-	293	Osmanabad
10	छ. संभाजीनगर खुले का.	100	-	100	68	-	-	68	71	-	-	71	Aurangabad O. P.
11	अहिल्यानगर जि. का.	103	6	109	199	-	-	199	209	-	-	209	Ahilyanagar
12	सांगली जि. का.	205	30	235	428	22	-	450	449	23	-	472	Sangli
13	सातारा जि. का.	159	9	168	329	16	-	345	345	17	-	362	Satara
14	सोलापूर जि. का.	127	14	141	443	43	-	486	465	45	-	510	Solapur
15	विसापूर खु. का.	400	-	400	248	-	-	248	260	-	-	260	Visapur O. P.
16	अलिबाग जि. का.	80	2	82	199	8	-	207	209	8	-	217	Alibag
17	सावंतवाडी जि. का.	56	22	78	50	5	-	55	53	5	-	58	Sawantwadi
18	सिंधुदुर्ग जि. का.	96	24	120	58	-	-	58	61	-	-	61	Sindhudurg
	एकूण	3573	313	3886	4977	218	1	5196	5224	229	2	5455	Total

तक्ता ११ TABLE XI--contd.

अधिकृत बंदिसंख्या
Authorised accommodation

वर्ष अखेरीस म्हणजेच ३१ मार्च रोजी कैदी संख्या
(Prisoners population at the end of year i. e. 31st March)

अनु- क्रमांक	कारागृह	अधिकृत बंदिसंख्या Authorised accommodation		2023-2024		2024-2025		Prison					
		पुरुष Male	स्त्री Female	एकूण Total	पुरुष Male	स्त्री Female	एकूण Total						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	2
(ड) जिल्हा कारागृह, वर्ग-३-													
1	अमरावती खुले कारागृह ..	150	-	150	58	-	-	58	61	-	-	61	Amravati Open Prison
2	नागपूर खुले कारागृह ..	150	-	150	86	-	-	86	90	-	-	90	Nagpur Open Prison
3	अकोला महिला खुले कारागृह ..	-	66	66	-	33	-	33	-	35	-	35	Akola Female O. P.
4	नाशिकरोड खुले कारागृह..	150	-	150	93	-	-	93	98	-	-	98	Nashikraod Open Prison
5	भुसावळ जि. का.	60	-	60	36	-	-	36	38	-	-	38	Bhusawal
6	स्वतंत्रपूर खु.व., आटपाडी..	28	-	28	7	-	-	7	7	-	-	7	Open Colony Atpadi
7	कोल्हापूर जि. का. (शहर)..	104	21	125	140	13	-	153	147	14	-	161	Kolhapur (City)
8	कोल्हापूर खुले कारागृह ..	150	-	150	87	-	-	87	91	-	-	91	Kolhapur Open Prison
9	येरवडा महिला खुले कारागृह ..	-	100	100	-	47	-	47	-	49	-	49	Yerawada W. O. P.
10	जे. जे. रुग्णालय ..	20	-	20	4	-	-	4	4	-	-	4	J. J. Hospital P.
11	ठाणे खुले कारागृह ..	66	-	66	30	-	-	30	32	-	-	32	Thane Open prison
12	यवतमाळ खुले कारागृह..	35	-	35	19	-	-	19	20	-	-	20	Yavatmal Open Prison
13	वर्धा खुले कारागृह ..	35	-	35	19	-	-	19	20	-	-	20	Wardha Open Prison
14	धुळे खुले कारागृह ..	100	-	100	38	-	-	38	40	-	-	40	Dhule Open Prison
15	लातूर खुले कारागृह ..	100	-	100	17	-	-	17	18	-	-	18	Latur Open Prison
16	रत्नागिरी खुले कारागृह..	100	-	100	23	-	-	23	24	-	-	24	Ratnagiri Open Prison
17	सिंधुदुर्ग खुले कारागृह ..	100	-	100	29	-	-	29	30	-	-	30	Shindhudurg Open Prison
एकूण..		1348	187	1535	686	93	-	779	720	98	-	818	Total
		25635	1559	27194	39421	1646	22	41089	41390	1728	22	43140	

* सन २०२४-२०२५ चे आकडे अंदाजित आहे. Figures of the years 2024-2025 estimated figures.

प्रतिदिनी वैदी सारसारी संख्या

अनु- क्रमांक	वारागृह	2023-2024				2024-2025				
		पुराण		स्त्री		पुराण		स्त्री		
		Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
(अ) मध्यवर्ती कारागृह-										
1	अमरावती म. का.	1321	34	-	1355	1301	29	-	1330	
2	नागपूर म. का.	2808	102	1	2910	2947	119	1	3067	
3	छ. संभाजीनगर म. का.	1543	67	-	1610	1679	74	-	1753	
4	नाशिकरोड म. का.	2549	67	-	2616	2596	76	-	2672	
5	कोल्हापूर म. का.	1962	63	2	2027	2097	76	2	2175	
6	येरवडा म. का.	6463	257	7	6727	6672	255	8	6935	
7	मुंबई म. का.	3613	-	-	3613	3758	-	-	3758	
8	ठाणे म. का.	4112	120	9	4241	4139	131	7	4277	
9	तळोजा म. का.	3098	-	-	3098	3124	-	-	3124	
एकूण		27468	709	19	28196	28312	760	18	29090	
(ब) जिल्हा कारागृह, वर्ग-१-										
1	अकोला जि. का.	371	13	-	384	433	16	-	450	
2	भंडारा जि. का.	409	7	-	416	409	4	-	414	
3	चंद्रपूर जि. का.	679	31	-	710	715	32	-	747	
4	यवतमाळ जि. का.	444	5	-	449	384	8	-	392	
5	मोर्शी खुले का.	172	-	-	172	204	-	-	204	
6	वर्धा जि. का.	443	17	1	461	452	19	1	472	
7	गडाचिरोली खुले का.	74	-	-	74	97	-	-	97	
8	धुळे जि. का.	265	18	-	283	270	15	-	285	
9	लातूर जि. का.	311	17	-	328	333	18	-	351	
10	विक्रम सु. नाशिक	6	-	-	6	6	-	-	6	
11	पैठण खुले का.	542	-	-	542	576	-	-	576	
12	येरवडा खु. का.	213	-	-	213	247	-	-	247	
13	भायखळा जि. का.	452	-	-	452	466	-	-	466	
14	कल्याण जि. का.	1996	147	-	2142	2106	152	-	2258	
15	रत्नागिरी विशेष का.	212	13	-	225	209	12	-	221	
16	मुंबई महिला जि. का.	-	374	-	374	-	390	1	390	
एकूण		6589	640	1	7230	6907	666	2	7575	

प्रतिदिनी बँदी सारसारी संख्या

अनु- क्रमांक	वारागृह	2023-2024				2024-2025				Prison
		पुराण		स्त्री		पुराण		स्त्री		
		Male	Female	Male	Female	Male	Female	Male	Female	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	2
(क) जिल्हा कारागृह, वर्ग-२--										
1	बुलढाणा जि. का.	..	334	16	350	339	10	-	349	Buldhana
2	वाशिम जि. का.	..	209	10	219	257	11	-	268	Washim
3	बीड जि. का.	..	329	14	342	338	16	-	354	Beed
4	जालना जि. का.	..	197	8	206	183	5	1	189	Jalana
5	जळगाव जि. का.	..	495	10	505	494	9	-	503	Jalgaon
6	नांदेड जि. का.	..	583	13	597	622	17	-	639	Nanded
7	नंदूरबार जि. का.	..	159	15	174	216	10	-	226	Nandurbar
8	परभणी जि. का.	..	346	24	370	342	28	-	370	Parbhani
9	धाराशिव जि. का.	..	244	8	251	250	6	-	256	Osmanabad
10	छ. संभाजीनगर खुले का.	..	53	-	53	70	-	-	70	Chh. Sambhajinagar O. P.
11	अहिल्यानगर जि. का.	..	184	-	184	202	-	-	202	Ahilyanagar
12	सांगली जि. का.	..	395	22	416	429	20	-	449	Sangli
13	सातारा जि. का.	..	335	13	348	355	16	-	371	Satara
14	सोलापूर जि. का.	..	430	37	467	419	35	-	459	Solapur
15	विसापूर खु. का.	..	192	-	192	231	-	-	231	Visapur Open Prison
16	अलिबाग जि. का.	..	180	11	192	183	10	-	193	Alibag
17	सावंतवाडी जि. का.	..	50	2	52	47	2	-	49	Sawantwadi
18	सिंधुदुर्ग जि. का.	..	77	-	77	77	-	-	77	Sindhudurg
एकूण (क) ..		4790	202	1	4993	5054	195	1	5250	Total
(ड) जिल्हा कारागृह वर्ग-३--										
1	अमरावती खुले कारागृह	..	53	-	53	64	-	-	64	Amravati Open prison
2	नागपूर खुले कारागृह	..	65	-	65	81	-	-	81	Nagpur Open Prison
3	अकोला महिला खुले कारागृह	..	0	26	26	-	36	-	36	Akola Female Open Prison

District Prison, Class-III

Amravati Open prison
Nagpur Open Prison
Akola Female Open Prison

प्रतिदिनी वैदी रासारी संख्या

अनु- क्रमांक	वारागृह	2023-2024						2024-2025			
		पुराण		स्त्री		एकूण		पुराण		स्त्री	एकूण
		Male	Female	Male	Female	Total	Male	Female	Total	Prison	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	2	
4	नाशिकरोड खुले कारागृह	122	-	-	122	118	-	-	118	Nashikraod Open Prison	
5	भुसावळ जि. का.	36	-	-	36	25	-	-	25	Bhusawal	
6	स्वतंत्रपूर खु.व., आटपाडी	7	-	-	7	7	-	-	7	Open Colony Atpadi	
7	कोल्हापूर जि. का. (शहर)	199	9	-	208	173	5	-	178	Kolhapur (City)	
8	कोल्हापूर खुले कारागृह	92	-	-	92	86	-	-	86	Kolhapur Open Prison	
9	येरवडा महिला खुले कारागृह	-	40	-	40	-	51	-	51	Yerwada W. O. P.	
10	जे. जे. रुग्णालय का.	4	-	-	4	5	-	-	5	J. J. Hospital P.	
11	ठाणे खुले कारागृह	26	-	-	26	31	-	-	31	Thane Open Prison	
12	यवतमाळ खुले कारागृह	15	-	-	15	22	-	-	22	Yavatmal Open Prison	
13	वर्धा खुले कारागृह	20	-	-	20	29	-	-	29	Wardha Open Prison	
14	धुळे खुले कारागृह	22	-	-	22	42	-	-	42	Dhule Open Prison	
15	लातूर खुले कारागृह	19	-	-	19	39	-	-	39	Latur Open Prison	
16	रत्नागिरी खुले कारागृह	17	-	-	17	30	-	-	30	Ratnagiri Open Prison	
17	सिंधुदुर्ग खुले कारागृह	17	-	-	17	27	-	-	27	Sindhudurg Open Prison	
	एकूण (३)	715	75	-	789	779	92	-	871	Total	
	एकूण	39561	1626	21	41208	41051	1711	21	42783		

* सन २०२४-२०२५ चे आकडे अंदाजित आहे. Figures of the years 2024-2025 estimated figures.

(२) तुरुंग उद्योग

तुरुंगातील कारखान्यात जे उद्योगधंदे आहेत, त्यापैकी वस्त्रनिर्माण व इतर उद्योग हा प्रशिक्षण व उत्पादन या तत्त्वानुसार खाली नमूद केलेल्या कारागृहातून चालू आहे. कारागृहात पोलिसांना, रुग्णालयांना लागणारे कापड, टेरिकॉटन कापड, गणवेश कापड, बॅण्डेज क्लॉथ, हनी कोम्ब, टॉवेल्स, नॅपकीन्स, बेडशीट्स, काउंटर पॅन्ट, लूम व पंजा कारपेट, लॉग क्लॉथ, कर्टन क्लॉथ, साड्या, ब्लॅकेट वगैरेची निर्मिती केली जाते. उत्पादित होणाऱ्या वस्तूंची बाजारपेठ उपलब्ध व्हावी यासाठी शासनाने शासन निर्णयान्वये उत्पादित वस्तूंचे आरक्षण ठेवले आहे. त्या अनुषंगाने शासकीय/निमशासकीय विभागांनी आरक्षण असल्यामुळे मागणी नोंदविणे आवश्यक आहे. कारखान्यात तयार होणाऱ्या वस्तू ह्या रुग्णालये, पोलीस खाते, समाजकल्याण खाते, वन खाते, नगरपालिका, जिल्हा परिषदा व इतर शासकीय विभाग यांना तसेच नागरिकांना विकल्या जातात.

कारागृह विभागाकडून खरेदी :-

गृह विभागाच्या मार्गदर्शक सूचनांनुसार कारागृह महानिरीक्षकाने त्यांच्याकडून पुरवठा करण्यात येणाऱ्या वस्तूंची नावे, संख्या, नियत किंमत इत्यादींची यादी दरवर्षी ३१ मार्च पूर्वी ई-पोर्टलवर प्रदर्शित करावी. वस्तूंच्या खरेदीतील विलंब टाळण्यासाठी, कारागृह विभाग अशा वस्तूंच्या पुरवठा आदेशांची प्रक्रिया वेळेवर करू शकत नसेल तर त्याची यथोचितपणे नोंद करण्यात येईल. वस्तूंच्या खरेदीची संपूर्ण मागणी कारागृह विभागाकडून पुरवण्याबाबत होकार किंवा नकार संबंधित खरेदीदार विभागास मागणी नोंदविल्याच्या दिनांकापासून ३० दिवसांच्या आत कळवावा. नकार कळविल्यास, संबंधित विभाग अशा वस्तूंची खरेदी, खरेदी कार्यपद्धतीचा अवलंब करून या वस्तूंच्या उत्पादकांकडून करू शकेल. कारागृह विभागाव्यतिरिक्त अन्य ठिकाणाहून केलेल्या खरेदीसाठीच्या कारणांची लेखी नोंद खरेदी विभाग ठेवेल.

शासन निर्णय क्रमांक भाखस-२०२४/प्र.क्र.८२/भाग-III/उद्योग-४, दिनांक १ डिसेंबर २०१६ नुसार ५-११ अन्वये कारागृह विभागाकडून खरेदीबाबत परिशिष्ट-१४ मधील नमूद वस्तू तयार केल्या जातात.

परिशिष्ट - १४

कारागृहातर्फे तयार केल्या जाणाऱ्या वस्तू

अ.क्र.	वस्तूंचे नाव
१	२
१	अॅकल अॅल्युमिनियम बुट्स
२	बॅटन्स (लाकडी)
३	बेडशीट्स
४	बेडधीकिंग क्लॉथ
५	बाँड पेपर
६	बूक बाईंडिंग
७	कॅलोको क्लॉथ
८	काउंटर पॅन्स
९	कार्पेट्स लूम
१०	कर्टन क्लॉथ
११	पंजा कार्पेट्स
१२	कॉटन वूल चादर
१३	कार्बोलिक सोप बार्स अँड केक्स
१४	केस बोर्ड
१५	चेअर मॅट्स
१६	केबरॉन १००० किंवा त्यापेक्षा अधिक अधिकांशात
१७	कॉटन चादर
१८	कार्ड शिट्स
१९	डबल डॅग्री

१	२
२०	फाईल बोर्डस्
२१	डिसाईन कार्पेट्स
२२	हँडमेड फाईल कव्हर्स
२३	हॉस्पिटल क्लॉथ नंबर १, २, ३, ४, ६, ७, ८
२४	एच. सी. टॉवेल
२५	लोखंडी कॉट्स, क्रेडल
२६	हँडमेड ड्रॉइंग पेपर
२७	चामड्याच्या वस्तू, बेल्ट्स इत्यादी
२८	लॉग क्लॉथ
२९	नॅपकिन्स
३०	नेवार (कॉट टेप)
३१	लाकडी ऑफिस फर्निचर
३२	फिनेल
३३	पिन कुशन (साधे)
३४	पिन कुशन (सुपिरिअर)
३५	पोलीस कार्पेट्स
३६	पोर्ट फोलिओज
३७	पॅकिंग केसेस
३८	लाकडी खुर्चीला केनिंग करणे
३९	सॅडलरीसोप बार्स
४०	सॉफ्ट सोप
४१	साडी
४२	शिवणकाम, युनिफॉर्म, हॉस्पिटल कपडे इत्यादी
४३	टिपॉयस
४४	टॉयलेट सोप केसेस
४५	वॉशिंग सोप बार्स (लॉंड्री सोप बार्स)
४६	वूडन ट्रेज
४७	वूड टर्निंग आर्टिकल्स
४८	किट बॉक्स
४९	पोकर्स
५०	सागवान लाकडाच्या खिडक्या, दरवाजे इत्याद वस्तू
५१	टेरिकॉटच्या बेडशिट्स व खिडक्या दरवाज्याचे पडदे इत्यादी
५२	बँडेजचे कापड
५३	लोखंडाच्या खिडक्या, दरवाजे व तत्सम वस्तू (स्टील फेब्रिकेटेड आयटमस्)

परिशिष्ट - १४--चालू

- १ २
- ५४ कार्यालये, तसेच सार्वजनिक बांधकाम विभागाच्या विश्रामगृहांसाठी लागणारे गालिचे / सतरंज्या वगैरे
- ५५ मेणबत्या
- ५६ होजिअरीच्या वस्तू
- ५७ कपडे धुण्यासाठी पावडर, वॉशिंग पावडर, डिटर्जंट पावडर आणि केक
- ५८ स्टील फोल्डिंग कॉट्स (प्लेन)
- ५९ स्टील फोल्डिंग कॉट्स (क्रिस क्रॉस)
- ६० मच्छरदाणी (मास्क्यूटोनेट)
- ६१ बॅरेक ब्लॅकेट
- ६२ पूर्व शालेय संच :- (१) क्रेयॉस, (२) भिंती पत्रे / चित्रे, (३) पाटी मण्यांसह, (४) पझल गेम्स, (५) चित्रे काढण्यासाठी कागद, (६) क्रियेटिव्ह बॉक्स व इतर वस्तू
शालेय संच :- पाटी, पेन्सिल, दप्तर, वही, पट्टी इत्यादी गरजेनुसार क्रीडा व शालेय वस्तू
- ६३ कोठी :- धान्य किंवा इतर वस्तू साठविण्यासाठी -- १ कि.ग्रॅ. क्षमतेपासून ते २०० कि.ग्रॅ. क्षमतेप्रमाणे गरजेप्रमाणे त्या-त्या मटेरिअलमध्ये
- ६४ डिसप्ले बोर्ड :- १' X २' पासून गरजेनुसार साईजेसमध्ये,
फळा :- लाकडी किंवा इतर २' X ३' पासून गरजेनुसार,
पाटी :- लाकडी / प्लॅस्टिक प्रेम, दगडी / कार्ड बोर्ड / पत्रा,
पट्टी :- लाकडी / स्टील / प्लॅस्टिक,
दप्तर :- लाकडी / प्लॅस्टिक / रेकझिन / कॅनव्हास आणि आवश्यकतेनुसार (१) पाटी, (२) पट्टी, (३) पेन्सिल, (४) खोडरबर, (५) कलम (६) वही इत्यादी साहित्यांसह दप्तर संच.
- ६५ क्रीडा साहित्य :- अंगणवाडी, शाळा इतर संस्थांना लागणारे सर्व इनडोअर व आउटडोअर क्रीडा साहित्य आवश्यकतेनुसार,
फॅब्रिकेशनच्या वस्तू :- शासकीय दरपत्रकानुसार (डी.एस.आर.)
- ६६ भांडी :- हिंडोलिअम / ॲल्युमिनिअम / स्टेनलेस स्टील / पितळी / प्लॅस्टिक भांडी

कारागृह कारखान्यामधील नेमलेले कैदी व त्यांनी केलेल्या उत्पादनाची विक्री

(Figures in Rupees)

वर्ष	धंदे शिक्षणासाठी नेमलेल्या कैद्यांची संख्या	विक्रीतून मिळालेले उत्पन्न			एकूण उत्पन्न (३+४+५)
		उधारीने रु.	रोखीने रु.	बिजकाद्वारे रु.	
१	२	३	४	५	६
2022-2023	.. 1,652	1,59,31,044	6,84,67,397	1,68,12,264	10,12,10,705
2023-2024	.. 1,782	2,36,24,558	8,80,84,455	3,62,29,416	14,79,38,429
2024-2025 (प्रस्तावित) ..	1,860	2,57,59,675	8,64,90,342	2,91,71,064	14,14,21,080

सन २०२४-२०२५ ची माहिती अंदाजित आहेत.

(३) कैद्यांचा आहार

(अ) बंधांना न्याहारी देणेबाबत

शासन निर्णय क्रमांक डीएफपी-२००३-प्र.क्र. ८४/पीआरएस-२, दिनांक ११ ऑगस्ट २००४, तसेच गृह विभागाची अधिसूचना दिनांक २४ मे २००५ अन्वये कारागृहातील बंधांना दोन जेवणातील अंतर कमी करण्यासाठी रोज सकाळी ०७.१५ ते ०७.४५ या कालावधीत न्याहारी देणेसाठी मंजुरी देण्यात आली आहे. त्यांचा तक्ता खालीलप्रमाणे आहे.

बंधांना देण्यात येणाऱ्या चहाचे आणि न्याहारीचे परिमाण

अ. क्र.	आहार वस्तू	प्रत्येक कैद्यास प्रतिदिनी परिमाण
(अ) चहा		
१	साखर	२० ग्रॅम
२	चहा पावडर	५ ग्रॅम
३	दूध	५० मिली
(ब) शिरा रविवारी व गुरुवारी		
१	रवा	६० ग्रॅम
२	गुळ	४० ग्रॅम
३	वनस्पती तूप	२० ग्रॅम
(क) उपीट किंवा पोहे		
१	पोहे	६० ग्रॅम (मंगळवार व शुक्रवार)
२	रवा	६० ग्रॅम (सोमवार, बुधवार, शनिवार)
३	कांदे	१० ग्रॅम
४	गोडेतेल	५ ग्रॅम
५	राई (मोहरी)	०.५ ग्रॅम
६	कोथिंबीर	१ ग्रॅम
७	हिरवी मिरची	२ ग्रॅम
८	हळद	०.५ ग्रॅम
९	मीठ	२ ग्रॅम

इंधन— अ, ब आणि क करिता १२० ग्रॅम लाकूड किंवा २५ मिली डिझेल.

टीप— महाराष्ट्र कारागृह नियमावली, १९७९ मधील प्रकरण क्रमांक २४ क्रमांक ६० मध्ये असलेल्या तरतुदीप्रमाणे सणाकरिता शिरा देण्यात यावा.

(ब) कैद्यांचा आहार

महाराष्ट्र शासनाने त्यांचे गृह विभाग, मंत्रालय, मुंबई दिनांक २४ मे २००५ च्या अधिसूचनेनुसार स्त्री, पुरुष, भारतीय/परदेशी न्यायाधीन व सिद्धदोष बंधांना तसेच मुलांना त्याचप्रमाणे किशोरांना द्यावयाच्या आहाराचे सुधारित प्रमाण निश्चित केले आहे.

आजारी असलेल्या बंधांना सुधारित वैद्यकीय आहार दिला जातो. त्यांचे तक्ते पुढीलप्रमाणे आहेत.

आहार क्रमांक १ : स्त्री व पुरुष भारतीय व परदेशी न्यायाधीन व सिद्धदोष बंधांना द्यावयाच्या आहाराचे सुधारित प्रमाण

अ. क्र.	आहार वस्तू	परिमाण
१	तांदूळ (अ) न्यायाधीन बंदी	.. १५० ग्रॅम
	(ब) शिक्षा झालेल्या बंधास	.. २०० ग्रॅम
२	गहू किंवा ज्वारी किंवा बाजरी किंवा मिलो पीठ	
	(अ) न्यायाधीन बंधास पुरुष (उपलब्धतेनुसार)	.. ३०० ग्रॅम पीठ किंवा ५०० ग्रॅम वजनाचा पाव
	न्यायाधीन महिला बंधास	.. १५० ग्रॅम पीठ किंवा त्याऐवजी २५० ग्रॅम वजनाचा पाव
	शिक्षा झालेल्या बंधास	.. ३५० ग्रॅम पीठ किंवा त्याऐवजी ६०० ग्रॅम वजनाचा पाव
	शिक्षा झालेल्या महिला बंधास	.. २०० ग्रॅम पीठ किंवा त्याऐवजी ३५० ग्रॅम वजनाचा पाव
टीप.-	गहू पीठापासून बनविण्यात येणाऱ्या चपात्या किंवा ब्रेड (याबाबत बंधांना विकल्पाप्रमाणे देण्यात यावा).	
३	कडधान्ये व डाळ	.. १२० ग्रॅम रविवार सोडून
४	भाजीपाला (तीन दिवस-सोमवार, बुधवार व शुक्रवार)	
	(अ) पालेभाजी	.. १०० ग्रॅम
	(ब) इतर	.. ५० ग्रॅम
	(क) कंदमूळ, भाजीपाला चार दिवस (मंगळवार, गुरुवार, शनिवार व रविवार)	.. ५० ग्रॅम
	(ड) इतर	.. १०० ग्रॅम
	(ई) कंदमूळ	.. १०० ग्रॅम
५	दूध किंवा दही	.. १०० मिली
६	बेसन	.. ३० ग्रॅम (फक्त रविवारसाठी)
७	कांदे	.. ५० ग्रॅम
८	टोमॅटो	.. १०० ग्रॅम
९	गोडतेल	.. २० ग्रॅम
१०	मीठ	.. १० ग्रॅम
११	केळी	..१ नग (१०० ग्रॅम)
१२	ओला मसाला	.. ५ ग्रॅम
	हिरवी मिरची	२ ग्रॅम
	आले	१.५ ग्रॅम
	कोथिंबीर	१ ग्रॅम
	कडीपत्ता	०.५ ग्रॅम
१३	सुका मसाला	.. १० ग्रॅम
	जिरे	०.२५ ग्रॅम
	हिंग	०.२५ ग्रॅम
	हळद	०.५० ग्रॅम
	लसूण	०.७५ ग्रॅम
	धने	०.७५ ग्रॅम
	मेथी	०.७५ ग्रॅम
	मोहरी	०.७५ ग्रॅम
	मिरची	६.००
		<u>१०.००</u>
१४	जळण	.. ६८० ग्रॅम लाकूड किंवा १०० मिली डिझेल

आहार क्रमांक १--चालू

अ. क्र.	आहार वस्तू	परिमाण
१५	दंतमंजन	१०० ग्रॅम दरमहा
१६	आंघोळीचा साबण	१०० ग्रॅम दरमहा
१७	कपड्याचा साबण	१०० ग्रॅम दरमहा

आहार क्रमांक २ : न्यायाधीन व सिद्धदोष बंधांना द्यावयाच्या आहाराचा सुधारित तक्ता

अ. क्र.	आहार वस्तू	परिमाण
१	ब्रेड	११५ ग्रॅम
२	गहू किंवा ज्वारी किंवा बाजरी किंवा मिलो पीठ (उपलब्धतेनुसार)	३०० ग्रॅम पीठ किंवा त्याऐवजी ५०० ग्रॅम वजनाचा पाव
३	तांदूळ	८५ ग्रॅम
४	कडधान्ये व डाळ	११५ ग्रॅम
५	गोडतेल	२० ग्रॅम
६	चिच	५ ग्रॅम
७	भाजी	२२५ ग्रॅम
८	कांदे	१५ ग्रॅम
९	मीठ	१० ग्रॅम
१०	बटाटे	१७० ग्रॅम (आठवड्यातून तीन वेळा)
११	साखर किंवा गूळ	४० ग्रॅम (दररोज)
१२	लोणी किंवा तूप	१५ ग्रॅम
१३	दूध किंवा दही	२२० मिली
१४	केळी	१ नग (१०० ग्रॅम)
१५	ओला मसाला	५ ग्रॅम
	हिरवी मिरची	२ ग्रॅम
	आले	१.५ ग्रॅम
	कोथिंबीर	१ ग्रॅम
	कडीपत्ता	०.५ ग्रॅम
१६	मसाला	१० ग्रॅम
	जिरे	०.२५ ग्रॅम
	हिंम	०.२५ ग्रॅम
	हळद	०.५० ग्रॅम
	लसूण	०.७५ ग्रॅम
	धने	०.७५ ग्रॅम
	मेथी	०.७५ ग्रॅम
	मोहरी	०.७५ ग्रॅम
	मिरची	६.००
		१०.००
१७	जळण	६८० ग्रॅम लाकूड किंवा १०० मिली डिझेल
१८	दंतमंजन	१०० ग्रॅम दरमहा
१९	आंघोळीचा साबण	१०० ग्रॅम दरमहा
२०	कपड्याचा साबण	१०० ग्रॅम दरमहा

आहार क्रमांक ३ : तीन खुले कारागृहातील बंधांना द्यावयाच्या आहाराचे सुधारित प्रमाण

अ. क्र.	आहार वस्तू	परिमाण
१	तांदूळ	१५० ग्रॅम
२	गहू किंवा ज्वारी किंवा बाजरी किंवा मिलो पीठ	५५० ग्रॅम पीठ किंवा त्याऐवजी ९५० ग्रॅम वजनाचा पाव (उपलब्धतेनुसार)
३	कडधान्ये व डाळ	१२० ग्रॅम (रविवार सोडून)
४	भाजीपाला तीन दिवस (सोमवार, बुधवार व शुक्रवार)	
	(अ) पालेभाजी	१०० ग्रॅम
	(ब) इतर	५० ग्रॅम
	(क) कंदमूळ, भाजीपाला-चार दिवस (मंगळवार, गुरुवार, शनिवार व रविवार)	५० ग्रॅम
	(ड) इतर	१०० ग्रॅम
	(ई) कंदमूळ	१०० ग्रॅम
५	दूध किंवा दही	१०० मिली
६	बेसन	३० ग्रॅम (फक्त रविवारसाठी)
७	कांदे	५५ ग्रॅम
८	गोडेतेल	२० ग्रॅम
९	मीठ	१० ग्रॅम
१०	चिंच	५ ग्रॅम
११	केळी	१ नग (१०० ग्रॅम)
१२	ओला मसाला	५ ग्रॅम
	हिरवी मिरची	२ ग्रॅम
	आले	१.५ ग्रॅम
	कोथिंबीर	१ ग्रॅम
	कडीपत्ता	०.५ ग्रॅम
१३	मसाला	१० ग्रॅम
	जिरे	०.२५ ग्रॅम
	हिंग	०.२५ ग्रॅम
	हळद	०.५० ग्रॅम
	लसूण	०.७५ ग्रॅम
	धने	०.७५ ग्रॅम
	मेथी	०.७५ ग्रॅम
	मोहरी	०.७५ ग्रॅम
	मिरची	६.००
		१०.००
१४	जळण	६८० ग्रॅम लाकूड किंवा १०० मिली डिझेल
१५	दंतमंजन	१०० ग्रॅम दरमहा
१६	आंघोळीचा साबण	१०० ग्रॅम दरमहा
१७	कपड्याचा साबण	१०० ग्रॅम दरमहा

आहार क्रमांक ४ : वैद्यकीय आहार व सुधारित प्रमाण

अ. क्र.	आहार वस्तू	परिमाण
१	पर्याय-अ	
	(अ) दूध	.. १३०० मिली
	(ब) साखर	.. २५ ग्रॅम
	(क) जळण	.. ४५० ग्रॅम लाकूड किंवा ७० मिली डिझेल
२	पर्याय-ब	
	(अ) दूध	.. ८८० मिली
	(ब) साबुदाणा	.. ८५ ग्रॅम
	(क) साखर	.. ५५ ग्रॅम
	(ड) तांदूळ	.. ५५ ग्रॅम
	(इ) मीठ	.. ५ ग्रॅम
	(फ) जळण	.. ४५० ग्रॅम लाकूड किंवा ७० मिली डिझेल
३	पर्याय-क	
	(अ) साधा आहार (आहार प्रमाण नंबर १)	..
	(ब) दूध	.. २२० मिली

आहार क्रमांक ५ : गरोदर व स्तनदा महिला यांना द्यावयाच्या आहाराचे सुधारित प्रमाण

अ. क्र.	आहार वस्तू	परिमाण
१	तांदूळ	.. १५० ग्रॅम
२	गहू किंवा ज्वारी किंवा बाजरी किंवा मिलो (उपलब्धतेनुसार)	.. १५० ग्रॅम पीठ किंवा त्याऐवजी २५० ग्रॅम वजनाचा पाव (गरोदर स्त्रियांकरिता) २०० ग्रॅम पीठ किंवा त्याऐवजी ३५० ग्रॅम वजनाचा पाव (स्तनदा महिलांकरिता)
३	कडधान्ये व डाळ	.. १२० ग्रॅम (रविवार सोडून)
४	भाजीपाला (तीन दिवस-सोमवार, बुधवार व शुक्रवार)	
	(अ) पालेभाजी	.. १०० ग्रॅम
	(ब) इतर	.. ५० ग्रॅम
	(क) कंदमूळ (भाजीपाला-चार दिवस-मंगळवार, गुरुवार, शनिवार व रविवार)	.. ५० ग्रॅम
	(ड) इतर	.. १०० ग्रॅम
	(इ) कंदमूळ	.. १०० ग्रॅम
५	बेसन	.. ३० ग्रॅम (फक्त रविवारसाठी)
६	कांदे	.. ५० ग्रॅम
७	टोमॅटो	.. १०० ग्रॅम
८	गोडतेल	.. २० ग्रॅम
९	मीठ	.. १० ग्रॅम
१०	केळी	१ नग (१०० ग्रॅम)
११	ओला मसाला	.. ५ ग्रॅम
	हिरवी मिरची	२ ग्रॅम
	आले	१.५ ग्रॅम
	कोथिंबीर	१ ग्रॅम
	कडीपत्ता	०.५ ग्रॅम

आहार क्रमांक ५--चालू

अ. क्र.	आहार वस्तू	परिमाण
१२	सुका मसाला	.. १० ग्रॅम जिरे ०.२५ ग्रॅम हिंग ०.२५ ग्रॅम हळद ०.५० ग्रॅम लसूण ०.७५ ग्रॅम धने ०.७५ ग्रॅम मेथी ०.७५ ग्रॅम मोहरी ०.७५ ग्रॅम मिरची ६.०० १०.००
१३	शेंगदाणे	.. ५० ग्रॅम
१४	गूळ	.. २५ ग्रॅम
१५	दूध	.. १५० मिली
१६	जळण	.. ६८० ग्रॅम लाकूड किंवा १०० मिली डिझेल
१७	दंतमंजन	.. १०० ग्रॅम दरमहा
१८	आंघोळीचा साबण	.. १०० ग्रॅम दरमहा
१९	कपड्याचा साबण	.. १०० ग्रॅम दरमहा

मुलांसाठी आहारश्रेणी क्रमांक ६

अ. क्र.	आहार वस्तू	मूल		
		६-१२ महिने (एकक)	१ ते ३ वर्षे (एकक)	४ ते ६ वर्षे (एकक)
१	२	३	४	५
१	धान्ये किंवा ज्वारी-बाजरी यापासून तयार केलेले लहान मुलांसाठीचे खाद्य (सिरियल्स व मिलेट्स)	.. ४५ ग्रॅम	६०-१२० ग्रॅम	१५०-२१० ग्रॅम
२	पल्सेस व डाळी	.. १५ ग्रॅम	३० ग्रॅम	४५ ग्रॅम
३	दूध	.. स्तनपान करणाऱ्या मुलांसाठी २०० मिली	५०० मिली	५०० मिली
४	कंदमूळ (रुट्स व ट्युबर्स)	.. ५० ग्रॅम	५० ग्रॅम	१०० ग्रॅम
५	हिरव्या पालेभाज्या	.. २५ ग्रॅम	५० ग्रॅम	५० ग्रॅम
६	अन्य भाज्या	.. २५ ग्रॅम	५० ग्रॅम	५० ग्रॅम
७	फळे	.. १०० ग्रॅम	१०० ग्रॅम	१०० ग्रॅम
८	साखर	.. २५ ग्रॅम	२५ ग्रॅम	३० ग्रॅम
९	खाद्यतेल	.. १० ग्रॅम	२० ग्रॅम	२५ ग्रॅम
१०	(कडधान्य व डाळींच्या ऐवजी) अंडी / मांस / कोंबडीचे मांस / मासे	.. ५० ग्रॅम	५० ग्रॅम	५० ग्रॅम

परंतु सहा महिन्यांपेक्षा लहान वयाच्या मुलाला, अंगावरचे दूध उपलब्ध नसल्यास, पाणी न मिसळलेले ६०० मिलीपेक्षा कमी नसेल इतके ताजे दूध दिवसभरासाठी पुरविण्यात येईल.

आहार क्रमांक ७ : किशोर (Borstal Leds) यांना द्यावयाच्या आहाराचे सुधारित प्रमाण

अ. क्र.	आहार वस्तू	परिमाण
१	तांदूळ	.. १३० ग्रॅम
२	गहू किंवा ज्वारी किंवा बाजरी किंवा मिलो (उपलब्धतेनुसार)	.. ६०० ग्रॅम पीठ किंवा त्याऐवजी १००० ग्रॅम पाव
३	कडधान्ये व डाळ	.. १०० ग्रॅम
४	भाजीपाला (तीन दिवस-सोमवार, बुधवार व शुक्रवार)	
	(अ) पालेभाजी	.. १०० ग्रॅम
	(ब) इतर	.. ५० ग्रॅम
	(क) कंदमूळ (भाजीपाला-चार दिवस-मंगळवार, गुरुवार, शनिवार व रविवार)	.. ५० ग्रॅम
	(ड) इतर	.. १०० ग्रॅम
	(इ) कंदमूळ	.. १०० ग्रॅम
५	बेसन	.. ३० ग्रॅम फक्त रविवारसाठी
६	गूळ	.. ५५ ग्रॅम
७	कांदे	.. ५५ ग्रॅम
८	गोडेतेल	.. ४० ग्रॅम
९	मीठ	.. १० ग्रॅम
१०	केळी	१ नग (१०० ग्रॅम)
११	ओला मसाला	.. ५ ग्रॅम
	हिरवी मिरची	२ ग्रॅम
	आले	१.५ ग्रॅम
	कोथिंबीर	१ ग्रॅम
	कडीपत्ता	०.५ ग्रॅम
१२	सुका मसाला	.. १० ग्रॅम
	जिरे	०.२५ ग्रॅम
	हिंग	०.२५ ग्रॅम
	हळद	०.५० ग्रॅम
	लसूण	०.७५ ग्रॅम
	धने	०.७५ ग्रॅम
	मेथी	०.७५ ग्रॅम
	मोहरी	०.७५ ग्रॅम
	मिरची	६.००
		<u>१०.००</u>
१३	चिंच	.. ५ ग्रॅम
१४	शेंगदाणे	.. ७५ ग्रॅम
१५	दूध	.. २५० मिली
१६	जळण	.. ६८० ग्रॅम लाकूड किंवा १०० मिली डिझेल
१७	दंतमंजन	.. १०० ग्रॅम दरमहा
१८	आंघोळीचा साबण	.. १०० ग्रॅम दरमहा
१९	कपड्याचा साबण	.. १०० ग्रॅम दरमहा

(४) कारागृह उपाहारगृहे

बहुतेक सर्वच कैद्यांना विडी व चहाची सवय असते. त्यांना विडी व चहा मिळाला नाही तर ते अस्वस्थ व चिडखोर बनतात असा अनुभव आहे. जर कैद्यांना या वस्तू दिल्या नाहीत तर कैदी या वस्तू मिळविण्यासाठी किरकोळ स्वरूपाचे कारागृहात गुन्हे करतात. या लहान-सहान वस्तू कैद्यांना देण्यात आल्या तर ते समाधानी असतात असाही अनुभव आहे. म्हणून मध्यवर्ती कारागृहे, विशेष कारागृहे व जिल्हा कारागृहे वर्ग-१ येथे कैद्यांसाठी स्वयंनिर्वाही तत्त्वावर उपाहारगृहे चालविली जातात. चांगली वर्तणूक असलेल्या आणि तीन महिन्यांपेक्षा जास्त शिक्षा झालेल्या, तसेच पहिले तीन महिने शिक्षा भोगलेल्या कैद्यांनाच उपाहारगृहाकडील सवलती मिळू शकतात. उपाहारगृहात निरनिराळ्या प्रकारच्या खाद्य वस्तू, बेकरी आर्टिकल बंद पॅकेट फरसाण वगैरे वस्तू कैद्यांच्या मागणीनुसार दिल्या जातात. तंबाखू, विडी, साबण इत्यादी वस्तू कारागृह उपाहारगृहात विक्रीसाठी ठेवल्या जातात. बहुतेक कैदी मध्यवर्ती व जिल्हा कारागृहाकडे उपाहारगृहाचा प्रतिदिनी फायदा घेतात. उपाहारगृहात निरनिराळे पदार्थ कैदी तयार करतात. या कामासाठी त्यांना मजुरी दिली जाते. शिवाय चहा स्वयंपाक गृहातून दिला जातो. उपाहारगृहातून चहा तयार करतात तो कैद्यांना विकत दिला जातो. उपाहारगृहाची मर्यादा रुपये ८,००० करण्यात आलेली आहे.

(५) कैद्यांचे कपडे आणि बिस्तरे

कैद्यांचे कपडे आणि बिस्तरे साहित्य कारागृहातील उद्योग विभागात तयार केले जातात. कारागृह महानिरीक्षकांच्या मंजूरीशिवाय कपड्यांची अथवा बिस्तरे साहित्यांची खरेदी स्थानिक बाजारपेठेतून कारागृह प्राधिकारी वर्गाला करता येत नाही. अशा खरेदीस विशिष्ट परिस्थितीतच परवानगी देण्यात येते. सिद्धदोष कैद्यांना खाली नमूद केल्याप्रमाणे कपडे, बिस्तरे साहित्य व गरजेच्या वस्तू देण्यात येतात. यातील बहुतेक वस्तू कारागृह उद्योगात तयार झालेल्या असतात.

परिशिष्ट

अनु- क्रमांक	वस्तू		पुरुष	स्त्री
१	२		३	४
१	सुती आणि लोकरीची चादर (२.१३ मीटर × १.२१९ मीटर हवामानानुसार)	..	१	१
२	सुती चादर	..	१	१
३	सतरंजी (१.८२९ मीटर × ६०.९६ सेंटीमीटर)	..	१	१
४	सुती सदरा	..	२	--
५	सुती व लोकरी जॅकेट (थंडीत)	..	१	--
६	विजारी (१ विजार आणि १ छोटी विजार)	..	२	--
७	लंगोट	..	१	--
८	टोपी	..	१	--
९	साड्या (५.४८६ × १०६.६८)	..	--	२
१०	डायपर	..	--	८
११	उशी	..	१	१
१२	उशीचे अभ्रे	..	१	१
१३	अॅल्युमिनियमचा मग	..	१	१
१४	अॅल्युमिनियमची थाळी	..	१	१
१५	अॅल्युमिनियमचा कटोरा (ए ५३५ हेक्टोग्रॅम)	..	१	१
१६	बॉडी तिकीट	..	१	१

(६) कारागृह रुग्णालये

प्रत्येक मध्यवर्ती/जिल्हा व विशेष कारागृहांमध्ये एक रुग्णालय आहे. ते वैद्यकीय अधिकाऱ्याचे (म्हणजे निवासी वैद्यकीय अधिकारी अथवा शल्यचिकित्सक) व्यवस्थापनेखाली आहे. या अधिकाऱ्यांची नेमणूक शासनातर्फे केली जाते. निवासी वैद्यकीय अधिकाऱ्याचे मदतीस एम.एम.एस. अधिकारी, वर्ग-३, मिश्रक व नर्सिंग ऑर्डर्ली असतात. मुंबई येथील जे. जे. रुग्णालयाचे आवारात एक कारागृह रुग्णालय १८९४ चे तुरुंग कायद्याच्या कलम ३ (१) अन्वये दिनांक १ डिसेंबर १९७७ पासून सुरू करण्यात आलेले आहे.

२. मानसिकदृष्ट्या दुर्बल असणारे परंतु मनोरुग्णालयात दाखल करण्याइतपत मानसिक दुर्बलता नसणाऱ्या कैद्यांना येरवडा मध्यवर्ती कारागृहातील रुग्णालयात उपचारासाठी एकत्र ठेवले जाते. नागपूर येथील रुग्णालयाचे उपअधीक्षक हे आठवड्यातून दोन वेळा नागपूर मध्यवर्ती कारागृहास भेट देऊन रुग्णांची तपासणी करतात. तातडीची शस्त्रक्रिया अथवा वैद्यकीय सेवा कारागृहातील रुग्णालयात उपलब्ध होण्याची शक्यता नसल्यास असे रुग्ण नागरी रुग्णालयाकडे उपचारासाठी पाठविले जातात व त्याप्रमाणे कारागृह महानिरीक्षक यांना कळविण्यात येते.

३. एकूण ३९ ठिकाणी वैद्यकीय अधिकारी पदे मंजूर आहेत. इतर कारागृहात स्थानिक सामान्य रुग्णालयातील वैद्यकीय अधिकारी (व्हिजिटिंग मेडिकल ऑफिसर) भेट देऊन रुग्ण बंधांची तपासणी करतात. कारण तेथील आजारी कैद्यांना तत्काळ औषधोपचारासाठी त्या ठिकाणी स्वतंत्र अशी रुग्णालये नाहीत.

४. अशा सेवा सन २०२३-२०२४ मध्येही चालू आहेत.

कारागृह दवाखाने व रुग्णालय यातील कर्मचाऱ्यांची संख्या दर्शविणारा तक्ता

तक्ता १२ TABLE XII

कारागृह आरोग्य सेवा

वर्ष	आरोग्य विभागात कार्य करणारे कर्मचारी						अधिकृत बिछान्यांची संख्या
	वैद्यकीय अधिकारी	शुश्रूषा	औषध मिश्रक	तांत्रिक कर्मचारी	अधिकृत		
	वर्ग-१ (अ)	वर्ग-२ (ब)	वर्ग-३ (क)	ऑर्डर्ली	प्रयोगशाळा तंत्रज्ञ	बिछान्यांची संख्या	
१	२	३	४	५	६	७	८
२०२३-२०२४	५	१७	१७	७७	२९	५	४१८
२०२४-२०२५	५	१७	१७	७७	२९	५	४१८
२०२५-२०२६	५	१७	१७	७७	२९	१६	४१८

(७) कारागृह कृषी विभाग

राज्यातील ३१ कारागृहांकडे स्वतःच्या मालकीच्या शेतजमिनी असून त्यांचा उपयोग मुख्यतः कैद्यांसाठी लागणाऱ्या निरनिराळ्या भाजीपाल्यांचे उत्पादन करण्यासाठी केला जातो. प्रत्येक हंगामात शेती मशागतीच्या कामावर कारागृहाकडील शेती कर्मचारी देखरेख करतात आणि शेतावर काम करणाऱ्या बंधांमार्फत शेतीची कामे केली जातात. बंधांना शासकीय नियमानुसार मजुरी दिली जाते. कारागृहात तयार होणारे शेती उत्पादन जर जास्त प्रमाणात असेल तर ते इतर कारागृहांकडे पाठविले जाते.

कारागृह शेतीसाठी निरनिराळी साधनसामग्री आहे. शेती मशागतीसाठी २८ ट्रॅक्टर, १११ बैल, भाजीपाला व अन्नधान्य वाहतुकीसाठी, शेती पाणीपुरवठ्यासाठी ११८ विद्युत् मोटारी व ३ ऑईल इंजिन्स आहेत. पीक संरक्षणासाठी स्प्रे पंप, डस्टर पंप व इतर अवजारे आहेत. कारागृहाकडील लागवडीखालील क्षेत्र पुढे नमूद केलेप्रमाणे आहे.

कारागृह कृषी विभाग

वर्ष	एकूण उपलब्ध कृषी क्षेत्र	एकूण लागवडीखालील कृषी क्षेत्र	एकूण लागवडीखालील नसलेले क्षेत्र	एकूण उत्पादन खर्च	एकूण उत्पादन	एकूण उत्पादन सरासरी दर हेक्टरी
१	२	३	४	५	६	७
				(रुपये)	(रुपये)	(रुपये)
	हे. आर.	हे. आर.	हे. आर.	(रुपये)	(रुपये)	
२०२३-२०२४ ..	५९६.५९	३३०.८८	८३.०६	२६५६९११०	४५५५३८९०	१३७६७५
२०२४-२०२५ ..	५९६.५९	३३०.८८	८३.०६	२७०२०५००	४६५५०५००	१४०६८७
२०२५-२०२६ ..	५८६.३१	३२०.२२	९२.३८	२७५६८७२०	४७५८७९४०	१४८६१०

सन २०२४-२०२५ व २०२५-२०२६ चे एकूण खर्च व एकूण उत्पादनचे आकडे अंदाजित आहेत.

खुली कारागृहे : खुल्या कारागृहाकडील बंधांची अतिशय काटेकोरपणे निवड केली जाते. त्याकरिता कारागृह अधीक्षक व कारागृह उपमहानिरीक्षक यांची एक समिती नेमली आहे व ती समिती त्या बंधांची निवड करते. खुल्या कारागृहात निवड करण्यासाठी बंधांचे अभिलेख चांगले असणे आवश्यक आहे व बंधांची कोणतेही काम करण्याची तयारी असावी लागते.

महाराष्ट्रामध्ये सन १९५६ मध्ये येरवडा, पुणे, सन १९६८ मध्ये पैठण येथे खुले कारागृह या ठिकाणी व सन २००८ मध्ये मोर्शी येथे खुले कारागृह सुरू करण्यात आले आहे. सन २०१४-१५ मध्ये कोल्हापूर, नाशिक रोड, नागपूर, अमरावती, विसापूर खुले कारागृह सुरू करण्यात आले. सन २०१५-२०१६ गडचिरोली व सन २०१७-१८ मध्ये यवतमाळ, लातूर, धुळे, रत्नागिरी, वर्धा येथे खुले कारागृह सुरू करण्यात आले. खुल्या कारागृहात मिळालेली माफी विचारात घेऊन बंधांची सुटण्याची तारीख निश्चित केली जाते. खुल्या कारागृहातील बंधांकडून शेतीची कामे करून घेतली जातात.

खुल्या वसाहती : बंधांचा सामाजिक व व्यावहारिक दृष्टीकोन डोळ्यासमोर ठेवून पुनर्वसनाचे उद्देशाने जन्मठेपीची व दीर्घ मुदतीची शिक्षा झालेल्या बंधांना बंद कारागृहातील विविध योजनांचा लाभ घेतल्यानंतर शासनाने निवड केलेल्या बंधांना खुल्या वसाहतीत पाठविण्यात येते. त्याठिकाणी त्यांना त्यांच्या कुटुंबीयांसमवेत राहता येते. त्याठिकाणी त्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना काम दिले जाते. त्या बदल्यात त्यांना मजुरी दिली जाते. बंधांच्या जीवनामध्ये सुधारणा होण्यासाठी सन १९३९ मध्ये स्वतंत्रपूर खुली वसाहत ही संस्था आटपाडी येथे सुरू करण्यात आली.

भाजीपाला व अन्नधान्य उत्पादन : शेतीमध्ये बंधांना काम दिल्यामुळे त्यापासून बंधांना दैनंदिनी लागणारे अन्नधान्य व भाजीपाला उत्पादन मिळते. बंधांच्या आहारामध्ये लागणारे भाजीपाला उत्पादन शेतीमधूनच मिळत असल्याने शासनाची मोठ्या प्रमाणात पैशाची बचत होते. शेतीबाबतचे प्रशिक्षण दिल्यामुळे कारागृहातून बंधांची मुक्तता झाल्यानंतर तो स्वतःचे शेतात निरनिराळ्या योजना राबवू शकेल.

ऊस लागवड : राज्यातील काही मोजक्या कारागृहात उसाचे पीक घेतले जाते. सदरचा ऊस कारखान्यास ऊस गळीतास पाठविला जातो.

वनीकरण : कारागृहाचे शेती प्रक्षेत्रावर व पडीक जमिनीवर जवळपास ७४२९२ विविध फळे व इतर जातीची झाडे आणि ३३७०१ सागवानाची झाडे आहेत. यामुळे काही वर्षांनंतर कारागृहाचे उत्पादनात मोठी भर पडणार आहे.

गांडूळ खत प्रकल्प : कारागृहाने गांडूळ खत प्रकल्प हाती घेतल्यापासून रासायनिक खत खरेदीमध्ये मोठ्या प्रमाणात बचत झाली आहे. कारागृह शेतीमध्ये दरवर्षी वेगवेगळी पिके घेतल्यामुळे जमिनीचा कस नाहीसा झाल्याने या खतामुळे जमिनीचा कस व पोत सुधारणार असून सुपीकता वाढणार आहे. शेतजमीन असणाऱ्या जवळजवळ सर्वच कारागृहांकडे हा प्रकल्प राबविला आहे.

मत्स्यपालन : कोणत्याही प्रकारे भांडवली गुंतवणूक न करता ठाणे मध्यवर्ती कारागृह, भंडारा जिल्हा, याठिकाणी मत्स्यपालन प्रकल्प कार्यान्वित आहे. त्यामध्ये रोहू, मरळ, कटला व शिंगाडवेले या माशांची बोटुकली टाकून वाढ करण्यात येते. त्यामुळे शासनाच्या उत्पादनात वाढ झाली आहे.

शेळीपालन प्रकल्प : स्वतंत्रपूर खुली वसाहत, आटपाडी (सांगली) येथे सन २००७-२००८ मध्ये शेळीपालन प्रकल्प सुरू करण्यात आलेला आहे. सन २०१४-१५ पासून येरवडा खुले कारागृह येथे व सन २०१५-१६ पासून विसापूर, पैठण, नाशिकरोड येथे तर सन २०१८-१९ मध्ये अमरावती, येथेही शेळीपालन सुरू केले आहे.

रोपवाटिका व फुलशेती : राज्यातील कारागृहात फुलशेती व रोपवाटिका प्रकल्प राबविण्यात येत आहे. त्यापासून महसूल प्राप्त होत आहे. तसेच बंधांना रोजगार उपलब्ध होऊन त्यांचे पुनर्वसन होण्यास मदत होणार आहे.

कुकुटपालन : येरवडा खुले कारागृह व विसापूर खुले कारागृह येथे मांसळ व अंड्यावरील कॉंबड्यांचे उत्पादन सुरू केले आहे.

कारागृहातून सुटल्यानंतर बंधांना त्यांच्या भावी आयुष्यात स्वतःच्या व कुटुंबाच्या उदरनिर्वाहासाठी व्यावसायिक व तांत्रिक प्रशिक्षण दिले जाते. मुक्तता झाल्यानंतर तो स्वतःचा उदरनिर्वाह करू शकेल. यातून कारागृहाची सुधारणा व पुनर्वसनाचा उद्देश साध्य होतो.

(८) येरवडा येथील खुले कारागृह शेती व कारागृह उद्योग

(अ) ही संस्था १९८५ मध्ये सुरू केली. या संस्थेभोवती भिंती नाहीत.

(ब) खुल्या कारागृहांकरिता कैद्यांची अतिशय काटेकोर पद्धतीने निवड केली जाते. बंद कारागृहातील कैद्यांची वागणूक संशयातीत असावी लागते व त्यांना कारागृहात कोणतीही शिक्षा झालेली असता कामा नये. ते प्रामाणिक असावे लागतात व कारागृह शेतात कोणतेही कठीण काम करण्याची त्यांची तयारी असावी लागते. कारागृहातील त्यांच्यासंबंधीचे अभिलेख चांगले असले पाहिजेत.

(क) शेतीकाम व शैक्षणिक कार्यक्रमास येथे प्राधान्य दिले जाते व शिस्तीला फार महत्त्व दिले जाते.

(ड) या संस्थेत सन १९८८ साली यंत्रमाग बसविण्यात आले असून सध्या ५२ यंत्रमाग आहेत. बंधांची अधिकृत संख्या १७२ असून १५५ सरासरी बंदी संस्थेत आहेत.

(ई) येरवडा येथील महिला कारागृहासमोर रोपवाटिकेसाठी शेड तयार करण्यात आले आहे. महाबीजमार्फत बिजोत्पादन कार्यक्रम घेतला जातो.

कारागृह शेतीचे आधुनिकीकरण – वार्षिक योजना

कारागृह शेतीचे आधुनिकीकरण करण्यासाठी शासनाकडून योजनांतर्गत योजना (प्लॅन) दरवर्षी अनुदान उपलब्ध होते. सन २०२४-२०२५ या वर्षात उपलब्ध होणाऱ्या रुपये २९.०० लाख अनुदानातून शेतीसाठी अवजारे खरेदी करणे इत्यादी कामे प्रस्तावित केली आहेत.

१३ वी पंचवार्षिक योजना.— कारागृहाच्या आधुनिकीकरणासाठी सन २०१७ ते २०२२ या कालावधीमध्ये राबविण्यात येणाऱ्या तेराव्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये २.३० कोटी रुपयांचा प्रस्ताव शासनास सादर करण्यात आला असून दरवर्षीची तरतूद रुपये ४५.२८ लाख इतकी आहे. त्यामध्ये ट्रॅक्टर व अवजारे खरेदी करणे, नवीन विहिरी खोदणे, जुन्या विहिरी दुरुस्ती, बोअरवेल घेणे व त्यावर सबमर्सिबल पंप बसविणे, शेती क्षेत्राभोवती तारेचे कुंपण करणे, पाईप लाईन करणे, विद्युत मोटारी खरेदी करणे, बैलगोटा बांधणे, या बाबींचा समावेश केला आहे. ट्रॅक्टरमुळे जमिनीची मशागत चांगली व वेळेवर होणार आहे. सबमर्सिबल पंप व पाईप लाईनमुळे बागायत क्षेत्रात वाढ होणार आहे.

औषधी व सुगंधी वनस्पतींची लागवड

राष्ट्रीय औषधी वनस्पती मंडळ, नवी दिल्ली यांचेकडून केंद्र पुरस्कृत १०० टक्के योजनेअंतर्गत सीता अशोक व चंदन या औषधी व सुगंधी वनस्पतींच्या लागवडीसाठी अनुदान उपलब्ध झालेले आहे. या वनस्पतींची लागवड केल्याने भविष्यात कारागृहाचे उत्पादनात वाढ होणार आहे. तसेच सीता अशोक व चंदनाची लागवड कारागृह विभागाकडील एक एकमेव अभिनव प्रयोग आहे.

अ. क्र.	कारागृहाचे नाव	लागवड वनस्पती	क्षेत्र (हेक्टर)	मंजूर अनुदान (लाख रु.)	प्राप्त अनुदान (लाख रु.)	शेरा
१	२	३	४	५	६	७
१	येरवडा खुले जिल्हा कारागृह.	सीता अशोक	१७.००	१७.००	१७.००	सध्या ३१ झाडे वाढीच्या अवस्थेत आहेत.
२	येरवडा मध्यवर्ती कारागृह.	चंदन	१२.००	१०.००	८.००	सध्या ५७१ झाडे वाढीच्या अवस्थेत आहेत.
३	राज्यातील इतर १० कारागृहे	चंदन	२५.००	४५.००	१९.२८	सध्या १९४२ झाडे वाढीच्या अवस्थेत आहेत.
		एकूण ..	५४.००	७२.००	४४.२८	

कारागृहात बंधांना त्यांच्या भावी आयुष्यात स्वतःच्या व कुटुंबाच्या उदरनिर्वाहासाठी व्यावसायिक व तांत्रिक प्रशिक्षण दिले जाते. मुक्तता झाल्यानंतर तो स्वतःचा उदरनिर्वाह करू शकेल यातून कारागृहाची सुधारणा व पुनर्वसनाचा उद्देश साध्य होतो.

(९) विविध कारागृहात विक्री केंद्र उभारण्यात आले आहेत. उदा. मध्यवर्ती कारागृह येरवडा, ठाणे, नाशिकरोड, नागपूर, कोल्हापूर, छ. संभाजीनगर इत्यादी.

कारागृह उत्पादित मालांची इतर नागरिकांना माहिती व्हावी व सदरहू कारागृह उत्पादित माल खरेदी करणे सोयीचे व्हावे म्हणून येरवडा कारागृहासमोर हमरस्त्यावर कारागृह उत्पादित मालाचे विक्री भवन उभारण्यात आले आहे.

सदरहू विक्री केंद्रातून कैद्यांनी उत्पादन केलेल्या वस्तूंचा अद्ययावत साठा विक्रीस उपलब्ध केला जातो. ह्यात त्यांनी उत्पादन केलेल्या सतरंज्या, लाकडी फर्निचर, चामड्यांच्या वस्तू तसेच बेकरीतील उत्पादन केलेले खाद्यपदार्थ वस्तू, केक, खारी, बटर, बिस्कीटे ह्यांचा समावेश आहे. सदरहू वस्तू रोखीने विक्रीस उपलब्ध आहेत. त्यांचा लाभ मोठ्या प्रमाणात घेण्यात येतो.

कारागृहाच्या उत्पादनात वाढ होण्यास ह्या विक्री केंद्राचा मोठा वाटा आहे. सदरहू विक्री केंद्रासाठी स्वतंत्र कारागृह कर्मचारी उपलब्ध करून देण्यात आले आहेत.

(ब) नागपूर मध्यवर्ती कारागृह --- विक्री भवन

कारागृहातून बंदी सुटल्यानंतर त्यांचे पुनर्वसन व्हावे या दृष्टीने अनेक उद्योग कारागृहात विकसित करून पुनर्वसनासाठी सर्वतोपरी प्रयत्न करण्यात आले आहेत. बंध्यांनी तयार केलेल्या वस्तूंचे बाहेरील जनतेत नेहमी कुतूहल असते. तसेच बंध्यांबद्दलचा त्यांचा पाहण्याचा दृष्टिकोनही बदलतो व खऱ्या अर्थाने त्यांचे पुनर्वसन तसेच कारागृह निर्मित वस्तूंची माहिती जनतेला व्हावी व पर्यायाने कारागृह उत्पादनांनाही विक्रीच्या दृष्टीने उठाव व्हावा यासाठी विक्री केंद्राची उभारणी केली आहे. या विक्री केंद्रात खालील उद्योगातील वस्तू ठेवल्या जातात.

(१) वस्त्रोद्योग, (२) सुतारकाम, (३) बेकरी, (४) लोहारकाम, (५) शिवणकाम, (६) चर्मकला, (७) पेपर कारखाना.

(१०) सर्व्हिस सेंटर, कार वॉशिंग, धोबीकाम

येरवडा मध्यवर्ती कारागृहाजवळ १९९६-९७ मध्ये स्वयंचलित वाहनांसाठी सर्व्हिस सेंटर सुरू करण्यात आले आहे व याच आधारे नागपूर मध्यवर्ती कारागृह व छ. संभाजीनगर मध्यवर्ती कारागृह येथे स्वयंचलित वाहनांसाठी सर्व्हिस सेंटर सुरू करण्यात आले आहे.

सदरहू सर्व्हिस सेंटरमध्ये सर्व प्रकारची वाहने, मोटारी, मोटार सायकली, स्कूटर इत्यादींचे ऑईलींग, ग्रीसिंग करण्याची सेवा अतिशय कमी दरात उपलब्ध करून देण्यात आली आहे. या शिवाय कारागृहात धोबीकामाची सेवा जनतेस उपलब्ध करून देण्यात आली आहे.

सदरहू कामे तांत्रिक पार्श्वभूमी असलेल्या कैद्यांकडून केली जातात. त्यामुळे त्यांना प्रत्यक्ष धंदेशिक्षणाचा फायदा व रोजगारही उपलब्ध होत आहे. मुक्ततेनंतर स्वतंत्र व्यवसाय व पुनर्वसनाच्या दृष्टीने याचा त्यांना निश्चितच फायदा होईल. सदरहू सेवा कमी दराने उपलब्ध करून दिल्यामुळे जनतेला सेवा उपलब्ध होत असून त्याचबरोबर शासनाच्या उत्पन्नात वाढ झाली आहे. तसेच लवकरच पेट्रोलपंप / सीएनजी पंप उभारणे प्रस्तावित आहे.

(११) खुली कारागृहे व खुल्या वसाहती

सध्याच्या काळानुसार सर्वसाधारणपणे सुधार प्रशासनाचा व मुख्यत्वेकरून कारागृह पद्धतीचा मुख्य हेतू हा आहे की, कारागृहातून सुटणारे कैदी हे शिस्तबद्ध नागरिक म्हणून बाहेर पडावेत व त्यांचा समाजास उपयोग व्हावा. सर्व गुन्हेगारांच्या वागणुकीमध्येसुद्धा मानवी वागणुकीचा अंश असतो. या वाढत्या जाणीवेतून जगातील समाजशास्त्रज्ञांनी जाणले आहे की, गुन्हेगारांच्या समस्यांची उकल कारागृहाच्या भिंतीआड होत नाही. विविध श्रेणीच्या कोठ्यांच्या खुल्या कारागृहांची वाढ, विविध कार्यक्रम व शिस्तीवर भर हे गुन्हे व गुन्हेगारीच्या इतर प्रश्नांवर एक नवे उत्तर आहे.

खुले कारागृह, पैठण

सन १९६८ मध्ये छ. संभाजीनगर जिल्ह्यामध्ये पैठण येथे खुले जिल्हा कारागृह सुरू केले आहे. जे कैदी प्रामाणिकपणे व जबाबदारीने कारागृहात काम करतात व ज्यांची वर्तणूक चांगली आहे अशा कैद्यांची या कारागृहासाठी महाराष्ट्र कारागृह नियमावली, १९७९ मधील तरतुदीनुसार निवड केली जाते. याकरिता कारागृह अधीक्षक व उपमहानिरीक्षक यांची एक समिती नेमली आहे व ती या कैद्यांची निवड करते. येथील कैद्यांना शेतमळ्यावर काम दिले जाते. सुधारित शेती करण्याचे शिक्षण दिले जाते. कारागृहातून सुटल्यानंतर त्यांच्या पुनर्वसनाच्या दृष्टीने व समाजाचा उत्तम उपयुक्त नागरिक म्हणून राहण्यास या शिक्षणाचा उपयोग होतो. तसेच वस्त्रोद्योगाचा नवीन विभाग सुरू केला आहे. या कारागृहाची क्षमता ५०० बंदी ठेवण्याची आहे व सध्या सरासरी ४८० बंदी आहेत. तसेच सन २०१३ मध्ये विसापूर, नाशिकरोड, नागपूर, अमरावती, कोल्हापूर येथे खुले कारागृह सुरू करण्यात आले आहे. सन २०१५ मध्ये ठाणे येथे खुले कारागृह कार्यान्वित करण्यात आले आहे व अकोला येथे महिलांसाठी खुले कारागृह सुरू करण्यास शासनाकडून मान्यता देण्यात आली आहे.

सन २०१७-१८ मध्ये यवतमाळ, लातूर, धुळे, रत्नागिरी, वर्धा कारागृहात प्रत्येकी १५ बंदी क्षमतेचे खुले कारागृह सुरू करण्यात आले आहे.

खुले कारागृहातील बंधांकरिता सर्वसाधारण माफीचा तपशील

अनु- क्रमांक	कैद्यांची वर्गवारी	माफीचे प्रमाण
१	२	३
१	जन्मठेपेची शिक्षा झालेले व १४ वर्षे किंवा त्यापेक्षा अधिक शिक्षा झालेल्या बंधांना	.. ३० दिवस दरमहा
२	५ वर्षांपासून १४ वर्षांपर्यंत शिक्षा झालेल्या बंधांना	.. २० दिवस दरमहा
३	१ ते ५ वर्षांपर्यंत शिक्षा झालेल्या बंधांना	.. १५ दिवस दरमहा

खुल्या कारागृहात मिळालेली माफी विचारात घेऊन कैद्यांची सुटण्याची तारीख निश्चित केली जाते.

भारतातीलच नव्हे तर जगातील पहिले महिला खुले कारागृह दिनांक १४ मार्च २०१० रोजी येरवडा, पुणे येथे सुरू करण्यात आले असून राज्यातील कारागृहातील ५० इच्छुक महिला बंधांची निवड करून त्यांना येरवडा येथे वर्ग करण्यात आले आहे. सदर महिला बंदी कारागृहाच्या शेती विभागात काम करतात, तसेच सदर महिला बंधांना कारागृहातून मुक्त झाल्यानंतर कारागृहाबाहेर अर्थार्जनाचे साधन म्हणून कारागृह प्रशासन व अशासकीय संस्थेद्वारे लघुउद्योगाचे प्रशिक्षण दिले जात असते. त्यामध्ये पापड बनविणे, खडू व मेणबत्त्या इत्यादी उद्योगाचे प्रशिक्षण दिले जाते. तसेच सन २०१५ मध्ये अकोला येथे महिला बंधांसाठी दुसरे कारागृह ५० क्षमतेचे चालू करण्यात आले आहे.

कैद्यांचे सामाजिक व व्यावहारिक पुनर्वसनाचे उराशी बाळगलेल्या ध्येयाकडे पुढचे पाऊल टाकण्याच्या उद्देशाने, जन्मठेपेची वा दीर्घ मुदतीची शिक्षा झालेल्या कैद्यांना बंद कारागृहातील व खुले कारागृहातील विविध कार्यक्रमाचा कमाल लाभ घेतल्यानंतर त्यांच्या शिक्षेत शासनाकडून स्थगिती प्राप्त झाल्यानंतर त्यांना या वसाहतीत राहू दिले जाते. या वसाहतीत त्यांना त्यांच्या कुटुंबीयांना राहण्यासाठी आणता येते. कैद्यांना व त्यांच्या कुटुंबीयांना काम दिले जाते व त्यांना चालू बाजारभावाने मजुरी दिली जाते. प्रशासनामध्ये ठोस सुधारणा होण्याच्या दृष्टीने स्वतंत्रपूर वसाहत, आटपाडी येथे संस्था १९३९ मध्ये सुरू करण्यात आली. आटपाडी येथे २८ बंदी ठेवण्याची सोय असून सन २०२३-२०२४ मध्ये ७ बंदी होते.

(१२) कारागृहांच्या कर्मचाऱ्यांचे शिक्षण व प्रशिक्षण

१. तुरुंग प्रशिक्षण कर्मचारी शाळा ही संस्था येरवडा येथे सन १९५५ मध्ये सुरू करण्यात आली आहे. या संस्थेमध्ये तुरुंगाधिकारी व रक्षक यांना सर्व क्षेत्रावरील सुधार प्रशासनाचे व्यावहारिक व सैद्धांतिक प्रशिक्षण शास्त्रीय पायावर देण्यात येते.

२. या शाळेचे प्रमुख प्राचार्य असतात व त्यांची नेमणूक मध्यवर्ती कारागृह अधीक्षकांमधून केली जाते व त्यांचे मदतीस तुरुंगाधिकारी निर्देशक व इतर निर्देशक व लिपिक असतात. पुणे विश्वविद्यालय व समाजशास्त्र संस्था, मुंबई यांचेकडील कायदा, सार्वजनिक प्रशासन, समाजशास्त्र व गुन्हेगारीशास्त्र इत्यादी विषयांवर तज्ज्ञांची व्याख्यानं ठेवली जातात. कारागृह महानिरीक्षक यांचे कार्यालयातील अधिकाऱ्यांची तुरुंगहिशेब व अंदाजपत्रके या विषयांबाबत व्याख्यानं ठेवली जातात.

३. अधिकाऱ्यांच्या शिक्षणक्रमाची मुदत एक वर्षाची असते. वरील मुदतीत गुन्हेगारीशास्त्र व इतर समाजशास्त्रांवर पुरेसे ज्ञान प्राप्त होते. शिवाय तुरुंग प्रशासनाचा प्रत्यक्ष अनुभवही घेता येतो. कारागृह प्रशासनाच्या प्रत्येक शाखेच्या प्रत्यक्ष अनुभवावर भर दिला जातो. अधिकारी प्रशिक्षणार्थीना सुधार प्रशासनाच्या अभ्यासासाठी इतर राज्यात अभ्यास दौऱ्यावर पाठविले जाते व त्यांना उजळणी पाठ्यक्रम ३ वर्षांनी एकदा २ महिने कालावधीचा दिला जातो.

४. नवीन भरती केलेल्या जेल रक्षकांना या संस्थेत ५ महिन्यांचे प्रशिक्षण दिले जाते. तसेच ५ वर्षांनी एकदा २ महिने कालावधीचा उजळणी पाठ्यक्रम दिला जातो.

५. प्रशिक्षण शाळेत १० अधिकारी व ८० रक्षक यांना दरवर्षी प्रशिक्षण दिले जाते.

६. त्याचबरोबर प्रादेशिक परिवहन अधिकारी, दारूबंदी व उत्पादन शुल्क अधिकारी यांना त्यांच्या विनंतीनुसार प्रशिक्षण देण्यात येते.

(१३) किशोर सुधारालय, नाशिक

मुंबई किशोर शाळा कायदा, १९२९, ४ (१) अन्वये किशोर सुधारालय, नाशिक येथे कार्यरत आहे. येथे १०५ किशोरांना ठेवण्याची सोय उपलब्ध आहे. या शाळेमध्ये १६ ते २१ वयोगटातील किशोर गुन्हेगारांना सदर कायद्याच्या कलम ६ प्रमाणे दाखल करण्यात येते. या शाळेत किशोरांना औद्योगिक शिक्षण देण्याची व सुधारणा उपचार करण्याची व्यवस्था केली जाते. सन २०२३-२०२४ मध्ये ५ किशोर होते.

तक्ता १३ TABLE XIII

(४) कर्मचारीविषयक गोषवारा (विभागीय)

अ. क्र. Sr. No.	पदनाम Designation	विद्यमान वेतन संरचना Pay Structure		सुधारित वेतन मॅट्रीक्समधील वेतन स्तर	पदाची संख्या	
		वेतनबँड Pay Band	ग्रेड वेतन Grade Pay	Pay level in Revised Pay Matrix	2024-25	2025-26
१	२	३	४	५	६	७
राजपत्रित						
१	अपर पोलीस महासंचालक व कारागृह महानिरीक्षक	..	संवर्ग पद		१	१
२	वि.पो.म.नि. (कारागृह)	.. ३७४००-६७०००	१००००	एस-३० : १४४२००-२१८२००	१	१
३	कारागृह उपमहानिरीक्षक	.. ३७४००-६७०००	८९००	एस-२९ : १३११००-२१६६००	५	५
४	अधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृह, वर्ग-१	.. १५६००-३९१००	७६००	एस-२५ : ७८८००-२०९२००	१०	१२
५	मानसशास्त्रज्ञ	.. १५६००-३९१००	६६००	एस-२३ : ६७७००-२०८७००	५	१२
६	मनोविकृती शास्त्रज्ञ	.. १५६००-३९१००	६६००	एस-२३ : ६७७००-२०८७००	३	९
७	अधीक्षक, जिल्हा कारागृह, वर्ग-१	.. १५६००-३९१००	६६००	एस-२३ : ६७७००-२०८७००	२९	२९
८	पोलीस उपअधीक्षक	.. १५६००-३९१००	५४००	एस-२० : ५६९००-१७७५००	१	१
९	संशोधन अधिकारी	.. १५६००-३९१००	५४००	एस-२० : ५६९००-१७७५००	१	१
१०	उपअभियंता	.. १५६००-३९१००	५४००	एस-२० : ५६९००-१७७५००	१	१
११	वरिष्ठ प्रशासन अधिकारी	.. १५६००-३९१००	५४००	एस-२० : ५६९००-१७७५००	१	१
१२	अधीक्षक, तुरुंग उद्योग	.. १५६००-३९१००	५४००	एस-२० : ५६९००-१७७५००	१	१
१३	वैद्यकीय अधिकारी, वर्ग-१	.. १५६००-३९१००	५४००	एस-२० : ५६९००-१७७५००	४	३
१४	विधी अधिकारी	.. ९३००-३४८००	४६००	एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१	१
१५	उपअधीक्षक, मध्यवर्ती कारागृह	.. ९३००-३४८००	५०००	एस-१८ : ४९९००-१५५८००	४०	४७
१६	वैद्यकीय अधिकारी, वर्ग-२	.. ९३००-३४८००	४४००	एस-१५ : ४९८००-१३२३००	२१	२८
१७	तांत्रिक अधिकारी, शेती	.. ९३००-३४८००	४४००	एस-१५ : ४९८००-१३२३००	१	१
१८	लेखा अधिकारी	.. ९३००-३४८००	४६००	एस-१६ : ४४९००-१४२४००	१	१
१९	सांख्यिकी अधिकारी	.. ९३००-३४८००	४४००	एस-१५ : ४९८००-१३२३००	१	१
२०	अधीक्षक, कारागृह वस्त्र उद्योग	.. ९३००-३४८००	४४००	एस-१५ : ४९८००-१३२३००	१	१
२१	स्वीय सहायक/रचना व कार्यपद्धती अधिकारी.	.. ९३००-३४८००	४४००	एस-१५ : ४९८००-१३२३००	२१	२३
२२	पोलीस निरीक्षक	.. ९३००-३४८००	५०००	एस-१८ : ४९९००-१५५८००	१	१
२३	स्वीय सहायक (लघुलेखक संवर्ग)	.. ९३००-३४८००	४४००	एस-१५ : ४९८००-१३२३००	१	१
२४	सहायक लेखा अधिकारी	.. ९३००-३४८००	४४००	एस-१५ : ४९८००-१३२३००	१	१
एकूण ..					१५३	१८३

तक्ता १३--चालू TABLE XIII--contd.

१	२	३	४	५	६	७		
अराजपत्रित.--								
१	वैद्यकीय अधिकारी, श्रेणी-३	..	९३००-३४८००	४४००	एस-१५ :	४१८००-१३२३००	१९	४८
२	लघुलेखक (उच्च श्रेणी)	..	९३००-३४८००	४४००	एस-१५ :	४१८००-१३२३००	१	१
३	तुरुंगाधिकारी, श्रेणी-१	..	९३००-३४८००	४४००	एस-१५ :	४१८००-१३२३००	१०६	१५१
४	पोलीस उपनिरीक्षक	..	९३००-३४८००	४३००	एस-१४ :	३८६००-१२२८००	६	६
५	वस्त्रनिर्माण कार्यदेशक/फोरमन	..	९३००-३४८००	४३००	एस-१४ :	३८६००-१२२८००	७	७
६	कार्यालयीन अधीक्षक	..	९३००-३४८००	४३००	एस-१४ :	३८६००-१२२८००	३५	४१
७	तुरुंगाधिकारी, श्रेणी-२	..	९३००-३४८००	४३००	एस-१४ :	३८६००-१२२८००	२९७	४१३
८	लघुलेखक (निम्न श्रेणी)	..	९३००-३४८००	४३००	एस-१४ :	३८६००-१२२८००	७	७
९	मुख्याध्यापक	..	९३००-३४८००	४२००	एस-१३ :	३५४००-११२४००	१	१
१०	पर्यवेक्षक (शेती)	..	९३००-३४८००	४२००	एस-१३ :	३५४००-११२४००	९	९
११	यंत्रनिदेशक	..	५२००-२०२००	२८००	एस-१० :	२९२००-९२३००	३	३
१२	पर्यवेक्षक विणकाम	..	५२००-२०२००	२८००	एस-१० :	२९२००-९२३००	३	३
१३	प्रयोगशाळा तंत्रज्ञ	..	५२००-२०२००	२८००	एस-१० :	२९२००-९२३००	९	१६
१४	मिश्रक	..	५२००-२०२००	२८००	एस-१० :	२९२००-९२३००	४७	६८
१५	कारागृह सुभेदार	..	५२००-२०२००	२८००	एस-१० :	२९२००-९२३००	१६८	२२४
१६	सांख्यिकी	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	१	१
१७	अन्वेषक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	३	३
१८	हस्तकलाकार-नि-यंत्रचालक (निर्दिष्ट अॅन्ड विट्ठिंग निर्देशक)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	३	३
१९	देशक तथा वस्त्रनिर्माण प्रयोग निदेशक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	६	६
२०	पर्यवेक्षक (शिवण)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	१०	१०
२१	पर्यवेक्षक (चर्म)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	२	२
२२	पर्यवेक्षक (कागद)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	१	१
२३	पर्यवेक्षक (सुतारकाम)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	४	४
२४	पर्यवेक्षक (रसायन)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	१	१
२५	पर्यवेक्षक (लोहारकाम)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	३	३
२६	होजिअरी	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	१	१
२७	मिलिंग पर्यवेक्षक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	१	१
२८	प्रिपेटरी निदेशक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	१	१
२९	वरिष्ठ लिपिक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८ :	२५५००-८११००	१४५	१५७

तक्ता १३--चालू TABLE XIII--contd.

१	२	३	४	५	६	७		
३०	गृह पर्यवेक्षक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	३	३
३१	परिचारक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	६७	७७
३२	शिक्षक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	३६	३६
३३	शारीरिक शिक्षण निदेशक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
३४	निदेशक (गालिचा व पंजा सतरंजी)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
३५	शारीरिक कवायत निदेशक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
३६	निदेशक (विणकाम)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	५	५
३७	निदेशक (गवंडी)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
३८	निदेशक (शिखणकाम)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१३	१३
४९	निदेशक (लोहारकाम)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	३	३
४०	निदेशक (चर्म)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	३	३
४१	निदेशक (लाखकाम)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
४२	निदेशक (कातारी)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	३	३
४३	निदेशक (जोडारी)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
४४	निदेशक (बेकरी)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	८	८
४५	निदेशक (ब्रेल)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
४६	निदेशक (कागद उद्योग)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
४७	निदेशक (सुतारकाम)	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	११	११
४८	छपाई निदेशक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
४९	करवत्या	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	३	३
५०	ताणाकार	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	६	६
५१	वीजतंत्री	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१	१
५२	शेती सहायक	..	५२००-२०२००	२४००	एस-८	: २५५००-८९९००	१६	१६
५३	कारागृह हवालदार	..	५२००-२०२००	२४०० + ५०० विशेष वेतन	एस-८	: २५५००-८९९००	५६६	८४३
५४	लिपिक	..	५२००-२०२००	१९००	एस-६	: ९९९००-६३३२००	२६७	२९०
५५	कारागृह शिपाई (रक्षक)	..	५२००-२०२००	२००० + ५०० विशेष वेतन	एस-७	: २९७००-६९९००	२९६३	४३३४
					एकूण	..	४८८४	६८५७

तक्ता १३--चालू TABLE XIII--contd.

१	२	३	४	५	६	७
गट - ड.--			C. Class IV Establishment--			
१	दप्तरबंद	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-३	: १६६००-५२४००	१ १
२	स्वयंपाकी	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-३	: १६६००-५२४००	२ २
३	नाईक	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-३	: १६६००-५२४००	१ १
४	झेरॉक्स मशीनचालक	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-३	: १६६००-५२४००	१ १
५	शिपाई	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-१	: १५०००-४७६००	१५ १५
६	भोजनालय सेवक	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-१	: १५०००-४७६००	१ १
७	आया	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-१	: १५०००-४७६००	२ २
८	सफाईगार	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-१	: १५०००-४७६००	२ २
९	स्वयंपाक मदतनीस	.. ४४४०-७४४०	१६००	एस-१	: १५०००-४७६००	४ ४
एकूण गट ड पदे					..	२९ २९
एकूण पदे					..	५०६५ ७०६८

* महाराष्ट्र शासन गृहविभाग शासन निर्णय क्रमांक जेएलई-०७२२/प्र.क्र. १७३/तुरुंग-१, दिनांक ६/१०/२०२३ अन्वये २००० पदे नव्याने निर्माण झालेली आहे.

(ड) नवीन तुरुंग (कारागृहांचे) बांधकाम व कार्यालयीन इमारतींचे बांधकाम

गृह विभागांतर्गत कारागृह उपविभागाच्या अखत्यारितील नवीन कारागृहांचे बांधकाम व कार्यालयीन इमारतींचे बांधकाम "महाराष्ट्र राज्य पोलीस गृहनिर्माण व कल्याण महामंडळ मर्यादित, मुंबई यांच्याकडून करून घेण्यात येणार असल्याने त्यानुषंगाने मागणी क्रमांक बी १०-४०७०-प्रशासकीय सेवेवरील भांडवली खर्च (००) (०५१) बांधकाम (००) (००) (०१) महाराष्ट्र राज्य पोलीस गृहनिर्माण व कल्याण महामंडळ मर्यादित, यांचेमार्फत महाराष्ट्र कारागृह सुधारसेवांसाठी कारागृह व कार्यालयाच्या इमारतींचे बांधकाम (योजनांतर्गत) ४०७००३३८ हे नवीन लेखाशीर्ष उघडण्यास गृह विभाग, शासन निर्णय क्रमांक जेएलएम-१२१६/प्र. क्र. २८९/तु. २, दिनांक २ सप्टेंबर २०२१ अन्वये मान्यता देण्यात आली आहे.

कार्यक्रम ३
इतर खर्च
(सहायक अनुदान, अंशदान व देणग्या)

प्रस्तावनात्मक टिप्पणी. -

अर्भक हत्या अगर इतर गुन्हाखाली जन्मठेपेची शिक्षा झालेल्या लायक स्त्री-केद्यांना शासनाचे आदेशानुसार मान्यताप्राप्त गृहात उर्वरित शिक्षा भोगण्यासाठी पाठविण्यात येते. सध्या अशा बंदी स्त्रिया श्रद्धांनंद महिला आश्रम, माटुंगा व वासुदेव बाबाजी नवरंगे अनाथालय, पंढरपूर येथे पाठविल्या जातात. या संस्थांना केद्यांच्या देखभालीकरिता बृहन्मुंबई व जिल्ह्यातील प्रत्येक केद्यासाठी दरमहा रुपये ६० शासनाकडून सहायक अनुदान म्हणून दिले जाते.

(दोन) वित्तीय आवश्यकता

(II) Financial Requirements

तक्ता १४

TABLE XIV

(रुपये हजारोंत / Rs. in thousands)

तपशील	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४		अर्थसंकल्प २०२४-२०२५		सुधारलेले अंदाज २०२४-२०२५		अर्थसंकल्प २०२५-२०२६		Particulars			
	Actuals 2023-2024	Budget Estimate 2024-2025	Revised Estimates 2024-2025	Budget Estimate 2025-2026	Non-Plan	Plan	Non-Plan	Plan				
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण	योजनेतर	योजनांतर्गत	एकूण
अ. कार्याचे वर्गीकरण. -												
८०० इतर खर्च--												
३१ सहायक अनुदाने (वेतनेतर)												
एकूण (अ)												
ब. उद्दिष्टनिहाय वर्गीकरण. -												
सहायक अनुदान/अंशदान व देणग्या												
(००) (०१) सहकारी संस्था व इतर संस्था यांना अनुदाने												
३१ सहायक अनुदाने (वेतनेतर)												
एकूण (ब) स्थूल वजा-वसुली												
एकूण (ब) निव्वळ												
क. वित्तव्यवस्थेची साधने-												
मागणी क्र. प्रधान शीर्ष-बी-७ २०५६												
वजा-वसुली												
एकूण (क) निव्वळ												
A. Activity Classification--												
800 Other Expenditure												
31 Grant-in-aid (Non Salary)												
Total (A)												
B. Objectwise Classification--												
(Grant-in-aid Contribution and Donations).												
(00) (01) Grants to Societies and Other Institutions.												
31 Grant-in-aid (Non Salary)												
Total (B) Gross												
Deduct-Recoveries												
Total B Net												
C. Source of finance--												
Demand No. Major Head B-7 2056												
Deduct-Recoveries												
Total (C) Net												

अ. क्र.	संस्थेचे नाव	मान्यताप्राप्त गृहामध्ये पाठविलेल्या स्त्री-कैद्यांची संख्या			झालेला खर्च (रु. हजारांत)		
		2022-2023	2023-2024	2024-2025 (अंदाजे)	2022-2023	2023-2024	2024-2025 (अंदाजे)
१	२	३	४	५	६	७	८
१.	माटुंगा ..	-	-	-	-	-	-
२.	पंढरपूर ..	-	-	-	-	-	-
	एकूण Total ..	-	-	-	-	-	-

Home Department / गृह विभाग
Demand No. B-10 / मागणी क्रमांक बी-१०

(Rs. in thousands / रु. हजारत)

Description	प्रत्यक्ष रकमा २०२३-२०२४ Actuals 2023-2024	अर्थसंकल्पीय अंदाज		सुधारित अंदाज		अर्थसंकल्पीय अंदाज		तपशील Particulars	
		Budget Estimate 2024-2025	2024-2025	Revised Estimates 2024-2025	2024-2025	Budget Estimates 2025-2026	2025-2026		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
II-Details									
00								00	
051, Contruction								051, बांधकाम	
(00)								(00)	
(00) (01) (Scheme)								(40700338)	
53, Major Works	385700	1968800	1378160	260000				53, मोठी बांधकामे	
Total-051	385700	1968800	1378160	260000				एकूण-051	
Voted	..	..	..	..				दत्तमत	

येरवडा कारागृह मुद्रणालय, पुणे-४११ ००६